ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

X

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 10 (106). October, 1959. Vol. IX

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р Б. Державин

Головний редактор І. Дроб'як

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORth. 1823

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1959 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	35 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 песів	28 песів	15 песів	5 песів
Бельгія ...	350 б. фр.	180 б. фр.	70.50 б. фр.	23.50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 15 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7.00 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 Н. М.	1.40 н. м.
Парагвай .	84 гуар.	14 гуар.	18 гуар.	6 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	450 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	34.00 кор.	22.50 кор.	7.00 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахунку на валюту даної держави

Адреси країн Закордоння на стор. 4

Обкладинка роботи граф. Р. Косовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 10/34 (108) ЖОВТЕНЬ, 1956 Річник III (IX)

Зміст X-ої книжки

Д.: ІЛЮЗІЇ І ДІЙСНІСТЬ 1099

Михайло Павлюк: КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СССР 1103

Михайло Кушнір: ДЕРЖАВНИЦЬКА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ . 1114

Богдан Бора: ПЕРЕКАЖИ ВІТРАМИ 1123

Протоієрей М.: ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ 1124

Проф. П. Савчук: ІВАН ФРАНКО — ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ 1132

Проф. д-р Вол. Янів: АЛЬТРУЇЗМ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ЛІРИЦІ . 1146

М. Верес: УКРАЇНСЬКОМУ ВОЯКОВІ 1156

Д-р О. Соколевич: УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У СВІТЛІ РУМУНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНО-ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ . . . 1157

Богдан Бора: ПОВСТАНЦІ 1164

Проф. О. Кульчицький: ПРОФ. ІВАН МІРЧУК — ФІЛОСОФ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВОСТИ 1165

Д-р Юрій Русов: КІЛЬКА СПОГАДІВ ПРО СОФІЮ РУСОВУ . 1172

Юрій Клен: РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ 1183

О. Данський: ЖИТТЯ 1185

Петро Кізко: ПРИГОДА З ЧОВНОМ 1189

Проф. Д. Горняткевич: ЩЕ ПРО КРАКІВСЬКУ АКАДЕМІЮ . 1191

Коте Макашвілі (перекл. **В. Державин**)**:** АМІРАНІ 1196

Борис Вітошинський: ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 1197

Р. Володимир: МОСКВА 1204

К. Чорноморець: НА ПРОТОКАХ 1205

Рецензії:

В. Д. — П. Кізко: »Устим Безрідний« 1211

Софія Наумович — Степан Шах: »Львів — місто моєї молодости« 1212

Софія Наумович — Василь Барка: »Рай« 1216

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:
"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРҐЕНТІНА:
Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬҐІЯ:
Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:
Mr. W. Nemyliwskyj,
271, Palmerston Ave.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:
"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:
A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:
Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:
M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:
H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:
T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ФРАНЦІЯ:
"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:
J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п. Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІҐРАЦІЄЮ!

ІЛЮЗІЇ І ДІЙСНІСТЬ

Одностайний спротив української еміґрації намаганням московських білоеміґрантських імперіялістів відновити на руїнах УССР »єдину й неділиму« російську імперію — є безперечно одним з радісних виявів нашої національної солідарности та доказом, що боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу вже охопила широкі кола українського народу. До цього відрадного факту, щоб можна було закріпити і утривалити його, ще необхідна одна передумова: кожна українська організація, партія, група, установа чи інституція, кожний українець-патріот, мусить зрозуміти, що тільки духова єдність Краю і еміґрації та об'єднання довкола ідей Воюючої України всіх наших національно-політичних сил — у тому й перебуваючих на чужині — є єдиною тривалою органічною основою нашої консолідації в боротьбі за визволення українського народу. Всі інші еміґрантські »платформи«, »бази« й »пропозиції«, хоч би найбільш приманливі й »загальнонаціональні«, ніколи не заступлять великих національних ідей і чинів у боротьбі за національне й соціяльне визволення. А консолідація з »тактичних мотивів« чи хвилевої коньюнктури, з політичного спектакля, яким вона вдійсності є, переходить згодом у шкідливий фарс.

Ствердивши на початку нашої статті відрадний факт солідарного виступу української еміґрації проти московських імперіялістів, маємо лише його зовнішню форму з виразними й загрозливими внутрішніми хворобами. Толеранція зла, зокрема національного, приносить користь тільки ворогам України, а не українській визвольній справі, дарма, що на думку декого, в »ім'я національної єдности« треба, мовляв, уникати »дразливих питань« внутрішньо-українського політичного життя. Тож годі замовчувати правду про деякі українські угруповання, які в підсумках національно-політичної діяльности української еміґрації займають місце деструктивного, якщо не ворожого українській визвольній справі елементу. Мова тут про ті українські угруповання, які, не зважаючи на свої прилюдні заяви солідарности з українським загальнонаціональним фронтом, фактично ведуть обманну дволичну гру. Люди з їх середовищ, навіть провідні, перебувають далі в стосунках з московськими еміґрантськими групами та ведуть з ними таємні закулісові наради. Ця дволична обманна гра виявляється зокрема на відтинку т. зв. »Американського Комітету Визволення від большевизму« (АКВБ), його »Інституту« і радіо »Визволення« (»Освобожденіє«), що разом служать базою білим московським імперіялістам для здійснювання їх мети. Таке поступування певних українських груп і одиниць є, очевидно, виявом їх дійсної природи, замаскованої параваном з самостійницького арсеналу.

Вони, з одного боку, бояться втратити зв'язок з українською еміґрацією, без піддержки якої неможлива будь-яка зовнішня кар'єра, тому проголошують свою солідарність з нею; з другого боку — їх незмінно тягне до »своїх«; зберігають далі стосунки з московськими соціялістами чи т. зв. »демократами«, помагають обманювати український нарід ідеями »федерації« з »демократичною« Москвою. Прилюдно ж, на очах своєї громадськости, проголошують себе найбільшими »реальними політиками« — »патріотами« українського народу. Їх прилюдні виступи все розраховані на ефект, на те, що здезорієнтована й обманена ними »маса« (якою, до речі, погорджують), спрагнена національної консолідації, в ім'я »єдности« і »любови до свого брата« кинеться наосліп у розставлені тенета... Там, де треба »вплинути« на масу вони згадують і УПА, і українське підпілля, концтабори і т. п., а одночасно непомітно затруюють душу української громадськости »своїми« ідеями. Їх »дружба« з т. зв. »демократичними« колами білих москалів, так глибоко затруює їх діяльність, що всі їхні паперові »суверенно-самостійницькі« програми, декларації і льозунґи лишаються лиш пустими фразами. Їх »український патріотизм« служить тільки помостом до заманення української еміґрації в московські сіті, словом — вони чинять волю нашого одвічного національного ворога. Вислуговуючись чужим, ворожим українському народові чинникам, свідомо чи несвідомо, діють у рамках плянів московських імперіялістів, які з допомогою послуг продажного українського елементу намагаються осягнути свою мету — проникати і розкласти визвольний фронт українського народу. На цьому тлі, голоси про конечність об'єднання чи консолідації українського самостійницького табору з табором угруповань, про які йде мова — це згубний рефрен до запропащення української визвольної справи, голос серени, що заманює наївних у розставлені сіті. Політична глупота тут така очевидна, як і те, що всі дотеперішні намагання змішати всіх в один чамбул, від самостійників до федералістів, від націоналістів до марксистів, від соборників до патріотів своєї »дзвінички«, бо це, мовляв, »один народ«, були нічим іншим, як тільки політичним недоумством із явною шкодою для українського народу і його визвольної боротьби.

Крім, так би мовити, організованого москвофільства, треба згадати і тих наших земляків, що ще далі живуть у гіпнозі »спільних переживань« і »дружби« з їх колишніми товаришами москалями, іноді й поляками. Такі приватні стосунки нікого, ніби, до нічого не зобов'язують і не мають жадного діла до національно-політичних відносин між українським і московським народами. Але в дійсності, так не є, бо навіть у випадках »особистої дружби« наші земляки на кожному кроці порушують, крім своєї особистої, ще й національну гідність. Згадати хоча б такий, на око дрібний, факт, що в розмові з москалем чи поляком вони з »чемности» користуються тільки »общепонят-

ним язиком«, дарма, що їх співрозмовник добре розуміє українську мову. Це один з виявів почуття меншевартости не лише особистого, але й національно-політичного характеру.

Отже бачимо, що в нас ще є земляки, які психічно у своїй національній істоті роздвоєні: вони українці, але типу »малоросів« чи »русінув«. Їх ще притягає кожна московська чи польська імпреза не так своєю культурно-мистецькою якістю, як сантиментом до »свого«. Запитайте їх, напр., чому вони відвідують російські (московські) клюби, буфети, забави, імпрези тощо і почуєте, приблизно, таку відповідь: »Я буваю і в українських і в російських клюбах, де мені більш приємно. Як буде фронт — буду бити москалів. Але тепер живемо разом на еміґрації й нема чого ворогувати на них«. Така »невинна«, ще й обіцююча (буде бити москалів!) аргументація відвідин російських клюбів, бібліотек, імпрез, церкви тощо у своїй істоті має дуже шкідливі наслідки для українського народу. Такий земляк готується психічно не до боротьби, а до братання з москалями. На такому тлі поширюються отруйні ідеї »федерації« з Москвою чи »кондомінії« з Польщею. Вже відтепер той наш земляк як губка втягає в себе московську отруту: »Всьо равно, ми все русскіє людє«.

Зустрічаємо і таких земляків, що свої стосунки з москалями, приватні чи політичні, обґрунтовують »патріотичною« метою, мовляв, на такій »дружбі« з москалями можна багато скористати, напр., переконати їх у необхідності Української держави, або хоч захитати їхню віру у відновлення »єдиної і неділимої«, розкласти їх з середини і т. п. Наївна мрія, несвідома ілюзія чи, може, намагання обманути наївних? Ми вже не раз мали нагоду переконатися, що москалі нищать себе своїми руками тільки тоді, коли б'ються між собою за владу в російській імперії, за панування над поневоленими Москвою народами. Натомість, проти визвольної боротьби тих народів виступають завжди одним фронтом і в СССР і на еміґрації. В 1917-20 рр. червоні й білі москалі, хоч і билися між собою, з однаковою ненавистю й жорстокістю нищили молоду українську державу, а сьогодні далі спільно поборюють і плямують Український Визвольний Рух, його ідеї та провідників.

Дивне, що всі ті піґмеї москвофільства, партійні чи безпартійні, реклямують себе »справжніми демократами«. В ім'я цієї »демократії« безсоромно й безвідповідально вислужуються московським імперіялістам, а своєму народові готують нове, тим разом біле московське ярмо. Вони дуже обурюються на нас за те, що відверто говоримо й пишемо, як розцінюємо ролю москалів у колишній царській імперії і в сучасній московсько-совєтській. Вони ладні притягнути до кримінальної відповідальности кожного, хто відважиться сказати, що москалі й большевики — в істоті одна взаємодоповнююча цілість. Зараз ляментують, що, мовляв, не можна змішувати російського народу з большевиками, чи навпаки — большевиків з російським

народом. Їх ще не переконала історія московського імперіялізму, ані наша визвольна боротьба з ним.

У боротьбі з московським імперіялізмом, білим чи червоним, за наше національне й соціяльне визволення ми не бачимо межі в тій, на наш погляд, цілості. На основі минулих і сучасних фактів годі розрізнити, де кінчається москаль, а де починається комуніст-большевик. За це наші псевдодемократи, на радість і хвалу »старшому братові«, називають нас »шовіністами« чи »людоненависниками«. Але наш погляд на москалів не випливає з почуття »людоненависництва«, як це залюбки пояснюють москалі, а повторяють їх льокаї та оборонці. Ні, він ґрунтується на заіснувавших в історії наших взаємин з москалями фактах. Наша ненависть до москалів визрівала на протязі цілих століть у боротьбі з московськими імперіялістами за національне визволення. Вона, ця ненависть, стала в нас біологічною зброєю самозахисту, була і є поштовхом до безкомпромісової визвольної боротьби з усіма видами московського імперіялізму аж до перемоги.

Чи може поневолений нарід »любити« свого гнобителя? Мабуть кожна нормально-думаюча людина, яка ще не потребує опіки психіятра, таку можливість з іронією відкине. Вимагати від нас »любови« чи »дружніх відносин« з москалями, це те саме, що, напр., вимагати від курки в зубах тхора або від ягняти в пазурах вовка — »любови« до них. Єхидне й безсоромне залицяння до »малоросів«, до наївного »ягнятка«, аж ніяк не є виявом і доказом »дружнього« відношення москалів до нас. Тхір теж дуже любить курятину, але курка тхора — ні. Якщо б курка чи ягня мали силу, курка боролася б з тхором, ягня — з вовком.

Ми ж не кури і не ягнята. До нас не промовляють жадні залицяння московських »тхорів« чи »вовків«, ані розпачливі ляментування їх льокаїв чи спанікованих псевдодемократів про конечність »зближення« з московським народом, бо цього, мовляв, вимагає від нас »протикомуністичний світ«. Наша ненависть до ворога, до московського імперіялізму, переростає почуття огиди і страху, і каже нам не тільки боронитися, але й наступати.

Тому треба відважно, без ілюзій і взаємообмани, розцінювати діяльність кожної української політичної групи, кожного українця, і робити відповідні висновки. Не програми, не пропаґандивно-демагогічні льозунґи, в пресі чи на публічних виступах, а істота їх діяльности, їх чини, визначує їм таке, чи інше місце в українському народі або взагалі викидає за борт українського національно-політичного життя. Самостійницький фронт мусить мати відважних і безкомпромісових вартових, сторожких на кожний рух ворога, беззастережно відданих найвищій ідеї нації. Будьмо ж тими вартовими!

Д.

М. ПАВЛЮК

Кількість населення СССР

(Закінчення)

Період від перепису в 1939 р. до 1955 р. був дуже несприятливим для розросту населення СССР, зокрема у межах кордонів на 1 вересня 1939 року. Правда, совєти внаслідок війни приєднали до СССР цілі області й держави з населенням, приблизно, в 23,0 мільйони, але для аналізи демографічних феноменів совєтського суспільства ці області та держави нам не можуть дати нічого цікавого, бо порівняно їх населення в совєтських умовах перебуває тільки 10–12 років. Можна лиш твердити, що і населення цих частин СССР повинно було підпасти під дію констатованих нами прагнень мати 1-2 дитини.

Отже, головне завдання нашої аналізи періоду 1939-55 рр. полягає в фіксації фактів і тенденцій в основній масі населення в старих кордонах СССР.

Для розв'язання цієї проблеми, насамперед, необхідно зупинитися на розгляді двох питань, а саме:

1) Втрати населення СССР протягом другої світової війни.

2) Як виглядає в цей період пересічна родина в місті та селі. Власне, треба встановити, чи продовжують діяти системи однодітної родини для міста і двоєдітної для села.

Зупиняючись на втратах населення в час війни, треба сказати, що совєти майже не дають дотичного цифрового матеріялу. Це причинилось до того, що дослідники населення СССР обчислюють його втрати від війни у неоднакових розмірах. Наступна таблиця може дати уявлення про безповоротні втрати населення СССР за роки 1941-45 (в міль. осіб):

Втрати	За даними[19]) С. Н. Тімашова	За даними[20]) проф. В. П. Марченка	За даними[21]) проф. А. А. Зайцева
Військові	7,0	7,0	7,0
Цивіль. насел.	18,3	6,5	4,1
Еміґрувало	1,3	1,0	0,5
Разом	26,6	14,5	11,6

Коли додати, що В. Павлович обраховує безповоротні втрати на 32,0 міль. (без зниження кількости народжень), то можна зробити висновок,

19) Timasheff N. S. The Postwar Population of Soviet Union »American Journal of Sociology«, vol. LIV, 1948-49, p. 148.

20) »Вестник Института по изучению истории и культуры СССР«, Мюнхен, 1955 р., № 1(14), стр. 16.

21) А. А. Зайцов, »Динамика населения СССР на 1952 г., Изд. Инст., Мюнхен, 1953 г., стр. 44.

що втрати дійсно були колосальні і поповнення їх вимагає високого річного приросту та більше ніж десятка років.

Але цим катастрофа не кінчається, бо війна принесла ще знищення кількости народжень, яка (кількість) і перед війною, як ми бачили, була недостатня, щоб покрити втрати населення від війни, веденої Сталіним проти селянства України та інших національних меншостей. Мало того, така тяжка війна, без сумніву, підвищила смертність цивільного населення внаслідок непосильної праці і недоживлення. Так виглядає питання розміру втрат населення СССР в період другої світової війни 1941-1945 рр.

Питання складу пересічної родини на селі і в місті в період 1939-55 рр. потребує глибшої аналізи, бо зайшли поважні зміни в методах Кремля впливати на збільшення народжень і на тип родини. Для цього необхідно коротко зупинитись на характеристиці деяких особливостей в умовах родинного життя, що були і діяли в попередньому періоді і які мали значення і вплив на кількість народжень до цього періоду.

З самого початку влади комуністів у Росії була введена реєстрація шлюбів в »ЗАГС«-і, а також вільне розторгнення шлюбу. Для розводу було досить заяви однієї сторони. Разом з тим був введений в дію закон про сплату аліментів на утримання дитини, народженої поза шлюбом і у випадку розторгнення шлюбу. Декрет про аліменти, головно, мав на увазі захист інтересів матері. На практиці аліментні суди майже завжди виносили рішення на користь жінки. (Суддями завжди були теж жінки). Закон про аліменти дійсно дав цілком реальний захист жінці, але в той же час був немалої ваги чинником, що знижував кількість народжень дітей як позашлюбних, так і в шлюбі, бо, коли жінка мала на меті вдержати при собі чоловіка, то для цього досить було мати одну дитину від нього. Навпаки, 3-4 дітей при розторгненні шлюбу ставили жінку в скрутне положення, бо, у згоді з законом, на утримання цих дітей вона могла одержати не більше половини його заробітку. Так само багато чоловіків з огляду на закон про аліменти не були схильні мати дітей взагалі і, тим більше, у великій кількості. Отже закон про аліменти, захищаючи інтереси матері й жінки, був поважним чинником, що діяв у напрямі зменшення розлук, але не сприяв позашлюбним народженням та разом з чинниками, про які була мова раніш, не сприяв багатодітності совєтської родини.

В 30-х роках совєти ввели сплату за розлуку шлюбу у висоті 300 рублів, щоб зменшити кількість розлук. Разом з тим почалась пропаґандивна кампанія проти розлук і був зроблений особливий натиск на членів комуністичної партії, від яких вимагалось бути зразком у цьому відношенні. Отож, уже тоді в Кремлі зазначилась тенденція до скріплення існуючих шлюбних родин, але не був порушений закон про аліменти; він продовжував впливати на кількість народжень. Так можна констатувати, що в 30-их роках комуністи Кремля остаточно облишили намір сприяти відмиранню родини з заміною її вільним співжиттям чоловіка з жінкою.

Переписи 1937 і 1939 років для Кремля були дуже повчальними. Вони виявили, що дуже велика нестача населення при системі однодітної і двоєдітної родини ніколи не може бути покрита; що, власне, населен-

ня СССР не приростає, а стоїть на шляху до зменшення; що не доводиться розраховувати на добру волю населення підняти кількість народжень, навіть коли б піднявся рівень матеріяльного забезпечення мас. Плянування приросту населення в той спосіб, який застосував держплян до 1937 року, виявилось, як ми бачили, не тільки не ефектовним, а в додаток ще привело до самообманення керуючих органів СССР. Катастрофальна нестача населення, виявлена переписами 1937 і 1939 років, примушувала Кремль перейти до більш конкретних заходів плянування. Війна з Німеччиною послужила за поштовх швидше запровадити більш конкретні методи плянового збільшення кількости народжень. Перший закон такого характеру був виданий восени 1941 р., коли, здавалося б, Кремль мав досить інших турбот. На жаль, ми не маємо тексту закону на цю тему. Але про основну тенденцію його можна судити з тексту закону від 8 липня 1944 року, найважливіші розділи з якого подаємо в перекладі:

»... З метою скріплення родини, встановити:

3) Видачу державної допомоги матерям, що мають двоє дітей, при народженні:

Третьої дитини . . .	400 руб. одноразово, —	кожного місяця
Четвертої . . .	1700	120
Шостої . . .	2500	200
Восьмої . . .	3500	250
Десятої . . .	5000	300

Незаміжнім матерям при народженні:

Однієї дитини	100 руб. кожного місяця
Другої	150
Третьої і більше	200

16) Встановити, що чоловіки у віці від 20 до 50 років та жінки від 20 до 45 років, що не мають дітей, сплачують податок у наступних розмірах:

а) Громадяни, що оподатковуються прибутковим податком, 6 відсотків їх прибутків.

б) Колгоспники, одноосібники та інші громадяни, що обкладаються сільсько-господарським податком, 150 рублів на рік.

в) Решта громадян 90 рублів на рік.

19) Встановити, що тільки зареєстрований шлюб дає право і обов'язки для чоловіка і жінки, що передбачені кодексом законів про шлюб, родину і опіку.

20) Скасувати існуюче право матері звертатися до суду про встановлення батьківства та про присудження аліментів на утримання дитини, що народжена від особи, з якою вона не знаходиться в зареєстрованому шлюбі.

23) Встановити, що розлука провадиться прилюдно через суд.

24) При видачі свідоцтв про розлуку встановлюється сплата з одного чи обидвох подруж, за постановою суду, в висоті від 500 до 2000 рублів«[22]).

[22]) С. Н. Прокопович, »Народне господарство СССР«. Видавн. ім. Чехова, Н. Й., 1952, том I., ст. 90, 91 і 92.

З змісту поданих параграфів закону видно, що цей закон переслідує такі цілі:

1) Примусити одружитися всіх чоловіків віком від 20 до 50 років.

2) Також примусити подружжя мати не менше трьох дітей.

3) Сприяти утворенню особливої родини, за совєтською термінологією, »незаміжніх матерів«, з мінімальною кількістю дітей.

Для здійснення всього цього застосований податковий натиск, премії та щомісячні державні допомоги грішми. Фінансовий натиск на мешканців міста значно сильніший, ніж на село, хоч і мешканці села, що підпадають під дію цього закону, мусять сплачувати суму, що дорівнює сумі відомих примусових державних позик. Для здійснення наміченої мети також служить новий розпорядок про розторгнення шлюбів, який утруднює розлуку шлюбу.

Для сприяння масовому утворенню родин незаміжніх матерів повністю усунені для чоловіків перешкоди мати необмежену кількість позашлюбних дітей, бо, у згоді з законом, мати позашлюбної дитини не може відсудити з збатька аліментів на утримання дитини. Зате тепер держава сплачує такій жінці допомогу в розмірі, приблизно, такому, як перед схваленням закону в таких випадках жінка могла одержати від батька аліменти. Так виглядають засоби, якими Кремль здійснює завдання, намічені законом від 8 липня 1944 р.

Щодо значення закону від 8 липня 1944 року, то не можна не відмітити надзвичайно великої його ваги. Поминаючи аморальність утворення в масовій кількості родин незаміжніх матерів, можна констатувати таке:

1) Цим законом закладений фундамент для пляновоґо, примусового народження дітей. План доведений, як кажуть у СССР, »до двору« — до шлюбної родини і до дуже численних жінок, яким не вистачає чоловіків до одруження.

2) Ефектовність закону залежить від дальшого напряму совєтської політики тиску на устійнені законом об'єкти — шлюбна родина і неодружені бездітні жінки у віці 20-45 років. Тепер Кремль може пропаґандою, податковим, а то і поліційним тиском збільшувати кількість народжень.

3) Закон плянує не дуже високий річний приріст у дальших роках. Троєдітна шлюбна родина і однодітна родина незаміжніх матерів можуть дати пересічний річний приріст в 6-7 осіб на тисячу. Але в період, у який родини обидвох типів, за пляном, мусять мати: шлюбні — три, а незаміжні матері — одну дитину, може народитися протягом 3-4 років декілька десятків мільйонів дітей. У такий спосіб Кремль заплянував покрити втрати населення періоду 1929-39 років і втрати другої світової війни, про які ми дали приблизні обчислення в попередньому викладі.

4) Нарешті, видання закону від 8 липня 1944 року про скріплення родини безсумнівно довело причиново-функціональну залежність соціологічного порядку, яку можна формувати так:

В соціялістичній державі, як СССР, з повною пролетаризацією мас населення та пляновим господарством, приріст населення чи хоч збереження його кількости можуть бути досягнені лише примусом, себто

шляхом доведення плянування народжень до окремої родини, як до чоловіка, так і до жінки, в тому і до жінок, яким не вистачає чоловіків для шлюбу.

Так можна оцінити значення закону про скріплення родини від 8 липня 1944 року.

В попередньому ми схарактеризували закон від 8 липня 1944 року з різних точок зору. Для нашої аналізи кількости населення СССР на 1956 рік лишилось простежити, що, в дійсності, дав цей закон для збільшення населення СССР у період від осени 1941 р. до 1956 р., бо закон з 1941 р. був побудований, приблизно, на тих самих засадах, що і з 1944 року. Нема сумніву, що ефектовність його на протязі періоду війни і навіть до грошової реформи 1947 року була мінімальна. Податковий натиск і премії по тогочасних цінах на колгоспному базарі (1 кг хліба — 100 руб.) не могли дати скількинебудь помітних наслідків. Є всі підстави думати, що Кремль, з уваги на воєнний час, давав немало пільг у цьому оподаткуванні. Тільки цим можна пояснити малі суми надходжень у бюджет, що показані в наступній таблиці[23] (бюджет у мільйонах рублів):

1941 р. — 0,1, 1942 — 1,1, 1943 — 1,3, 1944 — 2,2, 1945 — 3,4
Разом — 8,1 міль.

Після 1945 р. совєти перестали подавати відомості про надходження до бюджету податку з малосімейних та бездітних. Очевидно, суми цього податку настільки зросли, що совєти не вважали для себе доцільним про них повідомляти вільний світ.

Девальвація совєтського рубля в 1947 р.[24]), по якій населення втратило 9/10 грошей, що були в його посіданні, підвищила вагу податку на малодітних та бездітних, навіть більше, ніж у десять разів. А грошова реформа 1950 р. і зниження цін держторгівлі, що мало місце перед і після неї, піднесли тиск податку ще більше. Це одразу повинно було викликати масове збільшення народжень.

Берія в листопаді 1951 р. назвав цифру приросту населення »більшою, ніж 3 мільйони«, і то на протязі »декількох років«[25]). Дослідник совєтської економіки проф. С. Н. Прокопович подає цифру приросту населення СССР за 1946-49 роки в 16,7 мільйона, або по 4,2 мільйона на рік.[26]). Ці колосальні цифри приросту населення у нас не зустрічають ніяких застережень. Тільки з огляду на характер чинника, що викликав таке масове народження дітей, слід уважати, що народження дітей не було таким рівномірним, як думає Прокопович чи подає Берія. На нашу думку, роки 1948 та 49 дали більше народжень, ніж 1947 чи 1950 та 1951. Тому Прокопович робить помилку, розподіляючи 16,7 мільйонів рівномірно по роках. Берія цієї помилки уникає, не називаючи, скільки років приріст населення СССР давав понад 3 мільйони душ. Тому цифру, названу Берією, можна взяти за основу для підрахунку зросту населення СССР в період 1947-54 років включно; це дає, приблизно, 24 мільйони приросту. Кількість народжених у ці роки можна обчислити,

23) Цит. в прим. 18, том II., ст. 242.
24) А. М. Александров, »Финансы СССР«, Госфиниздат, 1952, ст. 184.
25) »Правда«, 7. 11. 51.
26) Раніш цит. автор, том I., ст. 109.

коли прирахувати кількість померлих за той самий період. На 4-тій сесії верховного совєта в 1954 році А. И. Мікоян заявив, що пересічна річна смертність в СССР дорівнює 8,9 осіб на 1000[27]). (В 1913 — 30,2; в 1927 — 22,8). Коефіцієнт 8,9 на 1.000 нижчий, ніж в інших країнах. (Англія — 11,4, США — 9,6, Франція — 13,2). Мікоян, звичайно, не подав, за скільки років обрахований цей показник, і не дав ніяких інших матеріялів для підтвердження правильности своїх даних. Слід припускати, що це смертність за якийсь окремий сприятливий рік, і то подана з певним закругленням. Але треба сказати, що після тої надзвичайно великої смертности серед цивільного населення СССР періоду війни від недоживлення, голоду та пошестей багато померло слабоздорових, хронічно хворих та інших похилого віку. Отже передчасна смерть декількох мільйонів осіб дала зменшення смертности після війни. Совєти використали це явище для пропаґандивних заяв.

Навіть, беручи цей сумнівний показник смертности, за нашим підрахунком, у період 1947-55 рр. померло 15-16 мільйонів. Таким чином, кількість народжень у цей період визначається, приблизно, на 40 мільйонів. Так виглядає, у совєтській термінології, виконання післявоєнного пляну народжень в СССР разом з приєднаними протягом війни землями. За нашими підрахунками, це становить більш 70 відсотків того, що може дати тиск закону від 8-го липня 1944 року. Але цей закон діє вже понад 10 років. Це незаперечна ознака, що решти пляну в 30 відсотків Кремлеві не пощастить виконати. Очевидно, населення робить пасивний спротив, форми якого нам невідомі; цей спротив дав таке велике невиконання пляну народжень, що досі совєти не покрили втрат періоду 1930-39 рр. та періоду воєн 1940 і 1941-45 років. Але Москва продовжує наполягати на виконанні пляну і усвідомляє всю серйозність положення. Найкраще це підтверджує зовсім недавній заклик Хрущова до народів у СССР, щоб кожна родина мала неменше трьох дітей[28]).

Характеристично, що Хрущов не згадав у тій промові про обов'язок жінок, яким не вистачило чоловіків для одруження, мати, принаймні, одну позашлюбну дитину. Ця категорія жінок віком 20-45 років у СССР дуже численна. Вже перепис 1926 року показав перевагу жінок по 70 осіб на тисячу чоловіків. Перепис 1939 року показав збільшення цієї цифри до 87 на тисячу. Отже, за нашими підрахунками, вже на початку війни в СССР кількість жінок віком 20 до 45 була більшою проти кількости чоловіків на 4-5 мільйонів осіб. Війна принесла совєтам на 10-12 мільйонів більше втрат чоловіків, переважно молоді, ніж утрат жінок. Тому на кінець війни кількість жінок, яким не вистачало чоловіків для одруження, може бути оцінювана в 15-16 мільйонів осіб. Серед цих жінок є певна кількість вдів з дітьми. Але, у всякому разі, кількість бездітних незаміжніх жінок така велика і народження нешлюбних дітей є такою поважною частиною совєтського пляну збільшення народжень, що совєти прикладають всіх зусиль, щоб примусити цих нещасних жінок мати позашлюбну дитину. Згадка про те, та ще в промові Хрущова, привернула б увагу вільного світу до ганебної частини совєтського пляну збільшення народження дітей. В самому за-

[27]) »Правда«, 27. 4. 54.
[28]) Часопис »Вельт«, 9. 2. 1955, ст. 2.

коні від 8 липня 1944 року істота тієї частини пляну не подана відверто, а майстерно затушована такою мірою, що тільки глибша аналіза може виявити правдиві наміри Кремля.

Перше враження від закону 8 липня 1944 року про скріплення родинних основ таке, що совєти дають великі одноразові премії, намагаються припинити масовість розлук і обкладають податком бездітних. Виглядає, що закон має такий же характер, як і закони демократичних країн. Але глибша аналіза його, при знанні особливостей совєтського устрою, без особливого труду виявляє справжню його істоту, що зовсім не схожа з характером законодавства в цих питаннях у державах демократичного світу. Хоч закон про скріплення родинних засад діє вже з 1941 року і після того двічі доповнювався і змінявся з проголошенням у пресі, нам ніколи не доводилося натрапляти на глибший коментар до нього, який би розкрив його істоту повністю. Совєти закон зредагували так, щоб певна його частина не могла бути правильно коментована в демократичному світі. Нам здається, що Москва повністю досягла своєї мети. Цей закон, у цьому відношенні, дуже нагадує обманний характер закону про сталінську конституцію.

В самому законі термін »безмужные матери« є зазначений. Деякі найновіші еміґранти з СССР теж інформували про наявність великої кількости »безмужніх матерів« і подавали цей термін, як загальновживаний у СССР. Під це поняття не підпадають жінки, що втратили чоловіка внаслідок його смерти чи розлуки шлюбу, — вдови чи розведені з дітьми. Під це поняття в точному сенсі закону підходять лише жінки, що мають позашлюбну одну, чи більше, дитину. Можна думати, що совєти встановили для цих жінок місячну грошову допомогу, яка зазначена в параграфі 3-му закону від 8 липня 1944 року. Але, коли взяти під увагу параграф 16 закону, де встановлюється оподаткування всіх жінок віком від 20 до 45 років, і в тому також усіх незаміжніх, то стає ясним, що совєти фінансовою податковою пресією хочуть примусити і незаміжніх жінок, яким не вистачає чоловіків для одруження, мати, принаймні, по одній позашлюбній дитині. А таких жінок, як ми вже вказували, СССР має до 15 мільйонів осіб.

Наскільки цей податковий натиск на жінок, що не мають дітей — і в тому на тих, яким не вистачає чоловіків для одруження, — є всеохоплюючий і тим самим потужний, можна бачити з параграфа 16 під літерою »в«, де коротко зазначено таке: »Решта громадян сплачує податок в 90 рублів«. Щоб бачити, яке велике значення має цей невеликий пункт параграфа 16, треба взяти під увагу наступне:

1) В СССР прибутковий податок платять особи, що мають прибутки понад 150 рублів на місяць[29]). Цей податок майже виключно платять робітники і службовці.

2) Сільсько-господарський податок платить голова родини колгоспника чи одноосібника.

Таким чином, під поняття »решти громадян« підпадають такі особи:

1) Жінки робітників і службовців, коли вони не мають дітей і не пра-

[29]) В. А. Александров, »Подоходный налог с населения«, Госфиниздат, 1946 г., стр. 3.

цюють. У таких випадках, чоловік такої жінки платить за себе і за жінку окремо.

2) Жінки колгоспників, коли вони не мають дітей. У таких випадках, чоловік також платить за себе і за жінку окремо.

3) Дочки службовців і робітників, коли вони не мають шлюбних чи позашлюбних дітей і не працюють.

4) Дочки колгоспників, коли вони не мають дітей шлюбних чи позашлюбних, бо вони не є платниками сільсько-господарського податку. Ця категорія жінок може бути дуже численною, бо принаймні половина жінок, яким не вистачає чоловіків для одруження, це колгоспниці.

Підсумовуючи, можна сконстатувати, що цей малопомітний пункт закону спеціяльно спрямований на обкладання жінок утриманців батьків чи чоловіка, безробітних і дуже численну групу жінок колгоспниць, що їм не вистачає чоловіків для одруження. З цього видно, що закон від 8 липня 1944 року зовсім не переслідує фіскальної мети, а головно повинен збільшити кількість народжень, і в тому народжень позашлюбних дітей. **Неодружених жінок закон змушує платити податок бездітних, у якому поганому матеріяльному становищі вони не були б, або мати позашлюбну дитину, а тоді одержувати щомісячну допомогу від держави.**

Звичайно, шкода, що Хрущов у своєму виступі не насвітлив положення і не подав кількости незаміжніх матерів у СССР та свого ставлення до цієї проблеми. Думаємо, що колективне керівництво Хрущова не внесло змін у характер закону від 8 липня 1944 року, бо про це совєтська преса не згадує. Наявність у СССР до 15 мільйонів жінок, яким не вистачає чоловіків для одруження, при тенденції до зменшення населення СССР, поставила перед Сталіним дилему: узаконнити багатоженство, чи утворити родини незаміжніх матерів. Сталін видав закон, що може ефектовно сприяти утворенню родин незаміжніх матерів. Не думаємо, щоб Хрущов цей закон уневажнив, бо загроза вимирання »совєтського народу« існує і після смерти Сталіна. Про це красномовно свідчить недавнє визнання, що кількість населення СССР є меншою, ніж перед тим напівофіційно подавалось. При тому й ця хрущовська цифра населення СССР в 200,2 мільйони на кінець 1956 року, звичайно, є перебільшена, що буде видно з наших наступних обрахунків і про що говорить той факт, що Хрущов досі не зробив перепису населення СССР для прилюдного відома, а подає нічим необґрунтовані урядові дані про кількість населення.

Переходячи до обраховування приблизної кількости населення СССР на 1956 рік, слід зауважити наступне:

1) Попередня наша коротка аналіза показала, що кількість населення за переписом 1926 року у висоті 147,0 мільйонів осіб на ту дату є правдивою.

2) Також кількість населення загарбаних совєтами держав і країн на момент їх захоплення може бути оцінювана у висоті 23-25 мільйонів осіб.

3) Дія закону від 8 липня 1944 року, без сумніву, дала дуже значне збільшення народжень, головно в шлюбних родинах, але також і в родинах незаміжніх матерів. Тому слід вважати, що совєти за період 1947–55 рр. мали чистого приросту 25–26 мільйонів осіб.

4) Але період 1926-46 рр., при системах однодітної родини в місті і двоєдітної на селі, при втратах населення від голоду, в концтаборах від виснаження, в час воєн 1940 і 1941-45 років та, нарешті, значної еміґрації у вільний світ, не тільки не дав приросту, а дав певне зменшення населення в старих кордонах СССР, навіть проти кількости населення на 1926 рік.

5) Нарешті, Кремль, методою плянового обліку населення в період 1926-37 рр., фальшуванням перепису 1939 року і навмисним небажанням довести до прилюдного відома перепис населення після кінця другої світової війни, позбавив своїх підданців і вільний світ більш-менш точного уявлення про кількість населення СССР.

В світлі дії всіх цих чинників, проблема обліку населення в СССР у вільному світі суттю не може бути розв'язана навіть у приблизних цифрах. Тому, хоч дослідники демографії СССР, а особливо еміґранти-росіяни, як правило, вважають можливим обстоювати якусь певну означену цифру, ми можемо говорити лише про можливу максимальну і можливу мінімальну кількість населення СССР на 1956 рік.

Наше визначення кількости населення СССР на 1956 рік робимо наступним підрахунком:

1) На 1926 рік СССР мав населення	147,0 міль.
2) Населення загарбаних країн	25,0
3) Несумнівний природний приріст у період 1947-55 років	25,0
Разом	197,0 міль.

Так з нашої аналізи може виглядати максимальна кількість населення СССР на 1956 рік. Але в цей підрахунок не входить період 1926-47 рр. А той період це період утрат від голоду 1932-33 років, військових утрат в війні з Фінляндією і Німеччиною та втрат від еміґрації, при повній дії системи однодітної родини в місті і двоєдітної на селі. Крім того, в період колективізації, голоду та війни з Німеччиною народження дітей, без сумніву, було дуже незначне. Внаслідок того СССР мав утрат більше, ніж народжень на 12-15 міль. осіб. Тому мінімальну кількість населення СССР на 1956 рік можна визначити на 180-182 мільйони.

Так виглядає наш облік максимум і мінімум населення СССР на 1956 рік, при чому слід уважати, що дійсна кількість є ближча, і то значно, до мінімум, ніж до максимум.

Коли від найбільш імовірної кількости населення СССР на 1956 рік у 180-182 мільйони відкинути кількість населення загарбаних країн після війни з Німеччиною (з ймовірним приростом за 10 років) у приблизній кількості 26-27 мільйонів, то виходить, що СССР в його старих кордонах на 1956 рік може мати 164-165 мільйонів осіб. В 1918 р., в межах тих самих кордонів Росія мала, приблизно, 145,0 міль. населення. Виходить, що СССР майже за 40 років мав чистого приросту населення 20-21 мільйонів, або 500 тисяч на пересічний рік чи, приблизно, 3 особи на тисячу населення. Тільки значна ефектовність доведеного пляну народжень дітей до окремої родини як чоловіка, так жінки, та утворення особливої родини — незаміжніх матерів — дали совєтам змогу уникнути зменшення населення на 25-30 міль., а, може, й більше.

Окремо треба зазначити, що наше твердження про катастрофальний стан приросту населення в СССР зовсім не означає, що тепер СССР не диспонує великою кількістю людности; навпаки, фактично вся людність сателітів у кількості до 100 міль. є до повної розпорядимости Москви.

* * *

Нарешті, слід сказати декілька слів про погляди інших дослідників населення СССР. Річ у тому, що наші висновки не збігалися з поглядами, насамперед, дослідників росіян-еміґрантів. Коли наші обчислення показують, що кількість населення на 1956 рік може коливатися від 182 до 197 міль. осіб, то дослідники росіяни-еміґранти до останнього часу обстоювали, і то настирливо, значно більшу цифру населення СССР. Як ми вже відзначали, до появи совєтського звідомлення про значно меншу кількість населення СССР, цифра в 214-216 мільйонів осіб скрізь була визнана за безспірну. Отже, різниця нашого обліку і обліку російських професорів-еміґрантів сягає 25-30 мільйонів осіб. Це така значна різниця, що необхідно зупинитися на причинах її виникнення і основних хибах їх методи дослідження. До таких головних хиб належать наступні:

1) З незрозумілих причин, російські еміґраційні демографи зовсім ігнорують дослідження складу совєтської родини, а саме пересічну кількість дітей у ній. А це дослідження, як ми бачили, дає цінний і переконливий матеріял. Вони не звертають уваги на те, що самі большевики виданням закону про заборону абортів (закони від 1941 і 1944 років про скріплення родинних основ) визнали, що совєтська пересічна родина взагалі не забезпечує приросту населення, бо вона малодітна. Вимога, щоб кожна родина мала троє дітей, доводить, що пересічна совєтська родина мала значно менше і тим спричинялась не до приросту, а до зменшення населення. Замість того, такий авторитет, як проф. А. А. Зайцов пише: »Багатство дітьми завжди було типовим для Росії, показуючи здорову демографічну тенденцію, при поступовому »одряхлении« низки країн Заходу«[30]. В дальшому викладі проф. А. А. Зайцов увесь час твердить, що в СССР в мирних умовах річний приріст населення дорівнює 12,3 особи на тисячу[31]).

2) Незрозуміле довір'я еміґраційних російських дослідників населення СССР до дотичного совєтського статистичного матеріялу. Перш за все, довір'я до перепису населення 1939 року. Той же проф. А. А. Зайцов запевняє, що совєти показали правильну кількість населення у переписі 1939 р. і, навіть, закидає Вознесенському, що він — голова держпляну — в 1941 р. назвав цифру перепису 1939 р., не додавши до неї приросту за роки 1939, 1940 і 1941[32]).

3) Дуже неповажно виглядає облік населення СССР по кількості виборчих округ, поскільки кожна округа, згідно з конституцією, повинна мати 300 тисяч населення. Кожний дослідник-росіянин цими підрахунками займається і надає їм певну вагу. В той час, як нема ніякої ґа-

[30]) Пр. А. А. Зайцов, »Динамика населен. СССР«, Мюнхен, Інст. по вивч. істор. і культ. СССР, стор. 6.
[31]) Там же, ст. 20.
[32]) Там же, ст. 39.

рантії, що совєти додержуються цього пункту конституції і, скоріш усього, виборчі округи відреґульовують так, щоб з їх числа виходила бажана для совєтів кількість населення.

4) Нарешті, помітна тенденція еміґраційних російських демографів зменшувати втрати населення СССР від голоду 1932–33 рр. і в концтаборах. Найбільш впливовий серед росіян економіст проф. С. Н. Прокопович ставиться з повним довір'ям до совєтських статистичних матеріялів і, зокрема, до перепису населення від 1939 р., фальшуванням якого Кремль намагався затушувати втрати від голоду і в кацетах. Читаємо у нього таке:

»Приріст населення в нових кордонах СССР за чотири роки 1946–49 визначився в 16,7 міль. **Такий високий приріст свідчить про нормальне відношення статей в масі дорослого населення«.** »Він свідчить також **про невідповідність дійсності перебільшених цифр, про кількість ув'язнених в таборах примусової праці (16 міль. осіб)«.** (Підкреслення наше)[33]).

Можна дивуватися, як низько розцінює проф. С. Н. Прокопович своїх читачів, коли пробує переконати їх, що після другої світової війни в СССР було дорослих чоловіків і жінок, приблизно, однаково по кількості, і то на 1946–49 роки. Але ці дві цитати свідчать про бажання проф. С. Н. Прокоповича піддати сумніву велику загибель у концтаборах, переповнених, переважно, національними меншостями. Ясна спроба послабити обвинувачення совєтів у ґеноциді.

Неважко бачити тенденцію замовчати ґеноцид і в найбільш авторитетного росіянина демографа, цитованого вже нами проф. А. А. Зайцова. Він зовсім не подає якоїсь цифри стосовно померлих від голоду 1932–33 рр. Правда, совєти таких цифр теж не подають. Нарешті, проф. А. А. Зайцов не згадує про велику смертність у кацетах, а навпаки, пише, що »неофіційні повідомлення несовєтської преси жонґлюють явно перебільшеними цифрами«[34]).

Подані вище істотні недоліки метод дослідження кількости населення СССР, властиві еміґраційним російським дослідникам, а також явна тенденційність їх багатьох коментарів і основних висновків, звичайно, не могли сприяти об'єктивній і більш-менш правдивій аналізі цієї важливої і складної проблеми.

Нема сумніву, що дослідники-росіяни визнають правдивість совєтського звідомлення про кількість населення в 200,2 мільйона на кінець 1956 року. Будуть твердити, що цю кількість населення можна приймати без застережень, хоч совєти не подають ніяких доказів правдивости їхньої цифри, і тому дослідники росіяни будуть знову плентатись у хвості совєтської пропаґанди, як і раніше.

---

[33]) Проф. С. Н. Прокопович, »Народне господарство СССР«. Вид. ім. Чехова, Нью-Йорк, 1952 рік, ст. 109, т. I.

[34]) Проф. А. А. Зайцов, »Динаміка населення СССР на 1952 рік«. Вид. Інс. по вивч. істор. і культ. СССР, Мюнхен, 1953, ст. 73.

МИХАЙЛО КУШНІР

ДЕРЖАВНИЦЬКА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ

(Закінчення)

IV

З громадського духу, що живе в ідеї державного народу і в любові до народу і краю, до держави та громади, виростає державницький, політичний змисл. А що політика є свого роду мистецтвом, то і змисл до політики є своєрідним мистецьким змислом. Він, отже, не є наукою про державу, дисципліною, що її треба вивчати напам'ять. Політичний змисл є скоріше сповненим любови розумінням життєвих умов держави, державного народу, нації, розумінням, що виникає з правдивого громадського духу. Це живий контакт з органічним життям державної спільноти в її національній своєрідності. Органічне життя виникає з душі державного народу, яка, відповідно до завдань держави, формує державне тіло. Про ці тихі, зв'язані природними законами сили не треба забувати; не можна також їх насилувати. Треба їх глибоко розуміти і, на основі цього розуміння, при його допомозі працювати. Більше не може зробити плянтатор, годівельник лікар і виховник, і також той, хто хоче співпрацювати в державному житті. Але що він робить це правильно, розумно, з любов'ю, в цьому саме основується політичний змисл. Його здобувається не стільки з книжок, як на основі спостерігання суспільного життя і досвіду, що його дає радісна, творча праця. Тяжко проглянути теперішність, тому найліпшою вчителькою є історія осягненого розвитку, якої закінчення лежить перед нами.

Цей політичний змисл, що не дасться пояснити, бо він керується ірраціональним життям, говорить, між іншим, наступне:

Держава це спільнота долі, дана народові вищою силою, національною долею, — це життєва конечність, зв'язана визначеними внутрішніми і зовнішніми життєвими умовами. Тому держава — це явище природне, органічне, ніколи не повертаюче в тій самій постаті. Держава зміняє зміст і форму зі зміною зовнішніх і внутрішніх життєвих умов, зі зміною завдань, відповідно до своєрідности народної маси й до умов часу, які визначаються духовими і розумовими напрямками громадян. Так, як рослина визначається якостями ґрунту і клімату. Тому розвинений політичний змисл є тверезим змислом для дійсного і практично можливого, особливо для людей, що творять теперішню державу, що стоять їй до диспозиції для виконання її завдань. Розвинений політичний змисл виключає, отже, пусте »будування« держави, яке базується на уявленні, що в політиці можна досхочу здійснювати філософічні образи ідеальної держави. Всі партії — одні більше, другі менше, а найбільше партії, які бажають чогось зовсім нового, — стають перед небезпекою наки-

дати державі, яка зв'язана органічним поступом, розумові витвори. Таких замислів не можна заперечити тільки розумовими аргументами, бо, як учить досвід, все доктринерське можна якимсь способом доказати. Але органічно пов'язане життя нації кпить собі з доктринерських поглядів і замислів. Державний муж, обдарований сильним політичним змислом, який знає призначення, нахили і хиби свого народу, а перш за все його історію і характер, інстинктовно відчуває відповідне і відкидає все школярське. Громадянин, що змагає до політичного змислу, повинен учитись у тих великих державних мужів, повинен вчитися в генія свого народу відкидати невідповідне, чуже життю народу і його державі.

Держава на своїй території має повне право на самовизначення і повну самовідповідальність. Вона рішає — в рамах моральних норм і мотивів внутрішньої доцільности та державної конечности — що вона повинна робити, а що занехати. Ідеології не є державними конечностями. Їх найкраще пізнаємо з історії долі власного народу. Доля кожної держави є своєрідна, обумовлена зовнішніми і внутрішніми фактами, випадками щастя і нещастя, чеснотами і хибами народів. Політичний змисл громадянина розуміє долю власного народу. Нам, українцям, цього змислу помітно бракувало в новітніх часах.

Держава є спільністю цілого народу, а не грищем для вертости, самоволі й егоїзму племен, областей, станів, партій і віровизнань. Вона не є також дискусійним клюбом політикуючих громадян, письменників, промовців, провідників партій. Бо держава не є заробітково-доходовим товариством, основаним на товариському договорі, не є торговицею, а необхідною спільнотою життя, національною родиною. Державі не можна виповісти своєї вірности, так як партії, коли хто розчарований у своїх самолюбних розрахунках у відношенні до законодавства чи уряду. Громадянин, кожний стан, кожна партія є тільки членом, коміркою в народній державі, живе, отже, перш за все соками не власного життя, а суспільного. Член думає, насамперед, про збагачення цілости саме в надії, що й інші будуть до цього змагати і так діяти, як тільки будуть могти скріпляти добро інших і цілости. Ця солідарність, цей громадський дух не є розрахунком користи, як в інтересному товаристві, а батьківським наставленням, материнським змислом, коротко — змислом народної родини. І його саме повинен вивчати політичний змисл.

Держава є органічною істотою, отже, є взаємодіянням і суспільним діянням найрізноманітніших членів, племен, партій і конфесій, консервативних і поступових духових напрямків. Старе і нове мусить кожночасно знаходити в ній вирівняння; ніколи нове не отримує повної перемоги над усією традицією. Жаден політичний напрямок самий один не вичерпує політичних можливостей, не заспокоює всіх політичних потреб великого народу. Тому партії повинні працювати більше між собою, ніж проти себе. Народна держава потребує великої партійної біль-

шости, зцементованої тривкою спілкою праці, що мусить виявити велике зрозуміння для кожної з прилучених партій зокрема, але також і для вартости і управнень опозиційних партій, що стоять на ґрунті конституції.

Жодна держава у своїй постаті та історії не повторюється. Тому держава не може свого життя формувати за чужими зразками. Кожному добре лиш у власній шкірі. Але також ні одна держава не провадить життя самітника в безповітряному просторі. Вона входить до родини народів, якої члени в добі розвитку комунікації щораз більше наближаються, щораз тісніше пов'язуються взаємними інтересами. Громадянин з політичним змислом має для тих справ глибоке зрозуміння.

Ще багато речей у тому роді можна сказати про політичний змисл. Я назвав політичний змисл мистецьким змислом, змислом для творчого, життеформуючого діяння в органічному житті держави. Мистецтво розвивається не шляхом знання, яке беремо з книжок чи вивчаємо напам'ять, а шляхом чутливої, повної любови науки спостерігання. Все зводиться до того, щоб відкрити духове око на ідею, на духовий зміст і на віддзеркалюючу його форму. Це найплідніше тоді, як дух майстра найсильніше діє на учня особистою маніфестацією. Але також твори майстра можуть пробудити і розвинути мистецький змисл учня. Тільки він мусить дійти аж до душі творів, що виражається в світі ідей і форм майстра. І він мусить змагати до їх пережиття. Мусить змагати, поки не почує в собі повного відгомону, не відкриє в собі здібности створити щось подібне, власною своєрідною мистецькою мовою і своїм розумінням, у відмінній постаті, відповідно до того, як сьогодні змінився час, а разом з ним — люди і обставини. Особливо ті останні (обставини) мусить схоплювати, розуміти, а навіть любити, бо тільки віддих всевладної любови провадить до правдивого і сильного.

Політичний змисл, подібно як мистецький, плекається у школі великих і малих майстрів політики. Образ життя того чи другого великого державного мужа чи політика, що відноситься до його політичної штуки, що показує його при праці, треба спостерігати, слухаючи, читаючи, вступаючи в особистий контакт з ним. Але в цьому життєвому образі треба вміти підглянути майстра, працюючого для своєї справи і для своєї освіти. Доповіді або книжки, що тільки з прикрасами говорять про нього, є безвартні для політичного змислу. Більше треба звертати увагу на те, що самий майстер написав або говорив про великі нагоди, які дозволили виявити його силу.

Що тільки народна освіта, в стислому розумінні, може цей політичний змисл переживати, а через те його розуміти, сприймати і передавати, — цього й не потребуємо доказувати. Масово не можемо його передати. Можна його тільки вирощувати в найсприємливіших громадянах, коли ми в їх душах, природою обдарованих суспільними прикметами, пробудженими до спільнотного відчування, викликаємо дрімаючий відгомін, а саме: їх

відчування народної родини. Нічого тут не вдіємо самими науковими доказами, самими закликами досліджуючого розуму.

Але коли шукання повного любови розуміння державної спільноти народу все наново веде до ірраціонального в людській душі, замкненого для нашого шукаючого розуму, спрагненого наукових доказів, розуму, що накидається нам як життєва правда про щось, що лиш відчуваємо (в що сильно віримо і що виконуємо як моральне зобов'язання), то, вимагаючи у громадянина відчувати народну родину, беззастережно їй віддатись, ми підтверджуємо тим надлюдське походження тієї народної спільноти, доходимо до релігійної праосновн. Що ми — шляхом рефлексії громадянина висловлюємо, це народ завжди відчував і в це завжди без глибокого роздумування вірив, це завжди визнавали його провідники, поети, співці. Держава, нація і божество були так пов'язані, що боги були національними богами, що богослужба була вважана королівською справою, а права й обов'язки громадян були освячені. Христова релігія міцно наголосила самостійність релігійного життя, але в парі з одиничним життям освятила й життєві спільноти в правах і обов'язках. Західня християнська культура була до сьогодні глибоко тим пронизана. Це визнання релігійного освячення державної життєвої спільноти кожного народу не було залежне від різниць віровизнання. Сьогоднішні потрясення всіх чистолюдських суспільних почувань у нашому народі примусово повертають нашу державно-громадську освітню справу до тієї найглибшої життєвої основи державного громадянства й до конечности знову насаджувати в ньому переконання, що держава аж ніяк не є добровільним товариством, побудованим на основі вільного державного договору, а призначенням, покладеним на нас Творцем людського роду, перебуваючим у волі Бога. Коли в нас ще є суспільні діячі, які, на жаль, відмовляються це переконання будити й розвивати в українському народі, то це тим більше завдання народної освіти, що в своєму світогляді не вирекласа західньої християнської культури. Зокрема, коли кола, що шукають інших світоглядів, можуть протиставити тому тільки заперечення або доктринерське наукове шукання.

Ми вдруге змушені підкреслити, що ті останні даремно змагають до схоплення і володіння ірраціональним: чи то в релігії, чи в мистецтві, чи в житті. Різниця віровизнань не стоїть на перешкоді, щоб кожний, хто — в пошані і в покорі до того, що понад нами — добачає в релігії ядро всієї культури, плекав і в громадянах релігійну пошану до спільноти долі всіх громадян у життєвій спільноті. Народ, що прагне почуватись спокійним, певним, добре захованим у своїй державній життєвій спільноті, тужить до того, щоб бачити свою націю, свою державу та її життєві тайни роз'ясненими та релігійно освяченими, щоб їх ще сердечніше сприймати. Хто пережив у глибині душі духову кризу українського народу, а все ж таки вірить у його велике призначення, відчує себе приневоленим дошукуватися націона-

льного життя свого народу в глибших коренях, ніж розумові і розсудливі міркування, що займаються потребами будня. Такому релігійному переживанню велике мистецтво буде мусіти визначити й слово, і тон; але незалежно від того пориваюча братня любов, що живе з любови Бога, буде мусіти одушевляти і піднести наше суспільне життя. Тут не вистачають пусті слова, не вистачає говорити і думати про це; хто цього глибоко не пережив, цей краще повинен у громадянській народній освіті про це мовчати.

Громадянська народна освіта не може виконати тих завдань, що їх поставила собі громадська виховна справа в стислому розумінні. Громадянське виховання прагне діяти на волю людини безпосередньо, шляхом поглядового, вникаючого в подробиці морального освідомлення, навчання, успішного керування й практичних вправ у тому напрямку, щоб воля здобула призначення, щоб у конфлікті гонів і схильностей призначати себе самого як громадянина до морального діяння. Це виховання прагне поширити особисті чесноти до громадських чеснот, плекати моральну громадянську честь, ідеалізм, великодушність громадянина, виховувати в ньому глибоке і широке розуміння його обов'язків і відповідальности у вродженій державній життєвій спільноті. До виховних заходів і до вправ цих громадянських чеснот, які Ґ. Кершенштайнер у своїй книжці про громадянське виховання сильно наголошує, треба саме сьогодні, коли моральна свідомість дуже послаблена й занедбана, додати плекання душі, характеру, сили волі, очищення морального осуду, саме те плекання, що його влучно обґрунтував Ф. В. Ферстер у своїй праці про громадське виховання. Крім того, треба пробуджувати дрімаючу в кожній людині первісту силу релігійного почування, особливо в усіх цих колах народу, що вже з зовнішніх причин не можуть піднестися до наукового обґрунтування автономного морального світогляду. В широких колах народу виявляється щораз сильніше змагання духово рухливих людей наблизитися до найглибших проблем життя, вияснити собі сили внутрішнього життя. Це змагання до морального обновлення виявляється в усе більш настирливому питанні виховання, школи, опіки над молоддю, громадянської освіти, родинної культури й подружжя, в проблемі релігії й її відношення до етики. Я бачу в цьому доказ, що — при будь-якій різноманітності змагань — існує почування, що вихована людина є заложенням справедливо впорядкованих умов існування і що найліпший зовнішній порядок може бути забезпечений щойно внутрішніми зв'язками.

Це громадянське виховання, в вужчому розумінні, не може заступити громадянської освітньої праці. Однак, воно її корисно і успішно підбудовує, як це ми вже показали раніше. Але громадянське виховання не залишається в науковій констеляції, а безпосередньо змагає до пізнання пережиття природної державної життєвої спільноти розумом і волею. Воно особливо хоче приневолити глибоко переживати державно-народну спільно-

ту в переживанні громадського способу думання і політичного змислу, воно — саме тому, що є пізнанням пережиття — штовхає до переживання діяння і чину, висліду і успіху. З внутрішнього гону воно будить охоту і просту радість від співпереживання тієї життєвої спільноти, шляхом співтворення в спільноті, яка є не тільки спільнотою життя й крови, але також і спільнотою праці. Громадянська освітня праця, випливаюча з пізнання переживань, скерована до засвоєння пережиття, прагне, щоб дух народної родини запустив коріння в сильному родинному змислі особистої й державної родини. Бо життєве коло держави всеобіймаюче і всеохоплююче, виросле органічно з найглибших потреб внутрідержавних життєвих кіл стану, родини, врешті з самого життя громадянина, як праджерела держави.

Кожна правдива людина з здоровим душевним життям уроджена на громадянина, а не щойно перемовлена, приєднана зовнішніми мотивами корисности. Вже дитина відчуває громаду і державу, як свої. Дорослий громадянин, що почуває себе відповідальним за свою долю в житті, віднаходить себе самого в своїй державі. Як душа віднаходить себе в кожній комірці, в кожному органі, передусім у цілому житті тіла, а тому вона його оточує дбайливою опікою, аж до болісного розлучення в хвилині смерти, так і здорове природне почування громадянина наказує боронити загрожену народну спільноту, наказує скоріше за неї вмерти, ніж добровільно її віддати. Все це громадянин відчуває без намови, хоч він при тому думає також про жінку й дитину, про дім і домове огнище, які він разом з тим обороняє. Щоденно тиснуться до нього також егоїстичні почування, що хочуть спонукати його стати осторонь від життєвої спільноти народу й держави. Ці почування успішно поборюється лиш плеканням громадянського духу, що бере участь у виконуванні тихих щоденних громадянських обов'язків. Маємо на увазі обов'язки звання, родинні, а також сусідські, приязні, на почесних становищах в самоуправі, супроти молоді, вбогих, вдів і сиріт тощо. Уроджена на громадянина, одиниця мусить уже як така зростатися з громадою й державою і мусить учитися доказувати це чином. Шляхом тієї праці дістає найуспішнішу поглядову науку, а також росте її любов.

Одиниця зустрічає суспільне життя вперше й найбільш зворушливо — в родині. Найближча спільнота крови має такі сильні душевні гони, природні і моральні сили, що всі інші життєві спільноти приймають відпечаток духу родини та поширюють родинні почування між своїми членами. Хто в родинному домі не переживав і не навчився доказувати чином родинного змислу, особливо на прикладі невичерпаної материнської любови, він, як громадянин, основно зіпсований. Старий римський народ був найбільшим державним народом; він найвище цінив родинне життя і оберігав його з найбільшою дбайливістю. Тут виросли чесноти римлян, підвалина Римської імперії. Політичні напрямки, що легкодухо підходять до проблеми родини, вважаючи

її виключно приватною справою індивіда, прикладають сокиру до пня держави, до родинного почування народу. Це ясне. Коли хочемо, щоб у серцях і душах громадян, непосвоячених і незв'язаних особистою долею, закоренилась Богом дана життєва спільнота (така, як держава, що є не тільки вільним державним договором), тоді ми повинні змагати до того, щоб ті громадяни раніше стихійно зазнали почувань родинних. А це можливе лиш між батьками і дітьми у власній родині, в якій виникає джерело життя.

Чи ми не мали вже нагоди переконатися, що опіка над молоддю, подумана так, щоб заступити родинне виховання, неужиточна і безплідна? Масове виховання ніколи не може заступити індивідуального родинного виховання. Особливо безінтересовну творчу радість з праці для інших в серці дитини може виростити тільки правдива родина прикладом батьківської любови.

Але родина не повинна егоїстично відокремлюватися й замикатися. Плекання сусідства і приязні поза вузьким колом найближчих кревних веде дитину до пізнання, що ми потребуємо інших та інші потребують нас. Дитина повинна вчитися в батьківському домі громадського думання, вона повинна знати, що уладження громади служать усім та що вони постали й удержуться заходами, працею та коштами всіх громадян; що їх ушкодження чи знищення — це злочин супроти цілої громадськости. Дитина повинна разом з батьками відчувати, що добрі громадяни є гордістю й честю інших співгромадян, але вони ж боліють і сумують з приводу кожного, хто їм усім, цілій громаді, приносить ганьбу. Дитина повинна зрозуміти, чому шануємо людей, що керують громадою або виконують у ній почесні завдання. Таким способом їй стане ясно, чому також вона сама говорить про нашу громаду, нашу церкву, нашу школу. Що вона відзначає свята громади, цілої нації, бо громада і народ — це одна народна родина. Без громади і без держави дитина не мала б школи, а вбогі, вдовиці, сироти, каліки — не мали б опіки. Там, де у власній родині не вистачає своїх власних сил або де — в окремих випадках — вона підводить, там приходить з допомогою родина всіх громадян, громада або держава. Чи міг би глибше й легше вникнути в дитину громадянський змисл, як саме шляхом поширення почувань до власної родини, тих почувань, у яких вона зростає й живе, на народ? Тому опіка над родиною, що не обмежується тільки до зовнішньої допомоги, є однією з найважливіших справ громади і держави, є найкращим способом плекати державнотворчу силу. Коли громада і держава віднаходять дорогу до серця родини, здобувають її довір'я та віддану любов, тоді спосіб думання родини, родинні почування батьківського дому поширюються до способу думання і почувань народної родини, тоді громада й держава стають для батьків і дітей опроміненою ідеєю, предметом їх любови. Коли родина

вирощує вже любов до народу, громади й держави, тоді школа і кожна інша інституція національного і громадського виховання мають уже легку працю. Але без основної співпраці родини працюємо, в дуже багатьох випадках, даремно.

Професійні стани почувають себе становими родинами. Коли вони поринають у пусту, однобічну політику інтересів, затрачають тоді також почуття станової честі та станової свідомости, а разом з тим — радість звання. Ця станова свідомість випливає з високого поважання стану та його праці як такої, що необхідна народній цілості. В її основі лежить думка: »всі нас потребують«. Тому старі професійні стани з своїм, ще сильним, становим духом називають себе живителями держави, часто не маючи для цього належного ґрунту. Але кожний стан знає також, що він потребує всіх інших і цілости. Тому кожний з таким моральним натиском просить допомоги від держави й громади. Кожний правдивий стан ставить до своїх членів, як першу й найвищу вимогу, обов'язок товариськости й солідарности між собою. Але хто ладен дати своїм становим товаришам і своєму станові почуття станового духу й родинний змисл, тому вже лиш один крок до народної солідарности, до розуміння й відчування народної родини в громаді та державі. Там же всі громадяни стають народною особовістю і здобувають новий життєвий центр, нове джерело сили, з якого випливають великі господарські досягнення, національні чесноти, мова, письменство, мистецтво, своєрідні народні таланти, що роблять народ культурним.

Коли народна освіта має запустити глибоке коріння і збагатити внутрішньо народ, вона мусить духово пронизати людину на її становищі: в фаховій праці, в родині, в різному відношенні до спільноти. Народна освіта мусить навчити людину дивитись і переживати, щоб людина з родини вростала в стан, у громаду і в державу, як у щораз ширші життєві кола. Коли цілість народу, шляхом такої громадської освіти й народного виховання, нам удасться знову довести до природного переживання своєї спільноти, зв'язаної долею, до переживання своєї народности, тоді ми знову пробудимо ті сили, які вже колись були великим державнотворчим чинником, коли український народ про державу, її походження, про її істоту, завдання й можливості оформлення не роздумував, не дебатував, не »політикував«, не попадав з цього приводу в несамовите замішання, а просто вірив у свою державу та віддавав себе їй в природному гоні, бо держава була йому даром долі, потребою життя й життєвим завданням, — коли український народ будував державу, як своє життєве коло, з себе й навколо себе, з радістю і вдоволенням з творення життя, з тим правдивим громадянським духом, з яким він створив своє повне сили родинне і станове життя. Але до такого завдання ми повинні підходити з пошаною для таємниці життя, зокрема державного життя нашого народу. Ми не повинні насилувати життя вимудруваним і неприродним, приносити народові хлам знання. Як прихильники правдивої народної освіти,

ведім народ до спостерігання і простого переживання своїх громадських зв'язків ясними змислами, плідною фантазією, з серцерадісною любов'ю для своєї майбутньої держави, що була і буде, великою мірою, його твором.

Зразок такої народно-освітньої праці бачу в ідеалі правдивого народного університету. З допомогою більшости засобів і уладжень, якими народна освіта користувалась досі, можна було б таку працю провести. Коли брати до уваги англійські та німецькі догітлерівські зразки, то доводиться ствердити, що англійський, а особливо німецький народний університет попав під впливи інтелектуалістського, розумового, спрагненого науковости напрямку. Коли б уже й прийняти такий тип народного університету, то треба було б обов'язково ввести до нього гурти спільної праці, а особливо малі читацькі гуртки, які є довірочним обміном поглядів і, замість знання, шукають переживання. Також доповіді перед ширшим колом читачів можуть сприяти переживанню тим, що вони свідомо стануть довірливим обміном думками, а в ніякому разі не будуть повчальним переживанням знання, не будуть красномовними промовами. Спільноти праці, що здебільша є також читацькими гуртками, бо учасники прагнуть прочитаний матеріял зрозуміти і засвоїти собі його, а це провадить до щільнішого контакту з публічними бібліотеками, які дають поради і вказівки.

Сама народна освіта може виконати лиш частину тієї праці. Перед родиною, школою, перед професійним станом з його плеканням станової культури ще більші завдання. Народна освіта може їхню освітню й виховну працю тільки доповнювати та корисно запліднювати.

Ще кілька слів у справі ясного розрізнювання між плеканням державницького виховання й політичного змислу та вишколюванням політичного погляду.

Практична політична праця громадянина, праця політика, розпадається на окремі великі й малі проблеми дня. Політична діяльність, як практичне мистецтво, вимагає здібности творити політичний погляд в справі трактування цих проблем. Цей розсудок бере за основу державницьку освіту й політичний змисл. Осуд виносить вимірюючий розум на основі теоретичного і практичного знання речі, а також людей і способу, як здобувається на них вплив. Цей розсудок треба вишколювати. Отож, від громадянина, будь він політик малий чи великий, вимагається політичного вишколу.

Його метою є вміння, здібність оцінювати значення політичних проблем для розвитку нашої державної народної освіти; розуміння, як ті спільноти постали, які сили їх порушують, куди скеровується їх політичний розвиток; розуміти політичні можливості, які ведуть до осягнення мети, засоби та шляхи до здійснення можливостей, пізнати правильний спосіб, як доцільно заволодіти рушійними силами та ужиточними засобами. Коротко, метою політичного вишколу є розуміння зовнішніх і внутрі-

шніх зв'язків поодиноких проблем, здібність оцінювати напрямки та можливості їх розвитку, знання і зручне володіння засобами розв'язки.

Розрізняємо основний політичний вишкіл, що розглядає лиш загальні зв'язки, і вишкіл партійно-політичний. Цей останній займається визначенням становища громадянина до проблем дня. Виконує це партія, її література, преса, збори. Народній освіті, в ширшому розумінні, ставиться за завдання провести основний політичний вишкіл, що завжди повертається до плекання політичного змислу. Між іншим, виклади німецьких народних університетів ставлять перед собою таке завдання. Громадянське виховання розуму й серця, освіта в вузькому розумінні, мусить відмовитися від того політичного вишколу. Не тому, що воно заперечує будь-яким способом його конечність і значення, а тільки тому, що вважає його цілком безплідним, якщо він не підбудований суворим моральним вихованням, громадянським вихованням, що до глибини схоплює й оживляє громадянина і що його змістом є ідея та любов громадянина. Людина стає повноцінним громадянином щойно шляхом державницької освіти, зрозумілої як психічний стан, коли він буде в нас ідеєю й любов'ю. Навіть у найскромнішому, здебільша просто переживаючому громадянинові, це мусить стати живою дійсністю. Щойно невидна спільнота тих громадян є живою державою.

БОГДАН БОРА

ПЕРЕКАЖИ ВІТРАМИ

Скажи мені, перекажи вітрами,
Чи ти така й сьогодні, як давно?
Чи й досі ще співаєш вечорами
Й зірками дивишся в моє вікно?

Чи й нині ще, заквітчана, духмяна,
У сині ночі ходиш по садах?
Чи в срібні дні, буйна і полум'яна,
Пливеш княжною в золотих житах?

Скажи мені, чи в'ється ще стьожками
Блакитних рік у синю далечінь,
Чи молишся топіль струнких верхами,
Задивлена в небесну височінь?

Чи й нині ще, за руки взявшись з вітром,
Летиш степом до чорноморських хвиль,
Смієшся й досі соняшним привітом
На білому розкриллі птиць-вітрил?

Скажи мені, перекажи вітрами,
Хоч з криком перелетних птиць прилинь,
Обвій мене теплом голубки-мами
І щастям, втрачених давно, хвилин.

1956 р.

Протоієрей М.

ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ

(Відродження, розвиток і знищення московським комунізмом Української Автокефальної Православної Церкви)

В часи революції 1917 року церковній справі в Україні не приділялося належної уваги ні від керівників державно-політичних, ні провідників громадського життя. Революційні сили, які прийшли до влади в Україні, загалом уважали Церкву реакційним чинником, ворожим усьому українському. Направду, тоді православна Церква в Україні такою й була. Від 1686 року, коли Українська Православна Церква була продана московській самодержавній духовій владі, аж до 1917 р., вона в Україні була аґентурою російського самодержавства, однією з основ московсько-русифікаційної політики.

Належати до цієї »казьонної« Церкви, на думку національно-свідомих елементів, означало залучити себе до старої російської нівеляційної політики. Тим то боротьбу за Українську Церкву провадили переважно священики, прилучаючи до себе згодом церковно-громадські елементи. А що, в наслідок політики російського Синоду, єпископські катедри в Україні посідали не українці, а москалі, які охоче оточували себе своїми земляками, притягаючи їх на парафії в українських селах, тоді як єпископи-українці, за наказом царського уряду, одержували призначення на працю в російські епархії, часто втрачаючи всякі зв'язки з Україною — то на час революції 1917 року в Україні серед духовенства українців було мало, а національно свідомих — ще менше.

А проте, ці немногі українські пастирі взяли на себе сміливість домагатись на Благовісницьких єпархіяльних з'їздах для України автономії, а деякі — автокефалії Української Православної Церкви, запровадження української мови в Богослуженнях, у проповіді та відродження українських старовинних звичаїв. Ясність домагань і обґрунтована спрямованість українського духовенства вивели з рівноваги керівників російської Церкви в Україні, які після революції не могли зразу зорієнтуватись у нових державних умовах.

Церковні з'їзди в Україні відбувались вліті 1917 р., а у вересні цього ж року в Москві обрано патріярха Тихона. Собор, на якому було обрано патріярха, пройшов під гаслом »збереження єдиної неділимої Росії« через особу патріярха і церковну організацію. Це зміцнило становище російських єпископів і священиків в Україні. А далі навала большевиків на Україну, нетривкість влади в Києві, перевага на урядових посадах москалів повернули життя так, що голоси українського духовенства були заглушені. Український Православний Собор, що був скликаний Всеукраїнською Православною Церковною Радою 7 січня 1918 року, припинив свою діяльність через наступ большевиків на Київ. Справа Української Церкви була відкладена на дальші часи.

Утворена в листопаді 1917 року Всеукраїнська Православна Церковна Рада керувала, в міру можливости, заходами творити українські парафії.

Вона в умовах евакуації від большевиків і денікінців гуртувала церковно-громадські сили і ставила питання про автокефалію Церкви, як питання державного порядку.

Уряд Директорії 1. 1. 1919 року видав закон про автокефалію Української Православної Церкви. Але не стало тієї сили, що діяла б у нових умовах. Ця нова сила це були віруючі українського народу, в якому жила прадідівська любов до Рідної Церкви і завзятість в обороні її.

Багато кращих українських людей опинилось на еміґрації з українським державним проводом. Але багато лишилось в Україні і в нових умовах, в умовах большевицького панування, шукало вияву своїх розбуджених сил. І вони знаходили в Українській Церкві все те, що їм потрібно.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада проголосила 3 основні засади, на яких мала відроджуватись Українська Церква:

1. Автокефалія,
2. Соборноправність,
3. Українізація.

Все це відповідало тим українцям, які національно себе пізнали. Автокефалія (ієрархічна незалежність) відповідала поглядам тих, хто доріс у державному думанні до здійснення державности України. Соборноправність імпонувала всім тим, хто стояв на засадах боротьби з большевицькою диктатурою. Українізація сприймалася всіми тими, хто визнавав право на життя української мови, української пісні, звичаїв, українського малярства, архітектури і скульптури.

Ці засади відродженої Української Церкви були однаково зрозумілі і дорогі селянам, робітникам і інтеліґенції. Тим то, на заклик Всеукраїнської Православної Церковної Ради, до Української Церкви пішли люди різного стану, різного інтелекту, різного віку. І Українська Церква стала великим чинником об'єднання українського народу.

Це зразу відчули керівники російської Церкви в Україні, й це було причиною їхньої запеклої ворожнечі до Української Церкви, що призвела до тяжкої міжцерковної боротьби в Україні, яка не припинилася й тепер.

Протягом довшого часу православні українці міста Києва просили тодішнього керівника Київської єпархії — єпископа Назарія Блінова, щоб він дозволив хоч читати Євангелію та говорити проповіді по-українськи. Але він у категоричний спосіб забороняв, загрожуючи забороною в священнослужінні й позбавленням сану тих, хто наважиться те робити.

Совєтський большевицький уряд видав закон про відокремлення Церкви від держави, надавши право вірним утворювати парафіяльні релігійні об'єднання. Треба було 50 фундаторів парафії, які мали право добиватись перед урядом затвердження статуту і приділення храму для Богослужень.

Так була утворена українська парафія в Києві, вона одержала в своє користування Свято-Миколаївський собор на Печерську і в цьому соборі 9 травня (за ст. ст.) 1919 року була відправлена перша Служба Божа українською мовою, під предстоятельством протоієрея Василя Липківського.

Цей день уся православна українська людність вважає історичним днем народження УАПЦ.

На Службі Божій не поминали в той день російського патріярха Тихона. Російський єпископ Назарій позбавив сану тих українських священиків, що приймали участь у Богослуженні 9 травня.

5 травня було скликано пленум з представників від 5 українських парафій м. Києва та кількох селянських парафій Київської округи. Вирішено оголосити автокефалію Української Православної Церкви, незалежно від московського єпископату в Україні, не визнавши заборон і позбавлень сану українських священиків, які є духовними пастирями українського народу.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада шукала єпископів для Української Церкви. Було висунено двох авторитетних протоієреїв-удівців кандидатами на українських єпископів. То були протоієреї Павло Погорівко та Степан Орлик. Надії на те, щоб їх висвятили рос. єпископи, не було жадної. Через громадянську війну кордони були зачинені, щоб добратись до якоїсь православної братської Церкви. Полтавський архиєпископ Парфеній, що погодився взяти під свою опіку українські парафії, скоро, під натиском москалів, відмовився. До Києва патріярх Тихон надіслав свого екзарха Михаїла Єрмакова.

Справа Української Церкви росла, парафії ширилися по всій Україні, богослужбові книги, видруковані українською мовою великим тиражем, скоро були розпродані. Українські парафії в 1920 році були засновані у Вінниці, Кам'янці, Житомирі, Чернігові, Одесі, Полтаві, Херсоні, Миколаєві й по селах тих округ.

В лютому 1921 р. екзарх московського патріярха Михаїл Єрмаков скликав Синод, на якому позбавив сану всіх українських священиків, загрозивши відлученням усім, хто буде підтримувати український церковний рух.

В березні відбувся з'їзд представників українських парафій Київського повіту. Представників на ньому було 150 осіб, а з'їзд, що відбувся в травні, мав уже представників від парафій Поділля, Слобожанщини, Чернігівщини. Було їх 400 осіб. З'їзд затвердив працю ВПЦР, обрав керівником Української Православної Церкви полтавського архиєпископа Парфенія, затвердив ухвалу про автокефалію УПЦ, не визнав екзарха московського патріярха митр. Київського Православного Церковного Собору на Покрову 14. 10. 1921 р.

Ухвали цього з'їзду були розіслані по всій Україні, почалася підготовка до Всеукраїнського Православного Собору.

Під тиском патріярха Тихона, митр. Парфеній відмовився опікуватися Українською Церквою. Православні українці тяжко переживали цю відмову, що підсилила дух російського духовенства. Шукали виходу й усі поклали надію на ВПЦСобор в жовтні 1921 р.

ВПЦРада скрізь нав'язувала зв'язки з єпископами, які були з походження українцями або доброзичливо ставились до українського церковно-визвольного руху. Так були нав'язані зв'язки з арх. Антоніном Грановським, який жив у Москві. Він писав добрі листи до ВПЦР, але коли було треба прибути йому до Києва, він відмовився. Були зв'язки з

єпископом Олексієм Бєліковим в Одесі, але й той не очолив Української Церкви. Вирядженo було до Тифлісу до Грузії о. Погорілка й о. Степана Орлика, але вони туди не добралися через події громадянської війни. Ставленики на єпископів, вертаючись з невдалої подорожі, заїхали до Катеринославського єпископа Агапіта Вишневського, але і той відмовився прийняти участь у висвяті їх. Арх. Полтавський Парфеній, до якого вони теж заїхали, категорично відмовився.

14 жовтня 1921 року розпочав свою діяльність Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор у Києві в св. Софії, на який з'їхались делеґати з усієї України, обрані на своїх Окружних Соборах. Делеґатів було 472. Найбільше делеґатів було з Київщини, Волині, Поділля, Чернігівщини, Полтавщини, були з Одеси, Херсонщини, Слобожанщини і навіть з Кубані. Серед делеґатів було 64 священики. Переважна більшість селяни, кооператори, вчительство. Були видатні представники української культури, освіти, мистецтва, академіки: Кримський, Стебницький, Єфремов; професори: Чехівський, Данилевич, Стороженко, Черкаський, Щербаківський, Карпів, Красицький, Павленко, Старикевич; письменники: Старицький-Черняхівський, Марія Старицька, Стешенко, Косинка; лікарі: Кудрицький, Левицький, Черняхівський, Пучківський; композитори: Стеценко, Ступницький, Гончаров, Давидовський, Козицький, Левицький, Яциневич, Гайдай; кооператори: Микола Левицький, Бучило, Кудря і інші . . .

Все, що було найкращого, найсвідомішого в українській нації, хто не боявся одверто назвати себе православним українцем, у кого горіли надії на краще майбутнє України — все те було на Соборі.

Собор два дні слухав інформації з цілої України про стан Церкви, про відношення російського духовенства до українського церковного руху, про прагнення українського народу мати свою рідну Церкву.

Тяжке враження справили ці інформації. Вони розкривали внутрішній зміст російської Церкви, власне її пастирів — глибокий моральний упадок, релігійний цинізм, зоологічну ненависть до українського народу, його мови та звичаїв і безпринциповість у боротьбі.

Основним питанням на Соборі було питання про набуття власного українського єпископату.

Першим питанням ділової частини було: »Підстави для правно-канонічного самовизначення Собору« — доповідач протоієрей Василь Липківський. Тези його доповіді були такі:

1. Всі вірні, які прибули на Собор, не є приватні особи, але обрані представники від церковних громад. Тому голос їх не є приватною думкою, а голосом тієї Церкви, що їх обрала. Тож у складі всіх представників Собору представлений голос Української Православної Церкви.

2. Всі члени Собору зібрані в ім'я Христове для вирішення справ Христової Церкви в українському народі: отже серед них присутній Сам Христос (Матв. 18, 20).

3. Всі члени Собору глибоко вірять, що Українською Церквою керує Дух святий і що »Благодать Святого Духа нас тут зібрала«.

4. Собор має всі умови і підстави, щоб бути цілком канонічним правним Собором цілої Церкви.

5. Неприбуття єпископів на Собор означає, що вони або не вважають себе членами Церкви, або вважають себе вищими від інших членів Церкви і хотять над усіма панувати, що противне духові Євангелія.

Собор ухвалив, що він є правно-канонічним голосом української православної Церкви, що на Соборі присутній Христос і на Соборі діє **БЛАГОДАТЬ СВЯТОГО ДУХА.**

В справі висвяти єпископів українців, Собор обрав делеґатів і уповноважив їх переговорити з єпископами російської Церкви.

Екзарх Михаїл прибув на Собор і, в присутності всіх делеґатів, відмовився зробити прислугу Українській Церкві — висвятити єпископів.

Тяжке враження справило завітання екзарха-москаля на всіх членів Собору.

Багато з тих, хто вагався і вірив у добрий кінець справи з ієрархією, на власні вуха почув, що не церковні інтереси керують московськими єпископами. Після відмови екзарха Михаїла, було заслухано доповідь доктора теології проф. Володимира Чехівського: »Утворення єпископату УАПЦ«. Проф. В. Чехівський, на основі історичних дослідів, довів, що в апостольські часи не було висвяти єпископів (Діянь 13, Тим. 1, 4–14), що в Олександрії й Антіохії довший час висвячували єпископів пресвітери, що благодать св. Духа в повноті своїй перебуває в Церкві, отже Церква може покликати Духа Святого на своїх обранців.

Висновок: »Єпископат російської Церкви в Україні йде проти волі Церкви і не хоче зробити їй послуги висвятити єпископів способом традиційним, висвятити їй єпископів, за її обранням, то Всеукраїнський Православний Церковний Собор з твердою вірою в присутність на ньому Найвищого Архиєрея Христа і в повноту Дарів Святого Духа, має повне догматичне і канонічне право, залишаючись непохитно на ґрунті православному, висвятити обраного єпископа-митрополита соборною висвятою з покладенням рук свого пресвітерства«.

Доповідь була всебічно обговорена і ухвалено поставити єпископат УАПЦ шляхом рукоположення пресвітерства. Голоси показали: 310 голосів за, проти 7 та 7 стрималось... 48 делеґатів з різних життєвих причин були відсутні в той час на Соборі.

21. 10. 1921 р. обрано на митрополита Київського і всієї України настоятеля Софійського собору протоієрея Василя Липківського. Голосування було таємне. Обрано одноголосно. 23 жовтня відбулася хіротонія. Всі делеґати висповідалися і запричастилися. Софійський собор і майдан навколо нього знадвору були переповнені народом.

До закінчення діяльности Собору було поставлено перших шістьох єпископів: митрополит Василь Липківський, арх. Нестор Шараївський, Юрій Міхновський, Іван Теодорович, Олександер Ярещенко, Степан Орлик.

Собор ухвалив, що Українська Автокефальна Церква стоїть непохитно на догматах, ухвалених Вселенськими Соборами, непорушно дотримується Правил Апостольських і Вчителів Церкви, »є Вільним Членом Всесвітньої Православної Церкви і залишається в непорушному братерському єднанні з усіма православними церквами«.

Собор ухвалив: »Українська Церква, як Автокефальна, віднині ніякому духовному урядові інших православних Церков не підлягає і сама порядкує своїм життям під проводом Святого Духа. Примусове підбиття

Української Церкви під зверхність московського патріярха в 1685 р. визнати аморальним і антиканонічним актом«.

Щодо канонів Православної Церкви, Собор ухвалив: »Визнаючи канони церковного ладу і урядування, утворені Вселенськими Соборами за допомогою Благодаті Святого Духа, за найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порядкування церковним життям, Собор вважає, що ті ж вимоги життя в певні часи, під керуванням того ж Святого Духа, теперішніми Соборами можуть і виключати їх із вжитку«.

»Походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного стану, до єпископського включно. В справі одруження й розторження шлюбів священослужителі підлягають загальним законам«.

»Єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин історичних і державно-монархістичного ладу тих часів, і ним прийняті старі церковні канони, надалі не можуть залишатись і повинні бути змінені устроєм церковно-соборноправним, відповідно духові православної Христової віри«.

27 жовтня 1921 р. Собор закінчив свою працю.

Значення Всеукраїнського Православного Церковного Собору в історії України, Української і, навіть, Східньої Православної Церкви є велике.

1. Собор утворив надзвичайним способом першохристиянського часу українську ієрархію,

2. Затвердив головні умови життя Української Церкви; автокефалію, відокремлення від держави, всенародну соборноправність,

3. Рідну мову в Церкві, рідні звичаї, обряди,

4. Накреслив шляхи життя Церкви на майбутні століття і сам собор став головною підвалиною, на якій має провадитись дальше будівництво УАПЦеркви.

Велике церковне значення цього Собору полягає ще й в тому, що він був цілком вільним виявом волі цілої Церкви, направду церковний, що ніякі зовнішні сили на нього не впливали й не пригнічували його.

Після відбуття Першого Всеукраїнського Православного Собору, рух української Церкви жваво поширився. Парафії з дня на день зростали, свідоміше українське духовенство відходило від російської Церкви, приєднувалося до УАПЦ. Так, на Уманщині — законовчитель Уманської гімназії о. Кость Малюшкевич, в Гайсині — прот. Миколай Борецький, на Могилівщині — священики Микола Карабіневич, І. Теодорович, проф. Кам'янецького університету Йосип Оксіюк, на Чернігівщині — священик Микола Ширай, в Харкові — о. Павло Пропопів, на Одещині, чл. Державної Думи — о. Антін Гриневич, в Кам'янець-Подільському два видатні протоієреї, співробітники арх. Парфенія в перекладі св. Євангелія на укр. мову: Кирило Старинкевич та проф. о. Ю. Сіницький, протодиякони, диякони, приєдналися арх. Теодозій Сергіїв, єп. Юрій Прокопович.

Акт всесоборної висвяти зробив певне враження поза межами України — в Новгороді, на Далекому Сході, в Оренбурзі, Середній Азії, Америці, Канаді, Європі й ін. країнах.

Визнаючи кандидатури на єпископів, Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор давав перевагу особам з богословською освітою і тим,

які вже мали духовний стан. Але для всіх за головний критерій правила бездоганна моральна й корисна суспільна вартість кандидата. Були це люди, насамперед, глибоко релігійні й національно свідомі. Здійснення релігійно-національних ідеалів вони вбачали в релігійно-моральному піднесенні свого народу, протиставляючи марксистській ідеології й комуністичній моралі науку і мораль християнську.

Священичі кадри давали вчительство, українська інтеліґенція різного віку і стану, колишні царські військовики та старшини армії УНР й працівники державного апарату, давали кандидатів і передові розумні, національно й релігійно свідомі, побожні селяни.

Розвиток Української Церкви був такий могутній, що за два роки її існування в Україні було 26 єпископів, 2.500 священиків і дияконів й коло 2.000 українських парафій. Пізніш потребувалось більше єпископів і священиків. В 1926 р. Україна мала вже 34 єпископи і коло 3.000 парафій УАПЦ. Імена єпископів такі: митрополит Василь Липківський, 2. арх. Нестор Шараївський, 3. арх. Юрій Міхновський, 4. арх. Степан Орлик, 5. арх. Ол. Ярещенко, 6. арх. Йосип Оксіюк, 7. арх. Іван Павловський, 8. арх. Константин Малюшкевич, 9. арх. Константин Кротевич, 10. арх. Микола Пивоварів, 11. арх. Іван Теодорович, 12. єпис. Григорій Стороженко, 13. єп. Пилип Бучило, 14. єп. Олександер Червінський, 15. єп. Петро Ромоданів, 16. єп. Микола Борецький (з 1927 р. митрополит), 17. єп. Юхим Каліщевський, 18. єп. Микола Ширай, 19. єп. Петро Тарнавський, 20. єп. Володимир Бжосновський, 21. єп. Юрій Жевченко, 22. єп. Микола Карабіневич, 23. єп. Марко Грушевський, 24. єп. Антін Гриневич, 25. єп. Максим Надвірняк, 26. єп. Григорій Мозалевський, 27. єп. Юрій Тесленко, 28. єп. Михайло Маляревський, 29. єп. Володимир Самборський, 30. єп. Володимир Дахівник-Дахівський, 31. єп. Яків Чулаївський, 32. єп. Конон Бей, 33. арх. Теодозій Сергіїв (приєднався), 34. єп. Юрій Прокопович (приєднався).

Це співпрацівники Великого Митрополита Василя Липківського, що відповідали за життя УАПЦ; вони насамперед приймали на себе брудну лайку і темну провокацію, підступне цькування, їм загрожувала смерть від ворогів Української Церкви, всі вони потерпіли від страшної руки ҐПУ-НКВД.

Буйний розквіт УАПЦ й її широка популярність були не до вподоби совєтській владі. Большевики ніяк не сподівалися того, що українці спроможуться збудувати свою Церкву. Дозволивши їй існувати напочатку, вони сподівалися, що Українською Церквою вони повалять авторитет московського патріярха й очолювану ним Церкву.

Те, що Церква Українська відокремилася від московського патріярха, відповідало большевицьким плянам, бо вони сподівалися, що з Української Церкви буде лише галас, народ її не підтримає, і нічого страшного для большевиків від неї не буде.

Але Українська Церква не виправдала сподівань большевиків. Вона, навпаки, об'єднала навколо себе мільйони українців, стояла на національному ґрунті, утворила тисячні кадри українського духовенства й церковних працівників, піднесла духовне життя українського народу і виховувала його в національній свідомості й любові до Рідного Краю.

Большевицький уряд в Україні не раз дорікав проводові Української Церкви, що Церква привернула до себе українські молоді культурні си-

ли, які потрібні для будови радянської держави, а Церква одягла їх у ряси і зробила їх для радянської влади мертвим капіталом. Цього совєтська вдала не могла простити УАПЦерквi. Вона пред'явила обвинувачення їй: »Українська Церква протирадянська, контрреволюційна, націоналістична організація, яка провадить аґітацію проти влади, за терор проти керівників влади, за відокремлення України від СССР...«

»Українська Церква об'єднала в свої громади антирадянські елементи, в складі її багато вояків армії УНР, старшин і отаманів, повстанців і бандитів та ін..., які в свій час воювали проти радянської влади, а тепер покрились священичою рясою« і ін.

»Церковний провід і позацерковні елементи є явно націоналістичного характеру. Все адміністративне і ідеологічне керівництво УАПЦ спрямоване на виховання мас в антирадянському дусі...«

Обвинувачувано УАПЦ, що вона діє в інтересах міжнародної контрреволюції. Обвинувачувано і в тому, що на попереджування совєтської влади змінити лінію діяльности, керівники УАПЦ цього не зробили.

Частина керівників УАПЦ шукала виходу з скрутного положення: визнала обвинувачення, поставлені владою, і зобов'язалася перевести життя УАПЦ на інші рейки, виправити »гріхи минулого«. Прийшли до керівництва інші люди. Але то не був вихід і порятунок. За процесом СВУ (1929-30 рр.), було заарештовано діячів УАПЦ. Продовжувались арештування й репресії й потім. Не оправдались надії тих, що поступками, слухняністю й виконуванням усіх вимог влади хотіли зберегти УАПЦ. Остання парафія була закрита в 1936 р. В той час були заарештовані, заслані й розстріляні рештки працівників УАПЦ.

Загинули всі єпископи, понад 2.500 священиків, кілька тисяч членів окружних і парафіяльних рад, чільних церковних діячів, до останнього віддиху вірних та мучеників Церкви українського народу. Тепер в Україні Українська Церква зверхньо знищена, її вірні моляться Богу у важкій безбожній неволі таємно, в катакомбах скорботної української пригнобленої душі. Її вірні моляться тепер у московсько-совєтській неволі на Соловках, Колимі, в Сибірі, на Далекому Сході і по всіх місцях »широкої й неосяжної совєтської Росії«. Український народ з трепетом і невимовно великою надією жде на повернення волі Українській Автокефальній Церкві, що замучена на Голгофі сучасного московського комунізму за святий великий порив відродити правдиву Христову Церкву на українській землі. Український народ жде і молить милосердного Бога створити умови, де була б воля віри, сумління, невтручання держави у справи Церкви, де були б умови, яких вимагає вільне громадське життя, щоб і Українська Церква мала сприятливі умови для повноцінного церковного життя.

ПРОФ. П. САВЧУК

ІВАН ФРАНКО
ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(В сторіччя з дня народження)

(4)

Четвертий період (1897-1907). Накладом товариства »Академічна Громада« виходить у 1898 році збірка Франка — »Мій Ізмарагд«. Ця збірка дуже цікава в творчості поета, зокрема кидає світло на її автора, який був обізнаний добре з світовою літературою та, крім класичної літератури Греції й Риму, був обізнаний з індійським епосом старої епічної поезії. З передмови до поеми »Цар і аскет« (1910) ми довідуємося, »що йому вже в 90-х роках були знайомі найважливіші праці з індійської літератури німецькою та англійськими мовами; серед книг його бібліотеки, що збереглися, ми маємо десятки книг німецькою, англійською та французькою мовами — переклади пам'ятників староіндійської літератури та дослідження як загального, так і часткового характеру[1]).

В цій збірці поет подає ряд притч, рефлексій, різних проявів чуття та фантазії. Теми їх черпані з різних джерел, українських і чужих: східніх і західніх, які в'язалися б в одну органічну цілість не якоюсь тенденцією й не одною догмою, релігійною чи естетичною, а лише спільним діяпазоном морального чуття й темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в цю форму[2]).

Франко давно мав намір написати книжку на подібні теми, для цього вивчав індійську культуру, її класичні зразки тощо. »Є чимало сюжетів і мотивів, — каже академік О. Білецький, — близьких до староіндійських, і в українському фолкльорі. Хоч, звичайно, про якесь запозичення тут не може бути й мови«[3]). Деякі наші вчені та письменники знайомилися, все ж таки, з країнами Близького Сходу. До таких можна віднести Ігоря Ковалевського (1811-1868), який написав кілька нарисів про Кашмір, Афґаністан тощо. Але глибше вивчення індійської культури у східній частині України за царських часів не могло розвиватися.

В Галичині вивчення індійської культури розпочав перший Ів. Франко. »Піонером у даній галузі, — каже той же академік, — як і в багатьох інших, був великий просвітитель, діяч широченного розмаху, який титанічним зусиллям розбивав стіну національної обмеженості — Іван Франко«[4]).

В збірці »Мій Ізмарагд« є »Притча про життя«, де початкова її строфа так і починається: »Було це в Індії«. Але раніш, ніж приступимо до розгляду окремих циклів цієї збірки, мусимо зазначити, як поет над

---

1) Академік О. Білецький — Іван Франко і індійська література, »Вісник« ООЧСУ, Нью-Йорк, липень-серпень 1956 р., стор. 15.

2) Антін Крушельницький — Іван Франко (Поезії), Коломия, ст. 158.

3) Акад. О. Білецький — Іван Франко і індійська література, »Вісник« ООЧСУ, Нью-Йорк, липень-серпень 1956 р., ст. 14.

4) Там же, ст. 14.

нею працював, що дасть нам глибшу уяву про поета. Хоч цей період творчости Франка був досить щасливий, більш-менш нормальний, то все ж таки значна частина віршів, поміщених у цій збірці, написана під час кількамісячної тяжкої хвороби. В передмові до збірки »Мій Ізмарагд« Франко писав: »Значна частина поміщених тут віршів — то правдиві Schmerzenskinder«. І далі: »Може сей мій фізичний і духовий стан відбився й на фізіономії сеї книжки. В хворобі чоловік потребує, щоб з ним обходилися м'яко, лагідно, та й сам робиться м'яким, лагідним та толерантним. Його обхапує глибоке, ніжне чуття, бажання любити, дякувати комусь, тулитися до когось з довір'ям, як дитина до батька. Не знаю, наскільки ясно відбилося те чуття в отій книжці, та знаю, що я бажав зробити її книжкою наскрізь моральною«. Поет, вияснивши мотиви й настрої своїх поезій, звертається до читача: »Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідности, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів, похибок і прогріхів, то не даремна буде моя праця...«[5]).

Вже з передмови бачимо той настрій, який тісно пов'язаний з соціяльними чинниками. Приступаючи до розгляду окремих поезій, скажемо, що ця збірка така глибока своїм філософічним змістом, що ми радимо прочитати її дуже уважно й застановитися над словами поета-пророка. Звичайно, ми не маємо змоги зупинитися на кожному віршеві й з'ясовувати, що ним хотів сказати чи сказав поет, лише зупинимося на деяких характеристичних, на нашу думку, але читач може собі вибрати таких чимало в цій збірці.

Кілька циклів цієї збірки: »Поклони«, »Паранетікон«, »Притчі«, »Легенди« — складають той скарб »Ізмарагду«. В »Поклонах« відчувається відгомін його поетичної душі, деяких моментів, поданих у поетичній формі; це відгуки подій власного життя, словом, цикл поезій на особисті мотиви. »Поклони« пов'язані з автобіографією »Nieco o sobie samym«[6]). Поет зневірюється в житті і каже:

»Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в нові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!«

Тяжке переживання змусило поета звернутися до України й просити вибачення, що він не дав їй того, що міг би був дати в своєму житті. І щира відповідь України вспокоїла його, привела до рівноваги.

»І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
»Не любить Руси він ні раз!«
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз«.

Поет бажає Україні, щоб від неї не втікали найкращі її сини »з горя й голоду« і:

»Щоб сіячів її їх власне покоління
На глум не брало і на сміх.
Щоб монументом їх не було те каміння,
Яким в відплату за плодючее насіння
Ще при життю обкидувано їх«.

[5]) Ів. Франко — Мій Ізмарагд — Передмова (1898).
[6]) На цьому ми зупинимося в наступному розділі.

Є ще цікавий вірш »Декадент« між »Поклонами«, присвячений В. Щуратові, якому поет відповідає на закид декадентизму, зроблений ним на збірку »Зів'яле листя«; поет каже:

»Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга,
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття«.

І далі з обуренням запитує:

»Який я декадент? Я син народу,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода.
Я є мужик, прольог не епільог«.

До цього циклу можна сказати, що, хоч у ньому й є »біль, і жаль, і туга«, але й є »поклик: праця, щастя і свобода«. Тут, власне, й відбилася та подвійність душі, душі поета-борця і душі поета-людини.

В циклі »По селах« зображено тяжке життя галицького селянина тих часів:

»На Підгір'ю села невеселі
Простяглися долом-долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці, обвішані торбами«.

В циклі »До Бразилії« зображено, як бідність змушує шукати кращої долі за межами рідного краю, робитись еміґрантом-заробітчанином:

»Коли почуєш, як у тиші нічній
Залізним шляхом стогонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зідхання і гіркий прокляття,
Тужливий спів, дівочії дисканти,
То не питай: Сей поїзд — відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Се еміґранти«.

В циклі »Паранетікон« зображено глибоку філософію в різнорідних поезіях. Тут ми бачимо всебічну філософічну мудрість поета:

»Гнів — це вогонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Якстій загасне«.

Тут у стилі народної мудрости показано філософію реальности буття. В іншому вірші поет каже:

»Немає друга понад мудрість,
Ні ворога над глупоту
Так, як нема любови в світі
Над матірну любов святу«.

Поет на основі історичного й життєвого досвіду справедливо зазначує, що мудрість — великий чинник у житті людини, народу й цілої нації. Ми далекі від твердження, що в нашої нації бракує якраз тієї глибокої мудрости, але ми з болем у серці зазначимо, що часто тої мудрости бракує нашій провідній (звичайно, не всій) верстві. Франко знав ціну любови — »матірну любов святу«. Любов України до своїх синів, чисту, кристальну, як сльозу радости. Але бачив, що сини не платили

своїй матері-Україні такою ж кристальною любов'ю, а часто кочубеївсько-сірковою.

»Не ділиш мудрости з братами,
Її злодії не вкрадуть,
Її не згубиш по дорозі,
Вона є вільна серед пут«.

Любов вільну »серед пут« треба щиро нести в серці до свого краю, до свого народу. І, власне, цього Франко вимагав від сучасників — своїх братів, бо:

»Вона — маґнет посеред моря,
Найвищий скарб, безцінний дар,
Вогнище тепле в студінь горя,
Холодна тінь під страстей сквар«.

І цей »найвищий скарб« треба вміти пристосувати до життя; любов'ю не можна розкидатися на всі боки: потрібно чи не потрібно. Мусить бути відповідне психологічне наставлення до тої людини чи маси, якій ми віддаємо свою любов. Франко тому цінив щиру любов, що:

»Без неї все життя — пустиня
Так, як пустий без друга шлях,
І як твій дім пустий без сина,
І як пустий дурного страх«.

Ці строфи з філософічного погляду цілком зрозумілі: занадто поет відчув на собі цю »щиру любов« серед свого середовища. В іншому вірші поет картає зарозумілість, нелюдяність, гордовитість тощо:

»Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний
В міх шкуратяний зашитий«.

Ще один ядерний, повний філософічного думання зразок, що заслуговує на увагу:

»Не звикай утертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим«.

Поет-пророк добре розумів, що »як стануть пастухи вовками«, то вівці мусять пастися самі. Що це каже? Хіба в нашій історії цього не було? А хіба нема тепер? В тому й наш трагізм. І цей трагізм не минув Франка, як новатора прогресивної думки, будівника нових діл. І він не скоро відчув відгомін на свій заклик до світла-волі й боротьби. Він болів душею. І тому слушно С. Єфремов називає Франка »Співець боротьби і контрастів«. Поет добре знав провідників нашого національного відродження і влучно сказав такі глибокі слова. Як і влучно сказав наш сучасний поет Є. Маланюк, що »Як в нації вождя нема, тоді вожді її поети«. Але в цих строфах немає зневіри в повному значенні. Це є глибокий філософічний вислів життєвого досвіду. Франко непохитно вірить у невичерпні сили й ріст потенції української нації.

Цей цикл дуже різнорідний. В ньому поет передає свої думки, погляди на різні життєві фраґменти, піддаючи під критичний осуд свої погляди. Франко розглядає майже всі погляди нашого народу: політичні, релігійні, економічні, етичні, естетичні і т. д. Вірші цього циклу багаті поетичними образами, порівняннями, глибокими філософічними думками, рефлексіями тощо. В кожній строфі відчуваємо багатство різних

мотивів: любов, гнів, журба, гордість, кривда, щастя, доля, правда, спокій, життя, розум, слава, бездіяльність, байдужість і багато-багато інших життєвих мотивів.

»Поетична картина й нав'язана до неї рефлексія, — каже Крушельницький, — оце форма цієї філософічної поезії Франка. Головна її прикмета — незвичайно сильна ядерність«[7]). Своїм змістом вона близько підходить до народних приповісток, приказок тощо. Але підкреслюємо, що зміст думки в неї дуже глибокий і широка філософічна ерудиція.

В циклі »Притчі« поет змальовує чудові картини природи, вбрані в пишну артистичну форму, красою поетичного малюнку слова в досконалій цілості сюжету. В цій серії вміщена першою »Притча про життя«. Дія відбувається в Індії:

»Було се в Індії.
Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев«.

Замість єдинорога — лев, а замість Варлаама із нашого старого письменства (»Хожденіє Богородици по мукам«) оповідачем є:

»Ґотава Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
»Сей чоловік, брати, то кожний з нас«.

Далі говориться, що »життя важке, природа нам ворожа«, що »тисячі пригод і небезпек« нас завжди »окружають« і, що »голодний лев над нами, то є смерть«, а змій на дні — »вічне забуття, що кожного нагрожує пожерти«, а »гадюка під ногами«, що її торкавсь той чоловік, вчепившись від страху берізки над проваллям, »то наше власне тіло, непостійне«, що може »в кожній хвилі відмовитись« нам служити, а »берізка, за яку вчепився« той чоловік, що міркував урятуватись від нещастя, то »людська пам'ять — щира, та коротка«. А далі ствердження:

»Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
лишилось те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взять не може:
Се чиста розкіш братньої любови,
Се той чудовий мед, якого крапля
Розширює життя людськеє в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минулих —
В простори повні світла і свободи.
Хапайте сквапно каплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце наше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,
У розкоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих сфер лежить ваш рай«.

Франко зберіг у цій притчі старовинні деталі, але дав їй нове тлумачення. Крім цієї притчі, є ще інші, які побудовані на буддійських і євангельських (християнських) мотивах. Про притчі можна сказати, що вони є досить високої поетичної форми, звучного слова, а в змісті — абстрактні поняття, втілені в образову форму, де поет висказує гуманні думки, затримуючи при тому глибокий спокій і рівновагу.

7) Антін Крушельницький — Іван Франко (Поезія), Коломия, ст. 172.

Вірші з циклу »Мій Ізмарагд« мають велику художню вартість, ідейну спрямованість, особливо ті, що побудовані на філософічних мотивах. Філософічні теми поет черпав із старинних джерел, і дав своєрідне висвітлення християнської моралі й філософії та буддійської релігії, де ми бачимо любов до життя, до високої моралі, до правди, до »світла і свободи«.

П'ята збірка поезій — »Із днів журби« (1900) складається з двох частин: з дрібніших ліричних поезій, що зібрані в циклах: »Із днів журби«, »Спомин« і »В плен-ері« та з двох поем: »Іван Вишенський« і »На Святоюрській горі«. Ліричні циклі наче відтворюють настрій поета з минулого, нагадуючи частково збірку »Зів'яле листя«. В ній є деякі вірші інтимної, любовної лірики. (»В парку є одна стежина«, »Де я не йду, що не почну«, »Не можу забути«, »Вже три роки я збираюсь«, »Коли часом в важкій задумі«, »П'ятнадцять літ минуло«, »Заким умре ще в серці творча сила« та інші).

Але провідні мотиви збірки — це ідейно національні і суспільно-політичні. (»В село ходив«, »І знов рефлексії«, »Ходить вітер по житі«, »У долині село лежить« та поеми: »Іван Вишенський« і »На Святоюрській горі«).

Лірика. Велика задума струїться в серці поета, і він згадує:

»Коли часом в важкій задумі
моя поникне голова,
легенький стук в вікно чи в двері
потоки мрій перерива.

Озвуся, вигляну — даремне,
не чуть нікого, не видать,
лиш щось у серці стрепенеться,
когось то хочеться згадать«.

Кинувши думкою на все своє минуле життя, поет каже:

»Я згадую минулеє життя
Спокійно, та без радости, без туги:
Одно із нього виніс я чуття,
Що я не був у нім щасливий, други«.

І ось яскравим словом виступають рефлексії, спричиняючи, крім болю серця, — терпіння душі:

»Багато праці і турбот і скрут,
Та не було вдоволення, утіхи;
Мов віл в ярмі, я чув на собі прут,
І тяг — чужого скарбу повні міхи«.

А далі роздумування поета-борця-філософа про своє посланництво, про вартість життя і чину, про вічні діла творчої людини і про її заслуги для суспільства:

»Хоч не згасав ніколи огник мій,
Та полум'ям не бухав, більш димився,
А замість світла сипав іскор рій«.

І ці рефлексії приходять на сорокових роках поетового життя, коли глибоке відчуття в пізнанні своєї особи в життєвій боротьбі котиться до кінця, коли втрачається можливість більше розвинутись до »вершин« для суспільства, за яке поет віддав усе своє життя, аж до останнього віддиху. І ось настав важкий час переживання, серед жорстоких хвиль безнадійности, а саме, що поет відчув, що він не нажився, що

він не дав того, що міг би був дати для свого народу. До цього спричинилися різні життєві чинники, а соціяльні відносини зумовили обмеження можливости творчого поступу й нових дій для ідеї, за яку поет боровся безупинно. Тому він каже:

»Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився,
Та невисоко плив в руці слабій,
І хоч я жив, то все ж я не нажився«.

Саме цей момент минулого життя виразно підкреслює поет: »хоч я жив, то все ж я не нажився«, а жити хочеться, бо багато ще незробленої праці для кращого майбутнього свого народу і всього людства. Бо треба усвідомити собі, що Франко боровся не за вузькі ідейки, а за ідеали волі й справедливости в світовому маштабі; а насамперед він болів серцем за поневолений народ, за його долю, щоб цю долю покращати. Тому ми кажемо, що це був велетень духу нових ідей, ідей волі людині, волі народам.

Але поет намагається оборонитися від цих рефлексій і, пробуджений з важких дум байдужости, хоче »простерти крила« в праці для батьківщини; після тих розчарувань і сумнівів, жертовна праця. Він каже:

»Заким умре ще в серці творча сила
І дар пісень заглухне в тишині,
Немов пахуча та фіялка мила,
Що в'яне у пустому бур'яні, —

Я раз іще б хотів простерти крила
І побуять свобідно в вишині,
І оживить ті спомини, що скрила
Ворожа доля у душі на дні«.

Поет відчуває силу живого духу, і його це зворушує, підносить до чину. Тому він каже:

»Вони живі донині в тій могилі,
Я чую їх, як рвуться, як печуть...
Спинити їх, здушить їх я не в силі«.

А далі поет питає:

»Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
Щоб пережити знов ті любі хвилі
І виплакать піснями їх ось тут?..«

І ось Франко доходить до філософічного питання й відповіді:

»О, бо і я зазнав раз щось такого,
Що хоч ще повним щастям не було,
Та дуже близько вже було до нього,
Як щастя — швидко надійшло й пішло«.

— де:

»У біднім, прозаїчнім тім життю
Се був момент казочний і кипучий,
Се був неначе той брилянт блискучий,
Що хтось найшов загублений в сміттю«.

І поет залишається незадоволений своїм минулим:

»І відки се мені прийшло і як,
І чом прийшло і чом пропало живо, —
Я й досі збагнути не міг ніяк«.

Нарешті, погляд на ціну любови в повному розумінні слова:

»Одно лише я чую справедливо:
Тоді пізнав я, що в життю за смак,
І чим була любов, святеє диво«.

»Якщо ця любов не може проявитися, — каже В. Янів, — тоді треба викликати у світі пожар, у якім згине зло й переродиться людство«[8]).

Далі ще яскравіший трагізм душі поета. Він — розчарований, повен сумнівів у ті ідеали, за які боровся все життя; йому світ зробився з »рожевого на чорний«, він з розпачем промовляє, що »опинився побитий, хорий, хоч молодий ще«. Це безпосереднє терпіння в цих роках наповнило вщерть душу поета-борця за національні справи, проти соціяльної несправедливости. Саме ця соціяльна несправедливість породила в поета одчай, безнадійність, кошмарний привид майбутнього, і привела до філософування про ідеал усіх ідеалів — життя; про його змисл, зміст, доцільність, рацію; нарешті, його вартість для думаючої людини. Він каже:

»... По важкій,
Завзятій боротьбі я опинився
Побитий, хорий. У тишу, в спокій
Я на село із міста схоронився.

Хоч молодий ще, був я у такій
Зневірі, світ весь так мені змінився
З рожевого на чорний, що в гіркій
Знетямі з бою я відсторонився«.

Здавалося б, поет зовсім здає свої позиції:

»У мене зблідли давні ідеали
І люди видались таким дрібним,
Мізерним кодлом, що для мене стали
Чужі й далекі. Треба буть дурним,
Щоб задля них у бій іти як в дим;
Ті, що терплять, варт того, щоб страждали«.

А на селі поет бачить те прокляття людського животіння на тлі чарующої, всевладної природи; тоді його »душа щемить від тих картин, що зустрічав там...« Але поет іде далі по тому морі людського нещастя. »Схилившися, — каже поет, — я йшов і сумував: прокляття за добро — стара заплата! Мов з дегтьом мед її я смакував«. І його єство обурюється проти тих, що обплутали павутинням неволі людське життя:

»... Тьми тут, зопсуття едем,
добробуту руїна, гріб моралі,
цивілізація обернена вверх дном«.

І далі:

»Геть відси, геть! В пустиню, в поле, в ліс!
Де б щохвилина отакі картини
важкий в душі не діяли розріз!«

Але бажання допомогти своєму народові:

»Ось поле діяння. В отсі хатини
я маю людськість, світло, мир нести!..
Ввижається в уяві постать дитини,
що море черпа ложкою. »Се ти! —
кричить нутро моє, — смішний герою,
сей океан кривд, горя, темноти
рад вичерпати ложкою дрібною!«

Ці всі життєві картини, що їх бачив у селі поет, глибоко відбились як пониження людської гідности нашого суспільства (і особистої гідно-

[8]) Проф. д-р В. Янів — Шевченків »Кобзар«, »Визвольний Шлях« за липень 1956, ст. 823.

сти поета), стали підставою протесту в душі поета-борця. Ця обсервація сільського життя (злидні, несправедливість, приниження людини людиною, рабська праця і багато іншого) причинилася до пригноблення настрою поета. Слід згадати, що такі картини з життя нашого селянства тягнуться чорною ниткою крізь усю поетичну творчість Франка; згадати б »Панські жарти«, »Галицькі образки«, »По селах«, »До Бразилії« та інші дрібніші вірші. Ці всі негативи сільського буття, проти яких Франко боровся все своє життя як громадський діяч, навели на нього жах; тому він каже:

»Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чуття важке та млісне,

все, що втіша, і все, що веселить,
всі радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й досі грудь в'ялить.

Мої ви сльози і мої зітхання
і пестощі короткі й довгий жаль,
надії і зневіри колихання,

не перелити вас мені в кришталь
поезії, немов вино перлисте,
ні в римів блискітливую емаль!

Мов дерево серед степу безлисте
в осінній бурі б'ється і скрипить,
і скрип той поле болотисте, —

отак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом прибита,
мов ластівка у річці зиму спить«.

Цей вірш показує нам прибиту душу поета й відчуття сумного на майбутнє в бутті нашого суспільства і поета. Але він обороняється проти свого fatum і каже:

»Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у душі!
Ще поборемося, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув
ще для мене жизні зміст
хоч журба, хоч горе тисне, —
ні, ще я не песиміст!«

Хоч і тяжкі картини пройшли екранами життя нашого суспільства, хоч спричинили поетові найтяжчі болі душі, то все ж таки він не був песимістом. »Хоч горе тисне, — я не песиміст!« Поет, хоч і сприймає ці картини скорботно, то заявляє бадьоро: »Ще сила є в руках і у душі, ще поборемося, доле!«. Треба ствердити, що поет правдиво, без перебільшення змалював галицьке село тих часів і ввесь той антаґонізм між польською шляхтою й галицьким селянством.

В циклі поезій »В плен-ері« поет змальовує знову те саме безрадісне життя »потомленого люду« на фоні мальовничої української природи, за яку наші вороги віками б'ються, щоб її загарбати собі, а господарів країни поневолити, зробити з них своїх рабів, на їхній власній землі. У вірші »Ходить вітер по житі...« поет змальовує жахливі злидні селянської бідноти, яка пригнічена непосильними податками тощо. У вір-

ші »Дрімають села« поет змальовує погідну, чарівну красу ранньої, золотої осени, її тишу й спокій, в якім »задрімало люте горе«. То спить народне горе, і поет просить не будити його; він каже:

»Нехай той люд потомлений
Хоч трохи відпочине,
Нехай та згорблена спина
Ярмо важкеє скине!«

Ця строфа дає нам уявлення про село тих часів, виявнює те тяжке страждання поневоленого нашого народу, рівночасно знайомить нас з умінням відчути й показати те людське горе, стверджуючи, як близько стояв Франко душею до свого народу.

І закінчимо цей цикл широковідомим віршем »У долині село лежить...«:

»У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клепле,
а в коваля серце тепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива«.

В образі коваля поет уосібнює провідних українських діячів, які звертаються до народу з закликом:

»Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.
Ходіть, люди, порану,
Вибивайтесь з туману!«

Закінчуючи циклі ліричних віршів збірки »Із днів журби«, мусимо ствердити, що це досить сумна поезія Франка. Причини цього суму різні; але основна причина — це безпосередній вплив політично-соціяльного тодішнього буття. Ця політично-соціяльна дійсність стала причиною до революційного протесту Франка. І цей протест, попри всі жалі, горя, страждання, переживання тощо, зве до самовияву: »Ходіть, люди, з хат, із поля!«, до творчого поступу.

Має беззастережну слушність проф. В. Янів, коли каже: »І саме ті важкі умови, які вбивають у людині почуття гідности, викликають тугу за природним правом людини на життя й на розвиток, який відповідав би її вартості«[9]). Це відчуття туги за справжнім творчим життям Франко писав кров'ю свого серця, переживаючи несправедливість соціяльного ладу, вказуючи шлях своєму суспільству до національного відродження. »Подані в поетичній формі, Франкові переживання, — каже Симон Петлюра, — з цього погляду подвійно цікаві: 1) вони цінні не тільки як матеріял, що характеризує поетову душу, яка так чутливо реагує, не тільки як зразки сумної лірики з глибоким психологічним змістом, але і 2) як історичний документ, що відчитання і вивчення його дасть зрозуміти ті переживання, які випали на долю кращих і найдіяльніших представників українського суспільства, що належали до Франкового покоління«[10]).

---

[9]) Проф. д-р В. Янів — Шевченків »Кобзар«, »Визвольний Шлях« за липень 1956, ст. 812.

[10]) Симон Петлюра — І. Франко — »Поет національної чести«, »Свобода« за травень 1956 .

Слід підкреслити, що Франко належав до тих постатей, які стояли на найвищому щаблі соціяльної драбини; до його голосу прислухалася провідна верства не лише українська, а й з інших національностей, і часто йшла за його оригінальним голосом.

Поеми. Як ми подали вище, в циклах цієї збірки є дві поеми п. з. »Іван Вишенський« та »На Святоюрській горі«. Обидві ці поеми є філософсько-історичного характеру. Поема »Іван Вишенський«*) зв'язана з іменем одної визначної історичної постаті другої половини XVI і початку XVII ст. в Україні — Іваном Вишенським, що був найбільшим полемістом в обороні православної віри. Поема ділиться на три частини. Зміст поеми »Іван Вишенський« — простий, але глибокий, ідейно наснажений українським духом патріотизму й любови до України, до свого поневоленого народу. На горі Афоні, в манастирі, проживає чернець Іван Вишенський. Там він перейшов усі ступні аскетизму і, після довгих років, хоче дійти до ідеалу аскези. Потім він забажав відокремитись від світу-життя, і його заводять у вирубану в скелі печеру, відправивши перед тим над ним панахиду, як за померлим за життя. Він зрікається всіх життєвих інтересів та потреб. Проте, важкі думи не дають йому спокою, ведуть до сумнівів, кидають у зневіру. І коли до його печери залітають пелюстки вишневого білого цвіту — йому стає в уяві Україна з її пахучими вишневими садками. Далі — привид козацьких контушів на морі, в барці; але це не був привид, це приїхали посланці з України просити його, щоб він покинув свою печеру й повернувся на рідну землю, в світ життя й боротьби за волю свого народу. Під упливом асоціяції він пригадує тяжке життя свого поневоленого народу на всій українській окупованій землі. В його душі відбувається боротьба між аскетом-схимником і патріотом-борцем, обов'язок якого є піти на поклик батьківщини і стати в перші ряди про-

*) Про життя Івана Вишенського маємо дуже скупі відомості — є лише приблизні здогади про дати народження та смерти. Дату його народження в наукових дослідженнях визначається 1538-1550 рр. Був родом із Судової Вишні, з містечка біля Перемишля, в Західній Україні — Галичина. Він сам себе називав »Іоанн, инок з Вишнѣ«. Про його освіту є здогади, що він учився в Острозькій академії — князя Острозького на Волині, »або був занятий, — пише К. Кисілевський, — на княжому дворі Василя Константина, як це виявляють посланія його з Афонської Святої гори, куди вибрався у зрілому віці, мабуть, дорогою через Карпати, Угорщину, Сербію, Албанію, понад річкою Вардаром через Охриду до Солуня. Що був він у цьому місті, свідчить його перший твір: »Новина или вѣсть о обрѣтеніи тѣла Варлаама Охридского«, митрополита православного, що його вбили турецькі яничари і вкинули в річку, а християни поховали коло Кепрілі (Велеса), а потім перенесли до Охриди. Франко здогадується, що це оповідання написане церковнослов'янською мовою в дорозі на Афон, або зараз після його приходу на Святу гору, де він перебував до смерти біля 40 років, звідки писав свої послання. Перше його »Посланіе до всѣхъ обще въ лядской землѣ живящихъ« (біля 1592) започинає його суспільно-виховну діяльність, яку опісля продовжував у інших творах, що їх Франко нарахував 18«. (Проф. д-р К. Кисілевський — Наукові праці Івана Франка, »Свобода«, за серпень 1956 р., ч. 151).

Історія української літератури (совєтське видання) подає нам такі відомості про творчість Івана Вишенського: »Усіх творів Вишенського дійшло до нас сімнадцять. Найголовніші з них: »Извѣщеніе краткое о

відної верстви на полі поступу за кращу долю. Але хоч яка була сильна спокуса посланців з України, Вишенський переміг її, не давши відповіді, й посланці повернулися з нічим назад.

Коли затих живий голос посланців на морі — в душі Вишенського знову відбувається боротьба між почуттям аскета і патріота. Він починає усвідомляти собі, що той, хто мав би стати в перших рядах борців за волю й кращу долю свого народу, ховається від світу, від свого народу; усвідомляє, що душі своєї не спасе в печері самотністю, коли на рідній землі його брати в неволі гинуть, і доходить до висновку, що особисте спасіння — ніщо, коли треба рятувати націю, Україну. І в душі його промовляє голос:

»І яке ж ти маєш право,
Черепино недобита,
Про своє спасення дбати
Там, де гинуть міліони?

Аджеж за всі душі тії,
Що там впадуть у зневірі,
А ти б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада«.

І врешті йому робиться зрозуміло, що:

»Се не Божий шлях! Таж навіть
Якби в рай ти так дістався,
А твій рідний край і люд твій
На загибель би пішов,

Аджеж рай тоді для тебе
Пеклом стане! Сама думка:
»Я міг їх порятувати«
Тобі з неба зродить ад!«

Коли барка скрилась за обрій моря, він став кричати з усієї сили, попав в екстазу, благав Всевишнього про чудо, щоб завернув барку

латинских прелестѣ (не раніше 1588 р.), »Писаніе до всѣх обще в Лядской земли живущих« (до 1596 р.), »Посланіе к утѣкшим от православное вѣри епископом« (1597-1599), »Обличеніе діавола-миродержца« (в збірнику творів Вишенського, 1599-1600), »Краткословный отвѣт« Петру Скарзі (1600-1601), »Посланіе к старицѣ Домникіи« (1605). За життя Вишенського його твори (крім послання »от святое Афонское горы скитствующих«, опублікованого у поширеній так званій »Острозькій книжці«, 1598) надруковані не були, але поширювались у рукописах«. (Історія української літератури, Київ 1954 р. стор. 72). Вже в зрілому віці (приблизно понад 30 років) Вишенський переселився на Афонську Святу гору, до манастиря православного чернецтва. Довший час перебував по манастирях, а потім поселився в печері, щоб ізолюватися від того миру. Однодумці Вишенського, особливо львівські братчики, умовляли його повернутись на рідну землю і взяти активну участь у боротьбі за віру й волю свого народу. Нарешті тільки наприкінці 1604 р. Вишенський прибув до Львова; але пробувши там недовго, переїхав до Уневського манастиря, а потім поїхав до свого приятеля — Іова Княгиницького, в новозаснований Манявський скит. Але й тут не був довго. В 1610 році повернувся назад на Афон, осів знову в кам'яній печері, де й помер самотній, приблизно коло 1620 року. Як бачимо з дуже скупої біографічної довідки про Івана Вишенського — перед нами суворий образ аскета-ченця і аскета-патріота-борця, який далеко від своєї батьківщини, в афонській печері, але повний скорботами за неї, за долю свого народу, за його національну гідність і духову культуру.

назад. Аж тут він розгублюється в своїх думках; настає тяжка трагедія, переживання, струс духу, після якого приходить почуття міці:

»І він радісно піднявся
І перехрестився тричі
І благословив промінний
Шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
Тільки шлях той золотистий
І ту барку ген на морі, —
І ступив — і тихо щез«.

Запанувала глибока тиша, він падає знов у безсилля; розбиті думки пливуть у безодню забуття: а він слухає, чи не промовить до нього голос Духа; тиша, лише сонячний привид багатої української стихії різьбиться в його уяві, тривожить його душу і знову туга, мрійна і гаряча —

»А в печері пустельницькій
Тільки білий хрест лишився,
Мов скелет всіх мрій, ілюзій, —
І невпинний моря шум«.

Вишенський відчуває тугу за творчим життям людини-борця, і ця туга родить роздор у його душі під впливом внутрішнього світу, павука, мухи, білих пелюстків вишневого цвіту і, нарешті, — зневіра аскета в спасення своєї душі. Висланці з України зробили свій вплив на душу аскета, зворушили його єство до якогось чину для національної ідеї. Тут, власне, можна відчути »світ душі« за Ясперсом. »В активно-рефлексивній настанові, — каже О. Кульчицький, — Ясперс відрізняє три відміни залежно від того, на яке типічне переживання вони скеровані. Перша їх постать пов'язана з настановою на переживання насолоди, як у старинного гедоніка чи епікурейця; — у другій, навпаки — виступає скерованість до систематичного зречення всякої життєвої насолоди, себто до аскези, —[11]). Другу рефлексивну відміну ми застосовуємо до Вишенського.

Проходить певний час, і Вишенський радіє своїм спокоєм, тишею; його печера стає для нього якимось новим світом, і він каже:

»Се мій світ. Усе змінчиве
Щезло геть. Затихли крики,
Гомін болю життєвого
Тут мене не долетить«.

І в нього родиться щире бажання творити щось вище, духове, святе, і він думає:

»Щезло все дрібне, болюче,
Що чуття в душі ворушить
І увагу відвертає
Від найвищого єства«.

Але попри всі збуджені думки, терпіння, він не забуває України, не перестає її любити, як вірний син своєї матері, що виплекала його своїми грудьми борцем за її долю. Він думає про вищі ідеали:

»Полишилось лиш постійне,
Супокійне і величне —
Про постійне і величне
Думать тут, душе моя«.

---

11) Проф. д-р О. Кульчицький — Світовідчування українця, »Проблеми«, ч. І., 1956 р., ст. 23.

З глибоким почуттям реакції пов'язане його »спокійне і величне«. Це можна, за Ясперсом, назвати »інтуїтивне споглядання — переживанням зростання«. Настав психічний спокій у душі аскета. Але цей спокій тривав недовго; його порушив павук, що вміймав муху в свої сіті. І це збуджує аскета, повертаючи йому безпосередні рефлексії думок, страшних думок:

»Вачилось, земля завмерла,
Вмерли всі люди в світі,
Я один лишився останній
У страховищах отих«.

А коли зійшло раннє сонце, прогнавши темінь, зогріло його тіло й душу, ожили нові думки:

»Се тепло — воно за хвилю
В мертвім тілі творить душу,
У душі тій родить віру, —
Вицвіт віри тої — Бог...«

І далі філософічні міркування Вишенського пов'язані з глибокою вірою в Всевишнього Творця: »вицвіт віри тої — Бог«.

»Чом не можна би подумать,
Що душа і її віра
І сам Бог, то тільки витвір
Тої дрібки теплоти?«

Правда, що це звучить наче сумнів, але цей щирий »сумнів« поглиблює в ньому віру в Творця всесвіту — Б о г а. Все це характеризує глибоку віру в свою ідею, що нею живе Вишенський, ради якої віддає своє життя — »Це ідея отчизни, — каже Д. Донцов, — жертвенна до неї любов. Вона домінує над усім особистим, над прив'язанням, над близькими, над родиною, над почуттям кохання. Це любов гаряча і сувора...«[12]).

»Поема »Іван Вишенський«, — каже А. Крушельницький, — це один із кращих творів із циклу індивідуальних поем Франка, — поем, в які Франко втілює свої ідеї та свої міркування про деякі життєві квестії«[13]). Поема, сповнена високим патріотизмом, була сильною духовою зброєю Франка проти матеріялістичної філософії.

Творчість Вишенського Франко високо цінив, особливо за сатиричні малюнки на тогочасне соціяльне буття, його суспільні взаємини та за глибокий полемічний хист. Франко вбачав у полеміці Вишенського глибокогострий протест не лише проти унії, а найбільший протест проти февдально-польської експансії.

(Далі буде)

---

12) Д-р Д. Донцов — Слава козацька в драмі Поля Деруледа, »Визвольний Шлях«, червень 1956 р., ст. 660.
13) А. Крушельницький — Іван Франко (Поезія), Коломия, ст. 217.

ВОЛОДИМИР ЯНІВ

АЛЬТРУЇЗМ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ЛІРИЦІ

(Соціопсихологічний етюд)

Високоповажаному й Дорогому Учителеві проф. д-ру М. Тершаківцеві цей етюд присвячує —

Автор.

ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДУ

Коли в нас доволі загально прийнято — і в публіцистиці й у науці, — що інстинкт боротьби серед українців, назагал, слабо розвинений, тоді рівночасно стверджується, що комплементарний до нього інстинкт подавання допомоги досягає в нас високого ступня розвитку[1]). Ці ствердження вповні гармонізують із найдавнішими описами вдачі українців, якщо, напр., зважити, що наш найстарший літопис характеризує звичаї полян, як лагідні й сумирні. Чужинці, знову ж, від найдавніших часів відзначали широковідому гостинність наших предків.

Спеціяльний інтерес може уявляти простеження виявів цього інстинкту у творчості Шевченка — так, як вони відбилися в його ліриці, і це, щонайменше, з двох поглядів: насамперед з чисто дослідницьких заложень, щоб індуктивним шляхом зібрати якнайбільше матеріялу, що підтверджував би чи заперечував би дану тезу. Звичайно, при такому дріб'язковому збиранні матеріялу, коли хочемо досліджувати з аспекту соціопсихології якнайбільше письменників чи взагалі творців, спеціяльно важливо розглядати творчість найвизначніших! А втім, спеціяльне значення дослідження соціопсихологічного аспекту творчости Шевченка (в загальному) відзначено й уаргументовано на іншому місці[2]). Але дослідження саме питання інстинкту подавання допомоги якраз на творчості Шевченка має ще цілком окреме значення. Річ у тому, що Шевченко належить до тих нечисленних українців своєї доби (як, зрештою, і наступних діб), в яких наявність інстинкту боротьби, і то в найрізнорідніших його виявах, не підпадає ніякому сумнівові[3]). Тому на його творчості цікаво простежити співвідношення обидвох комплементарних інстинктів, а це під таким аспектом: чи розвиток одного з них імплікує автоматично послаблення другого? Звичайно, а пріорі можна передбачити, що це не конечне, а залежне від того, чим є зумовлений інстинкт боротьби. Якщо він залежить тільки від вдачі досліджуваної людини чи середовища, то можна передбачати, що це дійсно так: жорстокі одиниці чи групи відзначаються меншою схильністю

---

1) Пор. мою статтю у »Визв. Шляху« з травня й червня 1954 р., п. з. »Соціяльні інстинкти українців«, зокрема в ч. VI/54, ст. 36-39.

2) В етюді »Соціопсихологічна аналіза Шевченкової поеми »Московська криниця«.

3) Пор. етюд: »До проблеми інстинкту боротьби в Шевченка«. Етюд друкується рівночасно в »Розбудові Держави« в чч. за літо і осінь 1956.

подавати допомогу, зокрема якщо ця допомога мала б бути призначена для людей чужих чи байдужих. Але якщо інстинкт боротьби є не тільки випливом самої природної диспозиції, але також зумовлений вищими цілями (напр., добром спільноти), тоді його розвиток може йти зовсім в парі із розвитком комплементарного інстинкту допомоги. Іншими словами, в випадку Шевченка може нам бути цікаво прослідити питання інстинкту подавання допомоги, щоб побачити саме, чи його можлива наявність при рівночасній наявності інстинкту боротьби підтвердить з'ясований здогад; з другого боку, дослід інстинкту подавання допомоги важливий нам для самої постаті Шевченка ще й тому, що він може дати краще зрозуміння інстинкту боротьби (і його поодиноких виявів) у поета, а тим самим мати значення для його ідейно-ідеологічної оцінки. При тому треба, однак, зазначити, що в даному випадку іде нам тільки про матеріял для пізнішої оцінки, а в ніякім випадку оцінка не має стати предметом цього етюду, який має тільки констатувати факти так, як їх можна вести з аналізи. Сполучення дослідницького моменту з оцінковим могло б тільки спричинитися до затемнення картини.

ДОПОМОГА В РОДИНІ

Значення інстинкту подачі допомоги — зрештою, як усіх інстинктів, — насамперед чисто біологічне. Без допомоги найменшої (і рівночасно найосновнішої!) соціяльної клітини — р о д и н и — не можна б було уявити виплекання дитини (навіть в чисто фізичному розумінні). Нам менше йде про ту примітивну форму несення допомоги, бо ж, врешті-решт, вона мусить бути у всіх суспільностях і на всіх ступнях культури. Коли, проте, при розгляді інстинкту таки виходимо від родини, то робимо це з двох причин: методологічної — щоб вичерпати проблему, і суттєвої — щоб відзначити різницю ступня допомоги, важливу для зрозуміння, наскільки інші вияви того самого інстинкту в нашій спільноті мають уже вихідний пункт у своїй найосновнішій формі. Те, що всі спільноти знають допомогу в середині родини, не підпадає сумнівові, але не підпадає також сумнівові й те, що ця допомога в різних спільнотах проявляється в різних формах, або хоч у різному насиленні. І саме ствердження насилення з погляду етнопсихології дуже важливе.

Допомога родини, хоч і є явищем основним та первісним (як первісним явищем є й само засновування родини), все ж є похідною чинністю, — в тому розумінні, що насамперед мусить заіснувати родина, щоб могла з г о д о м в родині проявитися допомога. Само ж постання родини є вислідом спеціяльного інстинкту життя в спільноті. І ось саме цей інстинкт є в українців дуже сильно розвинений, зокрема, якщо йде про спільнотне життя в малій групі, а отже й у родині[4]). З міцно розвиненого інстинкту спільнотного життя в малій групі випливає факт, що й конечність допомоги в цій групі є сильно розвинена, настільки сильно, що вона переходить межі чисто біологічної конечности. Тому, з одного боку, бачимо справді вийняткову посвяту при плеканні дитини, з другого боку, від зразкової родини очікуємо не тільки однобічної опіки

[4]) І цьому аспектові присвячена окрема аналіза творчости Шевченка (етюд, покищо, ще тільки в підготові).

старших для немічних дітей, але й навпаки: дорослих дітей для старих — знемічнілих — батьків. Це останнє питання розвинемо основніше в зв'язку із порівнянням під цим саме кутом українців із чужинцями. Але вже тепер треба сказати, що в Шевченка всі ці форми допомоги в середині родини найшли своє повне відбиття.

АПОТЕОЗА МАТЕРІ

При тому дуже характеристичне в Шевченка те, що те піклування, яке мати присвячує дитині, доводить його до апотеозування матері. З цього погляду дуже характеристичний вірш »У нашім раї«[5]):

»Вона серед ночі встає
І стереже добро своє
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись«.

Вже в цій картині виразно сполучується сама допомога, як життєва конечність, із глибиною любови, яка ушляхетнює ще допомогу, надає їй абсолютної вартости, як синонімові добра. А що осередком тої любови є матір, то у висліді Шевченко доходить до молитви:

»І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла«.

Що більше: для Шевченка матір'ю стає жінка щойно завдяки тому, що вона дитиною клопочеться, що, отже, вона кожночасно готова їй допомогти коштом власної вигоди. І коли для покритки, назагал гостро осуджуваної цілою спільнотою і, навіть, власною дитиною, Шевченко має слово »Великомученице«, тоді про панів є терпке ствердження:

»І не знають, як ті діти
У їх виростають, —
Бо матері там не мають,
А мамку наймають...«[5а])

Цей незвичайний — повний самовідречення — спосіб допомоги матері для дитини найвиразніше може проявитися у вийнятково тяжких умовах життя, і Шевченко, апотеозуючи матір, користується саме картинами важкого життя, малюнком складних життєвих ситуацій, в яких може проявитися спеціяльна вартість, вийнятковість, як от, напр., у випадку вдови, що по смерті чоловіка йде в найми, щоб тільки виходувати й виховати дитину:

»Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула господу.
Пішла в найми.. не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило...«[6])

---

5) Всі цитати за виданням Українського Наукового Інституту (Варшава-Львів, 1934-1937): Повне видання творів Т. Ш., том II-IV; тільки поезії рр. 1857-61 за виданням: »Радянський Письменник«, Київ 1955, II-гий том. »У нашім раї, на землі« — т. IV, ст. 194-196, цитовані рядки: 14-18 і 9-13.

5а) Про покритку, там же, рядок 47 і наступні; про пань: у одному із варіянтів, поданому в додатку, IV, 322.

6) »Сова«. III, 17/79-88.

І це апотеозування земської матері зближує Шевченка, мабуть, до Мадонни, якій насамперед самі таки матері ставлять свічечки, щоб виблагати долі для діток, як це видно хоча б зі спогаду Шевченка про власну матір; яка

»... повивала
Мене малого, і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкії б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину...«[7])

А й сама Мадонна близька Шевченкові (у його вповні лаїцистичному уявленні Пречистої) саме тим, що вона вміла терпіти для Дитини, щоб їй допомогти. Це ж вона у Єгипті, на скитальщині, наймається у Копта прясти вовну, щоб заробити з Йосифом (який взявся отару пасти) на козу, на молоко дитині. Це ж згодом для Дитини Йосиф »барило й бочку набиває«, а Марія »вовну з кужіля пряде«, Вона пере перед дорогою на річці сорочечки малі, Вона цілу дорогу враз із Йосифом несе Дитину у колисочці. А як Ісус став пророком і своїми святими стопами промірював юдейські землі, тоді найбільше проявилася її материнська печаливість:

».....І принесе
Води погожої, і вмиє
Утомлені стопи святії;
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хитона,
Зашиє дірочку...«[8])

Ця тісна пов'язаність земського й небесного веде до розуміння Божої Матері, як матері цілого світу, а це згодом, звичайно, мусить відбитися, у свою чергу, в постаті тих матерей, для яких Марія ставала ідеалом, як Мадонна, що була земською матір'ю. Любов і готовість допомоги Матері Божої для земських дітей в »Іржавці«, коли то разом з козаками:

»Заплакала Матір Вожа
Сльозами святими,
Заплакала Милосерда,
Неначе за сином,
І Бог зглянув на ті сльози
І на Україну...«[9])

Зглянувшись на сльози Матері, Бог допоміг терплячим козакам (—її прибраним дітям), — в давнім випадку, зісланням справедливої кари на Петра.

ВДЯЧНІСТЬ ДІТЕЙ

І ось ця допомога матері для дитини, здебільша, зустрічає в Україні зрозуміння, вдячність і відплату. Є, може, й винятки, як от у випадку байстрят, які у відчутті своєї безвинної кривди докоряють матерям і цураються їх, але нерозважне залишення безпомічних батьків

[7]) »І виріс я на чужині«, IV, 113/12–18. Мотив свічечки, ставленої перед Пречистою також: »По вулиці вітер віє«, IV, 124 (в даному випадку, за дорослого сина).

[8]) »Марія«, Рад. Письм., II-гий том (текст провірений з іншими виданнями), відповідні місця на ст. 350–351, 352, цитата із ст. 357.

[9]) IV, 32/85–90. [10]) »Тече вода« — думка з 1838 р., II, 146/9–12.

з боку дітей зустрічає виразне засудження з боку поета, як зустрічало засудження з боку загалу. Про це найкраще свідчить факт, що картини невдячности дітей показані не в проблематичних поемах, а в пісенній формі, яка зближена до народної творчости. І саме ця форма найбільше зв'язана з загальним настроєм. З такою формою засудження зустрічаємося в ранній творчості поета, коли козак »не найшов своєї долі«, пішовши у світ і

»... не спитавшись,
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?«[10])

Зовсім аналогічна форма й у дозрілім віці, на засланні:

»Пішов козак нерозумний
Слави добувати, —
Осталася сиротою
Старенькая мати...«

За цю його байдужість, за його егоїзм зустрічає його заслужена кара, коли то він вертається, обідраний і хворий (»як та хиря-хиря«), та ще й калікою, до хати, а тут нема кому його привітати, ані він не має з ким пожуритися[11]).

У більше проблематичній формі показане те саме питання в одній поезійці, написаній у перших днях неволі, в Петербурзькій цитаделі. Тут невдячність дитини, яка покинула матір, викликає наслідки, які нагадують якийсь прокляття: колишня хата й обійстя, де жила невдячна дитина, перемінюється в цілковиту пустку[12]), яка наводить просто страх. Навіть:

»Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягнята
Удень пасуться, а вночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе, неквітчану, — і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гай сумує, похилився,
У гаї пташка не співає —
Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла!«

Але цілком інакша картина, напр., у випадку того чумака, що, занедужавши в дорозі й, передчуваючи близьку смерть, турбується, хто вістку подасть батькові[13]). Легкодухий козак, що замолоду не турбувався долею батьків, драматично побивається згодом, що »шляхи биті заросли тернами«[14]). Тяжко скривджений життям хлопець, утікаючи від спогаду важкого минулого з рідного села »у москалі«, жалує тільки, що мусить без опіки залишити могили батьків[15]). Коли покритка робить собі докори, що вона гріхом своїм справила прикрість батькові[16]), коли неправесна дитина схильна простити грішній матері[17]), то справжньою посвятою відзначаються діти, які жили в упорядкованих родинних від-

---

11) »Не хочу я женитися« (вірш, написаний в Кос Аралі, 1848 р.); IV, 149-150, цитовані рядки: 17-20 і 28.
12) »Не кидай матері«, III, 184. 13) »Ой, не п'ються пива, меди«, IV, 129. 14) »Тече вода«, II, 146.
15) »Не спалося, а ніч як море«, III, 195-197. 16) »Осика«, III, 166/274-300. 17) »Русалка«, III, 156-157.

носинах. Оксана з »Гайдамаків« забуває милого Ярему, коли в неї батько занедужав і коли треба було коло нього поратись. Згодом, її горе на вид замученого батька не знає меж: вона в розпачі мліє[18]).

Бажання допомоги в родині досягає своїх вершин у »Москалевій криниці«; вона стосується старої тещі, безпомічної вдови, якій одинокого сина хочуть узяти в солдати. Щоб вона на старість не потребувала без опіки сина йти з торбами, до »москалів« зголошується молодий зять, який саме повдовів, і додаймо: повдовів, зазнавши кривди від своєї жінки, яка його покинула й зрадила[19]).

ПРИРОДНІ МЕЖІ ОПІКИ НАД ДИТИНОЮ

Ми вже знаємо, яку то біологічну функцію має допомога в родині, і що вона засадничо спрямована на дитину. Так є в інших народів, напр., це виразно стверджено в стосунку до германських народів. Ця засада не має, однак, такого виключного значення в українців[20]). Вправді, й дитина втішається уважливістю, але й старим людям приділяється багато уважливости й пошани, а вслід за тим — допомоги. Ця засада, що насамперед зобов'язує в родині, поширюється й поза родину. У Шевченка є багато зворушливих місць, присвячених дитині, але немало також таких, де в осередку стоїть старша особа! І наче символічною картиною такого відношення є те, що чи не найгарніші малюнки дітей дає Шевченко поруч із їхніми дідами: напр., у деяких редакціях »Сліпого«, а зокрема в »Наймичці« чи малій прегарній погідній ідилії »І досі сниться«. Ця остання поезія ще й тим цінна, що вона вказує на відношення середнього покоління (матері) до діда й дитини рівночасно. Ось цитата:

». . . . . Сидить,
Неначе й досі, сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує
І спать несе . . .«[21])

Багато, дуже багато ніжности присвячується в Україні дитині: Пригадаймо картини, як у »Наймичці«, коли то старенькі, що прийняли малу дитину невідомої матері:

»Не знають, де діти,
Де посадить, де положить,
І що з ним робити«

---

18) II, 71/669-676, 75/803-808.

19) IV, 49-57 (зокрема рядки: 127-180. Подібно й у другій версії, тільки там без зради дружини, пор. IV, 253-264), зокрема рядки: в додатку на ст. 337, в доповненнях до рядка 198-199.

20) гл. »Соціяльні інстинкти в українців«, »Визв. Шлях«, VI/1954, ст. 34.

21) Сліпий, III, 82/717-720; відповідне місце у »Наймичці« нагадує пізнішу картину із »Досі сниться« своїм погідним настроєм і теплом родинної любови, пор. III, 111/380-391. »І досі сниться« — гл. IV, 235.

— Чи згодом піклування самої наймички Ганни, яка навіть серед цілоденної тяжкої праці находила час і сили, щоб уважати на дитину:

»А коло дитини
Так і пада, ніби мати!
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що-день божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає...«
. . . . . .
»Сама не з'їсть і не доп'є, —
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться,
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише:
Вона чує з тії хати,
Як дитина дише...«[22])

Іноді доходить до розпещування, як у випадку символічної Прісі із »Великого Льоху«, яка з Богдановим Юрасем в піжмурки гралась, і яку гетьманша наче рідну дитину любила[23]). Важко було й подумати, щоб про дітей забули в часі свят і щоб не обдарували їх сорочечкою з лиштвою, стьожкою чи стрічкою, смушевою шапочкою чи шкаповими чобітками, свиткою. Це було таке природне, таке самозрозуміле, що без дарунку сиділа на Великдень тільки сирітка, але й та не була цілком забута, бо й вона могла »попа об'їдати«[24]). Любов до дитини й конечність опіки над нею такою мірою велика, що думка про долю дитини рятує нещасливу матір від самогубства[25]). Спеціяльною формою допомоги немічній дитині, яка виходить уже поза родину і яка тому являється виявом розвинутого інстинкту подавання допомоги взагалі, є поширене приймання чужих дітей, часто безбатченків. Слід того у Шевченкові ліриці доволі поважний. Вражає, що у випадку приймаків ніжність прибраних батьків змальована у Шевченка із спеціяльною силою, як от у »Сліпім« чи »Наймичці«[26]).

Не зважаючи на всі вияви любови для дитини і опіки над дитиною, не можна сказати, щоб дитина стояла в осередку уваги. Дитина важлива, бо в ній будуче, але дитина без матері — ніщо!

»... а там мені
І фиґ, і родзинок, —
Всього мені понадає,
І на руках носить...
А з гетьманом, як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною,
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Отак то я в Суботові
Росла-виростала,
Як квіточка«

Це ж і є провідний мотив поеми »У нашім раї, на землі«[27]), щоб виявити, що дитина не є дитиною без матері, що насправді в осередку

[22]) Цитати з Наймички: III, 105/159-161, 106-107/203-211, 107/226-235. Подібні місця невсипущої опіки над дитиною також у »Княжні«, IV, 12-13/142-187. [23]) III, 84/25-41.

[24]) »На Великдень, на соломі«, IV, 197. [25]) Пор. цитовану »Москалеву криницю«, IV, 49/1-2; IV, 254/35-39. Подібний момент, де думка про дітей рятує матір від самогубства, лиш у більш складних умовах (мати — покритка), в »Осиці«, III, 166/266-268. Але в »Катерині« інакше: II, 50/675-682.

[26]) Крім »Сліпого« й »Наймички«, мова про адоптованих дітей у »Катерині« (Можна здогадуватись, що малого, по самогубстві Катерини, взяли лісничі). II, 50/670. Інакше розвинулася акція з адоптованими дітьми у »Сотнику« (IV, 166-181) і в »Петрусеві« (IV, 213-219), коли прибрані батьки залюблюються в приймаках, що призводить до тяжких конфліктів. Усе ж обидві поеми свідчать про поширеність самої інституції як такої.

усього стоїть мати! Зовсім подібна думка, тільки ще виразніше висказана, у випадку Христа і Марії: Коли — за словами поеми — Марія раз малощо не втопилася в криниці, поет додає таку сентенцію:

». . . . . Горе нам
Було б, іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі!
Святої волі!..«[27])

І тому, коли нам приснується дитина, то наче автоматично мусить приснитися і мати[28]). І послідовно при такім поставленні справи діти мусять коритися волі батьків, не зважаючи на те, що вони оточені ніжністю. Ба, що більше, можна навіть сказати, що розпещування дітей мусить потім на них помститися, хоча б як у випадку символічної Прісі, яка — викохана — не мала відповідного розуму, щоб згодом встоятися спокусам, і за її необдуману послугу улюбленому гетьманові (напоєння коня, як він їхав у Переяслав) жде її жорстока кара... Але беззастережний послух дітей батькам також видний у поезіях-піснях, як от, напр., »І багата я«, де кажеться:

»Полюбилась би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!
Батько-мати не сплять
На сторожі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!..«[29])

Подібний мотив у другій поезії-пісні, написаній сливе рівночасно, тільки там неспроможність проявити свою волю доводить доньку мало що не до бунту...[30]). А втім, це обов'язок батьків уважати на дітей, бо якщо діти підуть манівцями, то осудять батьків. Зведену Титарівну, посуджену в утопленні свого байстряти, заковану в кайдани:

»Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадою осудили
І живую положили
В домовину, й сина з нею,
Та й засипали землею.
Стовп високий мурували,
Щоб про неї люди знали,
Дітей своїх научали:
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько-мати!«[31])

ДОПОМОГА СТАРШИМ

Любов до дитини без рівночасного ставлення її в осередку дозволяють розуміти, що в Україні багато уваги приділяється старшим. Для них справжня пошана. Відношення Марка до наймички Ганни (»Наймичка«) може бути уважане за півродинне. Але не можна забути, що Ганна була на хуторі наймичкою! (хоч їй і того не давали відчути за її вийняткову любов до Марка). І цю наймичку просить молодий Марко за матір, коли висилає старостів з рушниками. Коли вона вертається з далекої дороги, з прощі, — саджають її за стіл, годують, напувають, розпитують, стелять постіль у кімнаті. Ще згодом, як ще більше немічна стала, по повороті з прощі невістка їй ноги вмивала, — невістка, яка походила з багатої сім'ї[32]).

---

[27]) »У нашім раї« — IV, 194-196; »Марія«, у вид. Рад. Письм., II, ст. 352-353.
[28]) »Л.« (»Поставлю хату«), Рад. Письм., II, 388. [29]) IV, 119. [30]) »Породила мене мати«, IV, 121.
[31]) »Титарівна«, IV, 85-86/200-212.
[32]) III, 109/309-311, 110-111/350-356; 112/425. [33]) »Між скалами, неначе злодій«, IV, 111/157-158.

Коли Ганну ще можна уважати за приналежну до родини, то треба сказати, що ця пошана для старших і готовість їм допомогти виходить поза межі родини: стару жінку, що вмирає самітня, ховають громадою люди[33]). Навіть покритці, яка спокутувала свій гріх, забувають на старість її минуле, шануючи її сивий волос, її терпіння й її послужливість, за життя дівчата тепло її вітають, ходять до неї на досвітки, годять як матері, варять їй обід і вечерю, по смерті квітами убирають її могилу, в якій її похоронили громадою[34]).

Звичайно, є і протилежні випадки, які кажуть Шевченкові співчутливо змальовувати полин самотньої старости (і тому, м. ін., високо він ставить спільнотне життя, яке запевняє опіку й допомогу на старість), але винятки відомі скрізь[35]). І не поодинокі випадки важать, а той факт, що старих людей, назагал, шанували, а подекуди вони були в осередку уваги, як от у кобзарів, які можуть правити за приклад великої пошани до старої й немічної, але досвідченої, людини. Кобзар — улюблений мотив Шевченка. Навколо нього уважливі хлопці і дівчата, »як мак процвітає...« Цікаві дівчата навіть розважатися із хлопцями покидають, коли побачать сліпого діда; його вгощають грішми й дарунками, щоб тільки почути розумне слово. Люди, яким він розганяє тугу, вдячні йому за те, вони йому дякують. Козаки, яким кобзар перед боєм грою відваги додає, називають його »божим старцем«, а він їм піснею не дає поснути[36]).

Повага, якою втішається літня людина, надає Шевченковому малюнкові старого козака сили, принадности, достойности: в кожному слові, вложеному в його уста, відчувається глибину досвіду й власну гідність, і наче уявляються його рухи, статечні й повільні:

»Під хатою дідусь сивенький
Сидить... А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають. »Гай-гай!«
Старий промовив: »Недоуми!
Занапастили божий рай!
Гетьманщина!..«
І думнеє
Чоло похмарніло:
Мабуть, щось тяжкеє-тяжкее
Вимовить хотілось,
Та не вимовив...
»Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту, і жупан.
На-що вже лихо за Уралом
Отим кіргізам, — отже й там
Їй-же Богу, лучче жити,
Ніж нам на Украйні...«[37])

В цілому, на основі дотеперішньої аналізи, можна сказати, що інстинкт подавання допомоги в родині і в гурті зближених до неї осіб розвинений в Україні достатньою мірою, але без якогось спеціяльного й вийняткового насилення, на що вказують, усе таки, нерідкі випадки егоїзму дітей. Це Україну відрізняє, насамперед, від германських народів, бо там дитина стоїть в осередку уваги, тоді як у нас дитина цього виключного становища не має. В родині природною осередньою особою є

---

34) »Осика«, III, 174-175/584-591, 176/640-655.

35) Пор. »Сова«, III, 15-22. Також у поемі, присвяченій матерям, Шевченко малює сумну картину старости (»У нашім раї, на землі«, IV, 194-196).

36) »Тарасова Ніч«, II, 27/1-4; »Маряна-черниця«, II, 164/50-59; »Перебендя«, II, 11/1-6; »Гайдамаки«, II, ст. 79-82.

37) »Сон« (»Гори мої високії«), IV, 27/68-85 і ін.

мати, але дуже багато дбайливости присвячується також старим людям, зокрема дідам. Ця пошана для сивого волосу поширюється взагалі на старих людей, зокрема на досвідчених і розумних, які своїм досвідом раді б послужити громаді.

ПОДАВАННЯ ДОПОМОГИ ПОЗА РОДИНОЮ

Взагалі схильність »робити добро« легко переноситься з родинного кола на громаду. У Шевченка знаходимо два гарні місця, філософічного характеру, які змальовують це бажання чи потребу добра. Одне місце в наскрізь особистій коротенькій ліриці »Буває, іноді старий«:

»Що ж се зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А що ж, як зробить? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак, буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте...«[38])

Друге місце, дуже подібне, тільки ще більш філософічне, у поемі, яка є апотеозою допомоги ближньому (»Москалева криниця«):

»Хоть кажуть от, що ще, небоже:
Себе люби, то й Бог поможе!
А доведеться умирать?
Здихать над грішми? Ні, небоже!
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
То легше й буде зароблять!«[39])

Згідно з тією засадою, ціле життя Максима це безперервна допомога, незалежно від того, чи самий він у добрі чи злі. Доробившись майна, він не шукає багатої жінки, а жениться з убогою дочкою вдови, бажаючи і самій вдові допомогти (»не дати втопитись«). Маючи самий що з'їсти й у що одягтись, він із жінкою »добром старців годує«. Погорівши, по зраді жінки, він за шваґра йде в москалі, щоб вдова (мати зрадливої жінки) не потребувала йти з торбами. Вернувшись як каліка додому, він не згірклий, — він без зненависти до світу: кожному допоможе. І врешті його послужливість має найти тривалий вияв у криниці, яку він викопав, щоб проїжджачі мали воду погожую...[40]). Його бажання допомоги перелилося на цілу громаду, яка йому в тому доброму учинку помагала толокою (згадка про толоку має теж свою вимову, бо пригадує ту важливу інституцію взаємної допомоги!).

В дечому подібна картина й у »Відьмі«, тільки Максим благородний з природи, а »відьма« має за собою важке життя, зрештою, завинене

[38]) IV, 199. [39]) IV, 50/53–60. [40]) IV, 49–57, а другий варіянт: IV, ст. 253–264. [41]) »Осика«, III, 171/453–480.

молодечого нерозвагою й грішністю. Вона забуває кривду, заподіяну паном, проходить селами, і в них:

»Болящих питала,
І травами напувала,
І всім помагала.
Восени прийшла додому,
Пустку затопила,
Вимазала, упоралась
І легко спочила,
Як у раї. Все забула:
І злеє й незлеє;
Всіх простила, всіх любила,
І мов над землею
Святим ангелом витала:
Так їй легко стало!
Мов в палатах, в своїй хаті
Перезимувала.
І сусіди не цурались,
Все село любило,
Бо вона все по болящих
День і ніч ходила.
І всякому помагала,
І плати не брала,
А що брала, то калікам
Зараз оддавала«[41])

(Закінчення в наступ. числі)

М. ВЕРЕС

УКРАЇНСЬКОМУ ВОЯКОВІ

Ти зродився в бойовищах лютих,
У навалі ворожих атак,
Гордий сину з лиманів Славути,
Українського війська вояк.

Ти пройшов не одну грозовицю
І не раз ти грудьми боронив
Волелюбність своєї столиці,
Далечінь безбережних нив.

І чи був ти дружинником князя,
Козаком, добровільцем з-під Крут,
Вороги дивувались відвазі
Оборонця вкраїнських редут.

Бо в бою ти, мов криця, упертий,
Слава вічна з тобою гряде,
Не боїшся, як треба, ти вмерти,
Милосердя не просиш ніде.

І сьогодні, стиснувши в долонях
Насторожено рушницю, ти ідеш
Непоборний борець легіонів,
Громовісних Чупринчяних стеж.

Ти проходиш вітчизняним степом,
У своїй поєднавшій ході
Міць Олега і запал Мазепи,
І легенду полтавських садів.

І зринають від кроків луною
Епопеї минулих сторіч, —
Передзвін Конотопського бою
У симфоніях Київських січ.

Тож тому погляд твій променистий,
Наче небо світань голубе,
Ти — спокійний, бо Мати Пречиста
Не залишить у дерзаннях тебе.

Охоронить, зігріє, поможе
І в розгоні грядучих боїв
Ти, вояче, усіх переможеш
Степової землі ворогів!

1956.

Д-Р О. СОКОЛЕВИЧ

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ
у світлі румунської політично-історичної науки

(3)

V. Румуни як приятелі українців та протектори української культури

Коли переглянемо румунську політичну літературу про Україну, видану по І-ій світовій війні, то майже скрізь знайдемо твердження, що Румунія, будучи тієї ж самої православної віри, що й Україна, завжди мала з нею тривкі торговельні та культурно-релігійні зв'язки.

В 1340 р., коли українці в Галицько-Волинському князівстві втратили свою державно-політичну незалежність внаслідок польської окупації, то лиш румуни протеґували українських утікачів з Галичини. Вони, — так читаємо в румунських виданнях, — радо приймали втікачів та колонізували ними свої землі. Там українці знайшли підмогу з боку населення та оборону з боку держави.

Румуни цитують проф. М. Грушевського, який підтверджує факт, що галицькі князі не раз отримували мілітарну допомогу від молдавських воєводів. Молдавський воєвода Степан Великий в 1492 р. напав на Покуття, спровокований невдоволенням українців, яким пішов помагати проти поляків. В час тієї кампанії українці радо приймали молдаван, гостили їх та навіть зголошувалися до молдавського війська. В 1502 р. Степан Великий зайняв Покуття й назначив молдавську адміністрацію, встановляючи своїх старостів у Снятині та в Коломиї.

З того історичного факту видні правдиві наміри румунів того часу. Вони, замість дружньої допомоги та охорони, запровадили окупаційну адміністрацію Покуття, на шкоду місцевому українському населенню. З тієї випадкової окупації Покуття виникли й пізніші постійні наміри румунських імперіялістів прилучити Покуття до Великорумунської держави. Далі румунська наука твердить, що в Молдавії часто висвячували молодих кандидатів з Галичини на православних священиків.

Яку охорону давали румуни українцям та якими були протекторами, на це вказує історичний факт, що воєвода Мігай Хоробрий у своєму змаганні здобути польську корону запропонував російському цареві Борисові Ґодунову піти з ним війною проти Польщі в обмін за його, воєводи, згоду на московську окупацію Поділля та інших областей України, включно з Києвом. Цей плян молдавського воєводи знівечив Лев Сапіга.

І. Ністор, обговорюючи ці події у своїй праці (ст. 80), вказує, що влітті 1600 р. Баба Новак напав на Покуття і знищив усе, що стояло йому на дорозі. Це ще один доказ »приязні« та »охорони українців« з боку румунів, доказ, поданий самим румунським ученим.

Румуни часто твердять, що вони заснували в Галичині багато православних церков і фундацій. Загалом, за їх твердженням, по упадку Візантії в 1453 р., історичну місію оборонця православ'я перебрали на себе

Молдавія та Мунтинія. А відомим фактом є, що на те престижеве звання оборонця православ'я від найдавніших часів і до революції претендувала Москва, що бажала стати »Третім Римом«.

Румунська історіографія вказує, що молдавський воєвода Константин Басараб збудував у Мукачеві церкви, де пізніше створено резиденцію єпископства. Там же можемо знайти відомість, що в 1527 р., коли у Львові згоріла церква Успенія Богоматері, заснована в XIII ст., то молдавський воєвода Олександер Лапушняну відбудував її, даруючи водночас дзвін, який і отримав назву »Олександер«. При посвяченні відбудованої Успенської (Волоської) церкви у Львові був присутній також і молдавський митрополит. Над входом до церкви вміщена таблиця з старослов'янським написом, яка відзначає той факт.

По Берестейській унії 1596 р., коли частина православної Церкви в Україні підпорядкувалася папі, румуни підтримали православних, що залишилися під зверхністю царгородського патріярха. Румуни пишаються, що вони завжди підтримували Львівську православну парафію в спротиві польському католицизмові.

Молдавський воєвода Єремія Могила помагав Ставропігійському братству, братській школі та шпиталеві у Львові. Подібно й у другій відбудові львівської Успенської церкви, — показують румуни, — помагало багато бояр та воєводів з Молдавії. Її реставрація закінчилася за молдавського воєводи Мирона Барновського. В його честь приміщено пропам'ятну таблицю його імени.

Слід згадати, що українці зуміли зреванжуватися молдаванам. У Ставропігії вилито черенки для друкарні молдавського воєводи Василя Лупула, а в обмін за це він покрив церкву золоченою міддю. В Ставропігії також друкували багато книжок для Молдавії. Таким чином, і галицька частина України дала досить поважний вклад у молдавське культурне життя. Завдяки українцям у Ясах постала перша молдавська друкарня. В той час урядовою мовою в слові і в письмі на молдавському воєводському дворі була тогочасна українська літературна мова. Але ті факти румунська наука, як і згадує, то скупо.

Біля Волоської церкви у Львові прибудовано капличку Трьох Святителів, де поховані, між іншими, Олексій Балабан, молдавський воєвода, претендент на трон України Дука та інші молдавські й українські суспільно-політичні діячі.

Львівська Ставропігія втримувала культурні зв'язки з Молдавією до 5 квітня 1709 р., коли то вона — разом з Волоською церквою — приєдналась до унії. З тією датою обірвались релігійні зв'язки греко-католицької Церкви в Галичині з молдавською православною Церквою. Разом з тим, здебільша, обірвалися також політичні й культурні відносини, такі жваві перед тим. Ця дата поклала також край молдавським змаганням окупувати Покуття. Надалі лишаються слабі торговельні зв'язки Галичини з Молдавією, про які маємо досить часті згадки в історичних грамотах того часу. Цим питанням у Румунії займався особливо Гурмузакі, українського походження, у своїй серії збірок старослов'янських актів.

Належить згадати, що по переході львівської Ставропігії з братством і церквою на унію, деякі манастирі надалі залишилися вірними православ'ю, як, наприклад, Манявський скит у Станиславівщині, заснований

Княжинецьким з Тисменців, що прийняв чернечий стан та ім'я Йов. Йому далі помагали молдавські воєводи, а зокрема донька воєводи Єремії, Марія. Це теж згадується у румунських джерелах. Манявський скит, як показують самі румуни, ця ж Марія Могилянка передала потім буковинському православному манастиреві в Сучавіци, щоб манастир, серед важкого матеріяльного положення, міг черпати з скиту прибутки на своє утримання. А Манявський скит мав свої значні посілості якраз на Буковині; біля Чернівець йому належало багато сіл, таких як Мамаївці, Ревна, Митків над Дністром та інші. Ці посілості Манявського скиту, як подає Ністор (»Історія церковного фонду Буковини«, Чернівці, 1921, ст. 10), остаточно загарбав румунський релігійний фонд у 1783 р. На тому факті також видно правдиві наміри румунів у стосунках з Галичиною.

Румуни кажуть також, що митрополит Петро Могила отримував велику підтримку від Молдавії. Але не можна забувати, що в Київській Могилянській академії навчалося багато молдаван, які, навпаки, отримували матеріяльну підтримку від митрополита Петра. Про це румуни не згадують. Румунська історіографія майже промовчує також і той факт, що Петро Могила за зразком Могилянської академії в Києві за воєводування Василя Лупула заснував другу академію, в Ясах. І. Ністор у своїй цитованій попереду праці (ст. 107) лиш мимохідь згадує, що київський митрополит Петро Могила вислав до Яс визначних професорів новій молдавській школі і подарував цілу друкарню. Створення й обладнання високої школи в Ясах, заснування друкарні доводить, що не Київ від Яс, а навпаки, Яси від Києва отримували допомогу, що Україна, як значне огнище культури на Сході Европи того часу, обдавала своїм промінням також сумежні країни, в тому й Молдавію, посилаючи туди значну кількість своїх професорів, учителів, священиків, релігійних та наукових книг для манастирів, церков, шкіл тощо.

Врешті, можна згадати також і те, що в XVII ст. молдавський православний митрополит Дозофтей впродовж вісьмох років перебував у Стрию і в Жовкві, де серед українців знайшов захист, набирав досвіду в культурній і релігійній діяльності. Того досвіду не міг він набути в Ясах на Молдавщині, бо Молдавщина того часу на культурному та релігійному полі була досить відсталою країною. Румуни той факт воліють притаювати, але корисним було б, щоб його розглянули докладніше.

VI. Румунія та Українська Козацька держава

Бурхливий період української державности княжої доби закінчився в XVI ст., коли почала творитися й наростати нова політична організація України — Козацька держава. Її заснували українці, що бажали вільно жити, вільно володіти продуктами своєї землі та своєї праці. Початки цієї державної організації над Дніпровими порогами, де побудовано Запорізьку Січ — центр Козацької держави. Козацький лад, серед іншого, мав і мілітарно-оборонний характер, бо він мав на меті захищати країну від татар, що нападали на українські землі зі сходу, як і від Польщі, Москви, Туреччини та інших загарбницьких потуг. Хто з українців бажав жити вільним від утисків шляхти й бояр, переходив у степи, де козаки радо приймали його у свої ряди.

Козаччина виникла по занепаді Київської імперії та Галицько-Волинської держави й продовжує в нашій історії традиції української державности.

Румунські історики намагаються довести протилежне. Вони кажуть, що козаччина постала з різнорідних збігців та пройдисвітів, що переважно керувалися інстинктом наживи. Вони не можуть погодитися з тим, що, як політична організація, козаччина була формою української державности, з своїми питомими порядками і правами, та боронила Христової віри від мусулман на Сході Европи. Державнотворчі традиції козаччини мали за своє джерело суспільно-політичні відносини на українських землях по обидвох боках Дніпра, були продовженням традицій української незалежної держави. Цю мету підтвердило багато історичних фактів, яких і румуни не можуть заперечити.

Молдаванин Мирон Констин у своєму літописі згадує про козаків, як нащадків київських княжих дружинників, носіїв традицій української державности.

Польський хронікер Бельський в 1489 р. зазначив, що козаки дали цінну військову допомогу польському королеві Яну-Ольбрахтові проти татар. Москалі в 1495 р. називають козаків »людьми України«. Назва з цього документу є цінною історичною вказівкою, бо багато чужинецьких істориків говорять, що козаки — це не українці, а росіяни. Молдавський хронікер Григорій Урекія у своєму літописі згадує, що козаки помогли претендентові Диспотові здобути молдавський трон.

Як підтверджують і румунські історики, козаки часто були змушувані інтервеніювати у спори за молдавський трон і не одному молдавському воєводі збройно помагали здобути й закріпити владу в країні. Історія знає випадки, коли козацькі провідники використовували ті спори й займали Молдавію під гетьманську булаву. Так, Іван Підкова і Петро Козак засідали короткий час на молдавському троні, прилучуючи Молдавщину до Козацької держави. Молдавський літопис згадує, що козаки під проводом Лободи і Наливайка були зайняли Молдавію і спалили Яси.

І. Ністор (»Румуни в Трансністрії«, збірник Кордуль Козмінулуй, Чернівці, 1925, т. I, ст. 24 і наступ.) обстоює думку, що козацький провідник Лобода був з походження румуном. Подібно говорять румуни і про Підкову та інших козацьких провідників, не даючи на це конкретних доказів. Вони кажуть, що козаки напали, навіть, на Мунтинію (Валахія) та Семигород, щоб забезпечити собі здобич і пожитки.

Козацькі претенсії на володіння троном Молдавії румунська наука пояснює тим, що між козаками було багато молдаван, які командували навіть частинами козацького війська, наприклад, Чіяпа та Волошин. Молдавський хронікер Мирон Констин, що в літописі багато місця присвячує козакам, з особливою пошаною згадуючи гетьмана Богдана Хмельницького, в описі козацького війська говорить, що чотирма з 15-ох полків того війська командували (за Хмельницького) молдавани: Переяславським — Лобода, Полтавським — Пушкар, Миргородським — Апостол, який перейшов до козаків з молдавського війська, та Бурла.

Румунська історіографія не наводить багато прикладів козацької допомоги молдаванам у боротьбі проти мохаммедан. Насправді козаки по-

давали таку допомогу досить часто і успішно. Історичні документи тієї доби показують, що в 1598 р. володар Валахії Михайло Хоробрий просив козаків допомоги проти мусулман. В 1612-22 рр. козаки під булавою Петра Конашевича Сагайдачного ходили походами на Молдавію і на Крим. Саме тоді у Хотині Польща склала з Туреччиною мир (1621), яким зобов'язалася не допускати козаків у турецькі посілості, в тому і в Молдавію, що перебувала тоді під зверхністю султана. Згідно з Хотинською умовою, поляки збудували на Дніпрі свою фортецю Кодак, пізніше зруйновану козаками.

Проф. М. Кордуба (»Занепад і розквіт України«, журнал східньоєвропейської історії, ч. IV, ст. 13) наводить низку історичних доказів, що у важких хвилинах для Молдавської держави козаки завжди помагали їй.

На особливе відзначення заслуговують стосунки, що склалися між Козацькою державою та Молдавщиною за Богдана Хмельницького. Молдавський володар Василь Лупул, вбачаючи в Україні могутнього сусіда і надійного союзника, намагався прихилити Хмельницького на свій бік, і тому в 1652 р. віддав за гетьманича Тимоша Хмельниченка свою дочку Розанду. Весілля відбулося в Ясах. На ньому були присутні майже всі полковники, осаули та отамани з Запоріжжя. Коли невдовзі потім проти Василя Лупула повстали бояри й посадили на троні в Ясах власного претендента Стефана Ґеорґіцу, гетьманич Тиміш вирушив у допомогу тестеві, прогнав боярського претендента та знову посадив на троні Василя Лупула. В переходовий час трон займав самий гетьманич Тиміш. Та по його повороті в Україну, Стефан Ґеорґіц ще раз розбурхав боярське повстання і знову спромігся прогнати з трону Василя Лупула. Лупул схоронився на гетьманському дворі в Чигирині, де став просити військової допомоги для своєї справи. Гетьман Хмельницький тоді вдруге вислав свого сина Тимоша з козацьким військом на Молдавію. Внаслідок поранення при облозі Сучави, гетьманич Тиміш помер, козацьке військо вернулося в Україну, а Стефан Ґеорґіц, засівши на молдавському троні, негайно подбав про те, щоб увійти в добросусідські стосунки з Чигирином і вислав свого боярина Строєскула з обіцянкою завжди бути готовим дати військову допомогу гетьманові.

Чи справа Василя Лупула заслуговувала на козацьку підтримку й ціну життя молодого Тимоша? Історичні документи показують, що Лупул не був вірним спільником козаків. Незалежно від орієнтації на потугу тогочасної України, він вів переговори з Польщею та намовляв поляків піти походом проти козаків. В історії політичних стосунків України з Румунією подібні розгри повторювалися до другої світової війни.

Румунська історіографія всіляко намагається применшити ролю козаків в історичному розвитку Молдавії, а постать Тимоша Хмельницького показати в неправдивому вигляді авантюрника. Так, напр., І. Ністор, пояснюючи причини подруження Розанди з Тимошем, говорить, що гетьман Богдан Хмельницький змагав, ніби, через спорідненість з Лупулом, увійти в контакт з тодішнім цивілізованим світом. За словами Ністора, гетьманич Тиміш був »зіпсованим молодцем«, який не вмів і заховуватися по-культурному... Таке твердження не витримує критики, бо відомо, що члени гетьманського роду, особливо ж старший син Тиміш, проходили основну військову та культурну підготовку.

Але дбайливішу увагу румуни придають допомозі Молдавії українцям в боротьбі за релігійне і національне визволення. Отож, матеріялом до того служить, напр., згадана літописна нотатка Мирона Констина про те, ніби в козацькому війську Хмельницького були чотири полковники-молдавани. А до речі, згадка молдавського літописця ніде і в нічому в історії не знаходить підтвердження. Навпаки, німецький історик І. Х. Енґель (»Історія України та українських козаків«, Галле, 1795) доводить, що старий миргородський полковник Данило Апостол, наприклад, вславився в козацьких походах, а це й дало молдавському хронікерові привід записати всі його важливі військові чини. Щодо інших трьох полковників, названих Констиним, то їх молдавського походження не доказують ні документи, ні навіть їх прізвища.

Інший румунський історик, Н. Йорґа (»Акти і фраґменти«, ч. 1, ст. 206), підкреслює, що в нещасливій битві Богдана Хмельницького під Берестечком (1651 р.) брали участь 4.000 молдавських вояків, які »боролися за здійснення політичних і соціяльних ідеалів України«.

Румунські історики своєрідно інтерпретують також Переяславську умову (1654 р.). Недобачаючи того, що ця умова була передусім військовим союзом проти Польщі, що полишила за Україною широкі права у внутрішній і зовнішній політиці, вони їй надають значення анексії України до Росії. І. Ністор (ст. 138) пише, що змагання гетьмана Хмельницького відновити незалежність Української держави не увінчалися сподіваним успіхом. Хмельницький, — говорить далі Ністор, — став леґендарною постаттю для українського народу, оспіваною в народних піснях і думах.

В дальшому розвитку історичних подій відомий факт складення умови про приязнь між гетьманом Іваном Виговським та волоським володарем Константином Щербаном (1657 р.). Внаслідок Гадяцької умови (1658 р.) Виговський зірвав з Москвою і поєднався з Польщею. Та Польща склала з Москвою Андрусівську умову (1667), якою два сусіди розділили землі Козацької держави поміж собою. Гетьман Дорошенко шукав допомоги у турків, які війною змусили Польщу скласти мир в Бучачі (1672 р.), визнаючи Україну незалежною. Лівобережна Україна під гетьманом Самойловичем залишилася під зверхністю Москви.

Гетьман Самойлович, виступаючи по боці Москви у війні проти Туреччини, зумів прихилити до себе волохів та молдаван з-під зверхности султана. З свого боку, турки не виконали заручених умов у відношенні до гетьмана Дорошенка, і той, у висліді, був змушений зірвати з Туреччиною, приєднуючись до Москви, а незабаром був засланий на Сибір.

На той період історії Великої Руїни припадає й гетьманування Григорія Дуки, що з підтримкою турків став молдавським гетьманом в Україні. Для цього факту румунська історіографія знаходить підтвердження в молдавських літописах М. Констина, І. Никульчі та Олександра Аміраса, які докладно списують тодішні події в Україні та називають Дуку »господарем землі молдавської і землі української«. Раз створений прецеденс дав основи молдавським воєводам, як свідчить Ністор (ст. 147), зберігати цей титул до часів панування воєводи Константина Кантиміра.

За відомостями молдавського хронікера Івана Нікульче (Літопис молдавської країни за 1662-1793 рр.), дійсну владу на Правобережжі виконував Ені Ґредіновіч (Драгинич), з походження грек, колишній писар гетьмана Дорошенка та переяславський полковник, якого румунська історіографія вважає заступником Дуки в Україні. Самий Дука в Україні постійно не перебував, хоч і будував там свої двори і хо-; гетьман Самойлович при одній нагоді згадував, що 1682 р. Дука приїжджав в Україну в відвідини. Для румунів цього вистачає, щоб вивести твердження, ніби Дука мав намір поселитися в Україні на постійно. Найближче ж правди, здається, твердження молдавського хронікера Олександра Аміраса, який подвійний титул Дуки — господар і гетьман — пояснює тим, що турки, зацікавлені в поєднанні Правобережжя та Молдавії під одним володарем, до титулу господара Молдавії — по смерті Юрася Хмельниченка — добавили Дуці титул гетьмана України. Впливи Дуки в Україні припинилися по поразці турків під Віднем (1683 р.). Тоді козаки прогнали намісника Дуки, Драгинича, на короткий час обираючи гетьманом Куницького, а потім у Немирові обрали гетьманом полковника Могилу, небожа митрополита Петра Могили. Гетьман Могила сам уже ходив походом у Молдавщину помагати Стефанові Петрічейку здобути молдавський трон.

Таким способом, від панування Дуки залишилися в Україні — у частині на лівому боці Дністра, званій в румунській термінології Трансністрією — групи молдавських поселенців, збереження яких дало румунам ґрунт заявляти постійні претенсії до тієї частини України, а навіть і прилучити її на короткий час у другій світовій війні.

В 1687 р. гетьманом України обрано Івана Мазепу, що, як добре відомо, зірвав з Москвою та розпочав визвольну війну в союзі з шведським королем Карлом XII. По битві під Полтавою (1709 р.), гетьман Мазепа схоронився в Бендерах, на Басарабії, де й помер. Його поховано в княжому Малому Галичі (Ґалаці).

Молдавські хроніки присвячують доволі обширні уступи гетьмануванню Мазепи та московській реакції в Україні по Полтавській битві. Хронікер Констин, наприклад, подав такий опис руйнування Батурина: »Москалі напали на гетьманську столицю й нічого не пощадили, навіть дітей від грудей рубали шаблями, так що кров текла по вулицях ріками«. В іншому місці Констин добавив: »Спалили місто, з церквою включно; з міста залишилося лиш одне велике згарище«. При тій нагоді Констин подає цікавий факт, що молдавани ходили погонею за Мазепою, щоб піймати його та, видавши Петрові I, отримати викуп. Також дає опис перебування гетьмана Мазепи з Пилипом Орликом та іншими старшинами на Молдавщині, в захисті тодішнього сутлана. На Молдавщині таки, по смерти Мазепи, обрано було гетьманом Пилипа Орлика.

На марґінесі перебування Мазепи в Молдавії злобні румунські історики відзначають, що гетьман та його старшини... займалися ширенням української пропаґанди серед молдаван. Та все таки вони разом з тим висловили тому ж Мазепі признання за те, що він змагав завершити пляни своїх попередників, гетьманів Хмельницького та Дорошенка, відновлюючи українську державну незалежність.

Можна тут ще згадати також цікаве розпорядження віденського двору в справі гетьмана Мазепи. Австро-Угорська імперія, яка в той час уже володіла Семигородом і поволі наближалася до українських земель, побіч Москви й коштом впливів Туреччини, формувалась у східньоевропейську потугу. Вона ж була зацікавлена подіями в Україні. Отож, як стверджує француз Вольтер (»Історія Карла XII«), уряд у Відні видав семигородській владі наказ, щоб у випадку, коли б Мазепа перейшов границю Семигороду, вона заарештувала його та передала московському цареві.

По смерті гетьмана Скоропадського, Москва заборонила обирати гетьманів, а натомість назначила для України »Малоросійську колегію«. Лиш на короткі відстані часу ще вдавалося відновити гетьманську владу (Данило Апостол, Кирило Розумовський). В 1764 р. Катерина II остаточно розв'язала гетьманат, назначаючи для України генерал-губернатора в особі московського генерала, а в 1775 р., з наказу тієї ж цариці, Потьомкін збурив Запорізьку Січ і знищив тим самим рештки козацької державности. На завершення тих актів у 1783 р. в Україні впроваджено кріпаччину.

(Далі буде)

БОГДАН БОРА

ПОВСТАНЦІ

З розгону кінь спинився — став.
Де ж вершник! Де його товариш?
Ось там: в жита огненні впав
Орлом серед землі розвалищ.

Кінь копитом б'е й ірже,
А очі звів у даль небесну...
— Невже стремена з'їсть іржа
І я на панцині погасну?

Грудьми розкраяв хвилі трав,
Дихнув огнем із ніздрів, рота.
Стрункий, високий, гордий став,
Ногою стукнув об ворота.

І вершника молодший брат
Розкрив йому свої рамена.
До батька: Он степи горять.
Піду. Обійдетесь без мене.

Роса спадала замість сліз.
Цвіркун, чи скоростріл, десь строчив.
З-під скирти взяв старий обріз,
Набої і в сідло ускочив.

Вже й ніч. На крилах дум-пісень
Про краще мріяли дівчата.
— Ех, коню, знаєш ти, що день,
Що воля там — за трупом брата?

1956.

ПРОФ. О. КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ПРОФЕСОР ІВАН МІРЧУК
ФІЛОСОФ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВОСТИ

(До 65-річчя проф. д-ра І. Мірчука)

Не одному, що кине оком на список різноманітних своєю тематикою 54-ох наукових праць проф. Мірчука, які торкаються історії й історії культури, педагогіки, філософії, історії літератури, — мій намір говорити про Ювілята, як філософа, видасться небезпечним звуженням образу його творчости, що загрожує повноті. Та треба тямити, що, особливо в змальовуванні духової дійсности, повнота, в розумінні обильности подробиць, себто **докладність образу**, може бути **протиставністю вірности портрета.** Можна, схоплюючи кілька, а то й одну рису чи один блиск зіниці, характеристичний для фізичного чи духового обличчя, багато вірніше відтворити його »quidque suum«, як казав колись Петрарка, що відкривав у добу ренесансу індивідуальність людського обличчя та, таким чином, поставив проблему »обличчя індивідуальности«.

З таких причин, зважившись залишитися в межах тільки філософічної творчости проф. Мірчука ставимо собі в цьому моменті застанови, — а застанову викликає кожна спроба характеристики людини, цього »individuum ineffabile«, що про нього твердив Ґете: »im Inneren ist ein Universum auch« — допоміжне питання, що влегшить нам наше завдання: **хто такий — філософ?**

За етимологією слова, філософ це не той, що вже **посів** пізнання, але той, хто його **любить** і до пізнання **прямує**, пізнання, що не є тільки раціональним знанням, але, як каже Шеллер, безпосереднім Einsicht, безпосереднім »вгляненням в усі на прикладах **доступні сутності у суттєвій пов'язаності буття«.** Філософ це той, хто пізнання в платонівському ерості **любить** і в платонівському ерості до нього **змагає**, зберігаючи свідомість, що **ніколи його вповні не осягне.** Тому, збуджуючи в собі цей дух **філософічної покори** перед незглибленою таємницею буття, дух, який дозволяє філософові, відкинувши пристрасті й заволодівши ними, не дати себе сповити »серпанком Маї« феноменального світу і спокус його, — як каже Шопенгауер, — вміє наставити дзеркало душі »sub specie aeternitatis« — на найвірніше сприймання непроминального, вічного і найглибше сутнього у цілості буття. **Платонівський ерос до предмета пізнання, покора в оцінці людських і власних можливостей пізнання пізнаваного, самоволодіння, дисципліна духу,** без якої немає **об'єктивности пізнавання,** — ці три суб'єктивні прикмети, що про них говорить Шеллер у своїй претарній розвідці »Vom Wesen der Philosophie in der moralischen Bedingung des phil. Erkennens«, є **суб'єктивними передумовами,** щоб людина стала справжнім філософом.

Ці суб'єктивні передумови необхідні, щоб наше пізнання звернулося успішно на властивий філософії об'єкт, що ним є **цілість буття і його суть,** щоб стало воно, як пише Гессен, знанням справді філософічним, себто **універсальним, охоплюючим цілість буття та радикальним, — охоплюючим його справді найглибші основи.**

Помилкою, одначе, було б думати, що універсальність і радикальність філософічного пізнання треба конче розуміти як схильність до творення всеохоплюючих систем, проникаючих до основ цілости буття. Саме в нашу добу Ніколай Гартманн дуже виразно протиставив філософію, як »Problemdenken«, і філософію, як »Systemdenken« — і проголосив дуже проречисто кінець філософічної творчости в системах і щораз зростаюче значення **філософічного зглиблення поодиноких проблем.** Філософія, щоб залишитися універсальним знанням, цілком не потребує бути всеохоплюючим знанням цілости буття, — вистачить, щоб вона розглядала **якийсь відтинок світу, якусь спеціяльну проблему з »інтенцією«, як кажуть феноменологи,** на **цілість, у перспективі цілости, у зв'язку з цілістю** існування. Філософія в історії свого розвитку звужувалася неоднократно до меж самої тільки теорії пізнання, ґнозеології, чи знову тільки до меж теорії вартостей, аксіології, — не переставши бути філософією. Що більше, можна, а інколи й треба, обмежитися однією проблемою, щоб її справжнє зглиблення залишилося справою філософії. »Філософ«, — зауважує Зіммель, — »не потребує все говорити **про цілість,** але яким він особливим питанням логіки, естетики чи релігії не цікавився б, робить це, як філософ, якщо це **відношення до цілости буття** є в нього **якимнебудь чином живуче«.** Цей »Gesamtklang der Welt«, про який говорив Ніцше, може, отже, розлягатися при заторкненні **однієї тільки струни, однієї проблеми.**

Малюючи духовий портрет проф. Мірчука, як філософа гартманівського типу **»проблемного мислення«,** а саме **філософа проблеми української духовости,** добре є усвідомити собі всю цю проблематику філософічного ставлення до світу, що про неї була мова. Треба собі ще й поставити питання: що ж розуміємо під філософічним поняттям »духовости«, яке в поточному житті вельми багатозначне.

Поняття духовости в філософії є, на нашу думку, рівнозначне поняттям **»об'єктивного духу народу«,** що ним послуговувалися особливо філософи німецького ідеалізму — Ґеґель, Фіхте і Шелінґ. У новішій інтерпретації пише про об'єктивний дух народу Фраєр (»Gemeinschaft und Volk«): »Цей об'єктивний дух кожного окремого народу є індивідуальністю **метафізичного порядку,** що не виводиться з чогось іншого, і не дається звести до одного, своєрідний аж до останку... Народність є, таким чином, **центральним поняттям так етики, як і метафізики.** Народ є для них (саме для романтичних ідеалістичних німецьких філософів) не суспільним ладом, не впорядкованістю станів і кляс, суспільних досягнень, але в першій мірі в найглибшому значенні **психічно-духовою постаттю** — »seelische-geistige Gestalt« — не є порядком суспільним чи державою, але духом народу, народністю«.

Подібно і в Сомбарта (Werner Sombart: »Vom Menschen«) національний дух не є категорією соціяльної психології, але **метафізики народу.** Поняття духу народу припорядковується, за Сомбартом, **кавзально** — з одного боку, до об'єктивацій цього духу: права, науки, мистецтва, словом культури, з другого боку, **телеологічно,** у зв'язку з Ґеґелем, як теж із Святим Письмом, до »свідомости посланництва«, що про нього говоритиме проф. Мірчук в своїх міркуваннях про різні постаті слов'янського месіянізму.

Під час, коли етнопсихологія, на нашу думку, головним предметом свого пізнання має **національну психіку**, себто характерологічні диспозиції й функції національної психіки, а соціяльна психологія може, між іншими, досліджувати **ментальність народу**, себто суцільність його пересвідчень і різнорідних **суспільних** поглядів, що мають у собі щось з ірраціональних вірувань (»Креенсіяс« Ортеґа і Ґассет), а ведуть до суспільних ставлень, — проблема духовости народу в філософічній площині »par excellence«, як бачимо, виступає, як проблема притаманної для даного народу постаті »Wertverwirklichung«, що виявляється одночасно поставою його культури.

Звичайно, до »своєї« проблеми духовости українського народу, що ми її тепер саме уважали за відповідне **методологічно відмежувати**, — проф. Мірчук дійшов не відразу. Кораблі філософічної думки, випливаючи із університетських пристаней неокантівської доби, доби молодости проф. Мірчука, мусіли пропливати, немов повз велетня острова Родос, повз Емануеля Канта. Неокантівській **проблематиці простору** присвячена одна з перших праць проф. Мірчука — »Метагеометрія та її значення для теорії простору у Канта«. Давши історію метагеометричних **конструкцій**, автор, всупереч поглядам, які у метагеометрії добачували ствердження емпіричного характеру простору, заступає він гадку, що висліди метагеометричних міркувань є в дійсности доказом для **закріплення апріоризму** у цій проблемі. До гнозеологічної тематики неокантизму автор повертається ще неодноразово, поставивши собі в одній із праць питання »Чи можливі синтетичні суди а пріорі«, та переклавши, не зважаючи на великі термінологічні труднощі, на українську мову »Пролегомена до кожної майбутньої метафізики« Канта. Проте, не можна уважати гнозеологічних праць Ювілята за дорівняний вираз його творчих шукань.

Гнозеологічні зацікавлення, без яких не можна подумати філософічного критичного пізнання, не виявляють у творчості проф. Мірчука більшої наснаги та постійности. Праці, як »Основи грецької етики« та »Історія грецької етики«, свідчать, що радше аксіологія, теорія вартостей притягає увагу Ювілята. Але етика, як видається, цікавить радше автора посередньо, як складова **частина філософічного світогляду**, залежна від других його частин, метафізики й естетики. Так, принаймні, є справа в творі »Основи грецької етики«, у якому зазначується виразно **проблематика зв'язку між поодинокими елементами загальнофілософічного світогляду**, що в дальшому розвитку поведе в майбутньому проф. Мірчука до його головної проблеми: проблеми **національного світогляду, як вияву національної духовости**.

Щоб дійти до тієї проблеми, треба було — чого добре був свідомий автор, та про що виразно сам відтак згадував — відповідної підготови. Шлях до філософічного вивчення українського світогляду, а почерез нього, української духовости, завдання, що в ньому **проф. Мірчук віднайшов справді предмет свого платонівсько-філософічного еросу**, йшов почерез вивчення надрядного, не стільки загального, як колективного поняття (в розумінні Рікерта »індивідуалізуючих колективних понять«) слов'янської духовости та почерез вивчення слов'янської філософії, як вияву загальнослов'янської духовости.

»Слов'янська філософія — спроба характеристики«, праця, що появилася в »Przegladzie filozoficznym« 1927 року, а в другому опрацьованні в 1936 році, у »Киріос«, журналі духової історії Европи, намагається визначити поняття слов'янської філософії »на основі деяких спільних блудів і однакових вартостей«, що завдяки ним »культурна сфера слов'янства являється як цілість«. Але вже на фоні цього поняття слов'янської філософії зазначуються проблеми національних філософій поодиноких народів, для розв'язки яких дослід слов'янської філософії являвся тільки помостом і підготовою. Очевидно, що шукання філософічного Еросу проф. Мірчука зверталося тут, як ми згадали, на проблему української національної духовости, що її можна пізнати почерез вивчення українського світогляду.

Поки приступимо до питання українського світогляду, краще вперед визначити риси слов'янської філософії, наскільки український світогляд є однією із постатей, що виявляє почасти ці самі світоглядові настанови і ставлення, почасти знову має свої специфічні познаки, які відрізнюють його від філософічних ставлень слов'янських сусідів, у першій лінії росіян, як це тонко виказав проф. Мірчук у пізнішій своїй праці **»Толстой і Сковорода — два національні типи«.**

Характеристика слов'янської філософії, що послужила проф. Мірчукові переходом до проблематики української духовости, — зводиться в основному до наступних рис: духова енергія у формі філософічного мислення має **у слов'ян напрямок горизонтальний, а не вертикальний.** Не творяться пункти концентрацій в головах геніяльних мисленників, що в них та енергія осягає вищу потенцію; вона не змагає догори, зате находимо релятивно високий стан філософічної творчости в широких суспільних колах, навіть, у широких масах народних, що їх духова культура виявляє велике багатство філософічних елементів« (»Киріос«, 1936, ч. 2, ст. 166). В консеквенції, ролю філософів слов'ян переймають **нерідко письменники,** як Толстой і Достоєвський, **чи поети,** як Красінський і Словацький. Якщо йде про змістові аспекти слов'янської психології, автор стверджує у ній велику наснагу »схильности до конкретизування« — (»Realisierungsdrang«), **тягу до здійснювання, принцип переміни теорії в практику.** Відворотним боком цієї прикметности є **»глибока погорда для всіх абстрактних розумових теорій«,** що веде часто до стосування емоціонально-інтуїтивних метод пізнання у філософічних дослідах, а про яку говорить, наприклад, Соловйов. Про цей **тісний зв'язок філософії з життям,** про характер слов'янської філософії, як »філософії життя«, свідчить постійне перетворювання в слов'ян філософії у релігію, свідчить релігійний характер слов'янської філософії, що почасти пояснюється саме більшою близькістю релігії до життя. В сполуці з попередньо згаданим інтуїціонізмом, що насичений емоціональними первнями, ця релігійна настанова філософії веде часто **до містицизму,** себто до почуття внутрішнього **з'єднання людини із трансценденцією,** — виражується найчастіше в **месіянізмі,** як в Цешковського, Гине-Вронського, слов'янофілів. Ця загальна характеристика слов'янської філософії находить своє підтвердження в спеціяльних працях проф. Мірчука, присвячених тим чи іншим філософічним постатям слов'янського світу, як, напр., великому чеському філософові Масарикові, українському Сковороді та іншим.

Підкреслення спільних первнів і спільних настанов у слов'янській філософії не має, як ми вже сказали, на меті затерти різниці і своєрідності, які ділять слов'янські народи при усій їх спільноті, а які повинні, на думку проф. Мірчука, виявитись у філософічній їх творчості. Іде, ще раз повторяю, про спільний фон, на якому ще рельєфніше виступлять особливості української духовости, як писав автор (»Світогляд українського народу«, ст. 226): »Усі ці реферати в обсягу слов'янської філософії були лиш **підготовчою роботою**, що її треба було конче зробити, щоб дістати те **загальне тло, на якому тим ясніше мусять виступити специфічні прикмети української душі**, ті головні частини **національного світогляду українців**«, а далі: »досвід цього загального тла, — це conditio sine qua non для правильної оцінки та пізнання нашого власного »я«.

Проблемам особливостей української духовости, баченої почерез призму українського світовідчування й українських світосприймальних настанов, присвятив Ювілят цілу низку праць, як, наприклад: »Український світогляд«, »Geistige Merkmale des ukrainischen Volkes«.

Українську філософію, подібно як чеську, польську, російську, уважає проф. Мірчук за **філософію життя**: »Її мета — шукання життьової правди, її суть ніколи не знаходить свого вислову в чистій абстракції, в безінтересовнім пізнаванні речей, а прагне виявитися практично в чуттєво-релігійному наставленні життя, в етичному ладі, в роз'ясненні світових подій«.

Основна прикмета української духовости, за проф. Мірчуком, це, перш усього, »незвичайно **тісний внутрішній зв'язок з тією землею**, що на ній живе споконвіку народ«.

Не будемо наводити на це багато прикладів і доказів з ділянки української культури, що їх надто велика обильність створює, як слушно зауважує автор, »справжній »embarras de richesse«. Дозволимо собі навести від себе тільки один, особливо актуальний приклад, тим переконливіший, що зачерпнений з творчости такого раціоналізуючого поета, як Іван Франко:

Земле моя, всесплодюча мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!

Із цього — щоб ужити влучного терміну проф. Шереха — **»українського антеїзму«** виникає дальше близьке відношення української людини до природи. Як пише проф. Мірчук, »Модерна людськість відійшла занадто далеко від оточення, від природи, мимоволі витворився між цими двома таборами ворожий настрій, який веде до упадку культури, і тому в майбутньому мусить бути усунений. На мою думку, найбільше зло страшної большевицької дійсности було роздвоєння — антагонізм між внутрішнім та зовнішнім світом, між суб'єктом та об'єктом, між природою й людиною, якого ціллю була перемога над природою, а не її повне зрозуміння. І тут виринає перед **українським народом роля світового маштабу, а саме привернення цієї світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням, як підстави дальшого розвитку культури«.** Треба особливо підкреслити, що в цьому місці ствердження проф. Мірчука набирають акцентів **»свідомости посланництва« українського народу** та **підготовляють ідею українського месіянізму**, про яку буде мова в дальшій частині.

Дальшою рисою української духовости є **схильність до ідеалізації дійсности,** не в сенсі заперечення її реальности, але в сенсі віри в ідеал, можливість перетворення дійсности в кращі її форми. Прикладом цієї української тенденції, що так скажемо, до »меліоризму«, змагання до поправи існуючого, і віри в можливість її осягнення, є творчість Костомарова, Франка, а особливо влучно автором підмічена політична діяльність Грушевського: »Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої української землі«, — ось приклад, що його наводить, за Єфремовим, проф. Мірчук.

Дальшою рисою української духовости, що якнайчастіше **пов'язує її з Західньою Европою,** є її **персоналізм,** що дуже різко відрізняє українця від москаля. Автор спирається тут на ось якій характеристиці життя на Запоріжжі (за Костомаровим): »Громада — це добровільне товариство людей; хто хоче — належить до громади, а не хоче — виходить з неї; так водилося і на Запоріжжі: хто хотів, приходив на Січ; хто хотів, виходив відтіля з власної волі. Народ розумів, що кожний **громадянин є сам про себе людина незалежна, самостійний господар;** обов'язки його супроти громади не йдуть далі поза сферу тих відносин, що їх установляє зв'язок її членів **ради спільної безпечности і добра кожного«.**

Центральне, мабуть, місце в тій характеристиці української духовости треба признати за автором, спираючись на аналізованій ним »філософії серця« українського філософа Юркевича, цим первням культури, що мають своє джерело в почуванні, як влучно автор пише, — в **»прафункції серця«.**

Прафункція серця стає джерелом іншої притаманности української духовости — глибокої релігійности, яка, будучи спільною прикметністю всіх слов'янських народів і у відрізнення до політичної настанови романських народів та філософічної германських, — характеризує українців, зберігаючи у них специфічну постать **релігійної терпимости** та зосереджуючися **на самій сутності** релігійної настанови, з поминенням **формальної тільки її сторінки.**

Не чужий і не повинен бути чужим українській духовості **і месіянізм,** що є загальним явищем у рамках слов'янського світу. »Під месіянізмом розуміємо віру в окреме, надзвичайне посланництво вибраного народу, який, вважаючи себе носієм нових ідей, має повести людство до кращого майбутнього«. Проф. Мірчук має глибоке зрозуміння для цього переважного, як ми сказали на вступі, **конститутивного чинника у структурі духовости народу,** що ним є **»свідомість посланництва«.**

У своїй розвідці про месіянізм Липинського автор зазначує, за Липинським, що »проявів месіянізму в історії стільки, скільки було і є на світі державних націй«, давши, за Липинським, перегляд усіх форм українського месіянізму від староруської ідеї святої Руси і козацької »яфетового племени«, аж до »Книги Битія« українського народу. Зазначивши, що »месіянізм являється **формою любови ближнього, перенесеною з сфери індивідуального вияву відносин на великі комплекси народів«** (»Месіянізм« Липинського, стор. 41), — автор пише, наводячи Липинського: **»Досконала синтеза Сходу зі Заходом«** — це »коротка формула, в яку

вбирає Липинський українську месіяністичну ідею«. Далі наступає ось яка цитата з Липинського: »Від дня наших народин йде на землі нашій перехрещування впливів Сходу і Заходу: двох відмінних культур, світоглядів, понять і цивілізацій; із взаємним себе поборюванням цих впливів під гаслами повного винищення одного або другого — зв'язані всі періоди нашої руїни; з їх гармонійним сполучуванням, зв'язані періоди нашого розцвіту, нашого існування, як окремої, посідаючої власну індивідуальність нації. Оцим історичним, реальним, дотикальним досвідом Бог вказує нашій свідомості духовий шлях наш, якого не можна розумово в параграфах сформулювати, але який інстинктовно кожний з нас може відчувати, в нього вірити, і по ньому зо всією твердістю віри йти«. Це віровизнання Липинського стало для проф. Мірчука основою його неохопної в рамках цієї статті, справді велетенської діяльности в службі ідеї України, як посередниці поміж Сходом і Заходом, що її ролю визначив він у своїй праці під заголовком: »Ukraine — Mittlerin zwischen Ost und West«.

Тим високим акордом жадання місця для почуття післанництва в структурі об'єктивного духу української нації завершується в площині включення української духовости в космічну перспективу розвитку людства і світу вивчення проблеми, що була, як ми сказали, кристалізаційною віссю філософічної творчости Ювілята.

Що дійсно проблема української духовости творила цю кристалізаційну вісь, видно з того, що всі — на перший погляд, дуже різнорідні — його твори укладаються, виявляючи силу філософічного Еросу, довкола одного предмета пізнання, довкола цієї проблеми. Праці про проблематику III-го Риму, чисельні праці з історії української культури та історії культури інших слов'янських народів, студії поодиноких постатей, як Сковороди, Толстого, чи Масарика, зводяться до спільного іменника — проблеми відмежування, інколи протиставлення, але й пов'язання української духовости з духовостями інших народів для кращого її теоретичного пізнання, але теж для підсилення відповідного для українського духу »здійснювального змагання«, »Realisirungsdrang«, прикметного для слов'ян і українців у особливості. Що в цьому шуканні і в цьому змаганні до здійснювання на полі стосунків з чужинецьким світом, на полі організації української науки, у ділянці розбудови Українського Університету, проф. Мірчук не затратив покори духу перед величчю і неохопністю завдань філософа, — це звучить, наприклад, у його характеристиці слов'янської філософії у словах: »осягнені висліди не можуть дати аподиктичної певности, але тільки високий ступінь імовірности«, у словах, які у різних варіянтах чуємо у багатьох виступах проф. Мірчука, — знаємо всі, передовсім, йому найближчі. Що не бракувало йому цього духового самоволодіння, самодисципліни, які наказували йому, наприклад, поборюючи принципово російську духовість, говорити не тільки об'єктивно, але і з пошаною про неї, свідчать про це його твори. Тому маю враження, що образ його творчости заслуговує на назву »портрета філософа української духовости, філософа, — я певний тут вироку історії й однозгідности всіх тих, що так чи інакше цю духовість творять, — філософа, що добре заслужився перед народом для добра української справи!

КІЛЬКА СПОГАДІВ ПРО СОФІЮ РУСОВУ

(З нагоди 100-ліття народження 1856-1956 рр.)

Звичайно, тяжко цілком безсторонньо і об'єктивно писати про громадську діяльність своїх батьків, але, з другого боку, ніхто так, як близькі кревні, не може освітлити деяких подробиць з життя людей, які так чи інак прислужилися для української справи.

Я був останній син Софії Русової і тому починаю пам'ятати мою матір більш-менш свідомо лише з 1900 року. Це була моя перша подорож (пасивна!) за кордон. Моя старша сестра вступила на медичний факультет університету в Монпельє у Франції і моя мати поїхала, щоб туди її відпровадити. При цій нагоді С. Русова мала виступити в українській справі з відчитами у Парижі й на півдні Франції на з'їзді провансальських патріотів. Тоді цей рух регіонального сепаратизму йшов під впливом провансальського поета Містраля.

Не була це перша і остання подорож С. Русової за кордон з метою сказати слово за Україну на міжнародних конґресах чи з'їздах.

Очевидно, що мої власні спогади не можуть охопити всієї діяльности цієї української патріотки, бо вона вже провадила завзяту боротьбу разом із своїм чоловіком — моїм батьком — Олександром Русовим проти Росії задовго до мого народження. Навіть за пару місяців до мого народження моя мати сиділа в Харківській тюрмі, бо під час чергового розшуку в неї було знайдено перепачковані з Галичини українські книжки (і між ними, — страшно сказати! — Дон Кіхота українською мовою). Правда, для того, щоб народити мене на світ Божий, маму було звільнено »на поруки« з тюрми на два тижні додому завдяки клопотам харківського громадянства; розуміється, під пильним доглядом поліції. Мені пізніше оповідали, що навіть воду для моєї першої купелі носили »городові«, які жили в нас і доглядали, щоб така небезпечна для цілости Росії українка не втекла. З моїх документів також знаю, що я був охрищений у Петро-Веригінській церкві при харківській тюрмі.

В цих фраґментах моїх спогадів про життя С. Русової користуюся головним чином »Спогадами« моєї матері (друкованих у Києві десь у 1926 році у журналі »За сто літ« і перевиданих пізніше в Празі листами, оповіданнями старшої сестри і мемуарами батька, які знайдені в архівах жандармського управління і теж друковані у журналі »За сто літ«).

Ми переживаємо нині дуже цікаву, але і страшну епоху, коли зійшлися в смертельній боротьбі два світогляди, два принципи, два протилежні поняття про добро і зло, коли матеріялізм призвів людство до страшних катастроф, які ще не скінчилися і лише досягнуть свого вершка в другій половині XX-го століття. Матеріялістична засада, яка бачить у людях лише »маси« або »роботів«, себто, в ліпшім випадку, лише механізми або високоудосконалених звірів, виявляється в холоднім, часто

масовім, нищені людей чи то в організованих Москвою штучних голодах, чи то в сибірських концентраційних таборах смерти, чи то в німецьких Аушвіцах і Дахавах, чи то у бомбардуванні незахищених міст як Гірошіма. Війни ведуться між антихристиянами, нехристиянами і псевдохристиянами, і тому ми бачимо в останніх війнах повний брак будь-яких моральних засад, які ще були помітні в теж кривавих війнах XIX-го віку. Недаром поет Бургардт-Клен у своїй поемі »Попіл Імперій« зве наші часи апокаліптичними, коли »гніву Божого вина плеснув на землю ангел п'ятий...«

Отже в ці часи нам корисно і повчаюче згадати про постаті тих, хто все своє життя присвятив не служінню »Мамоні«, а вищим ідеалам.

Постать Софії Русової це зразок однієї з тих героїнь українського відродження, що »просто йшли«, в яких не було »неправди за собою«, які не лукавили і не дбали »про панство нещасне і лакімство лукаве«, не дбали про матеріяльні прибутки і здобутки, але все життя, всі сили і все своє майно віддавали на те, щоб Україна здобула добробут, незалежність (ясно, що без незалежности від чужого панування не може бути добробуту!) і щоб здійснилося пророцтво Андрія Первозванного: »благодать Божа засіяє на горах Київських«.

Софія Федорівна Русова дає нам приклад української жінки патріотки, яка понад півстоліття свого свідомого і активного життя незламно несла на собі тягар боротьби світлої України з темними силами царської і червоної Росії. Про неї — цю невеличку, зграбну і худеньку жінку, можна дійсно сказати: »тіло нічтоже — дух животворить«.

Коли мова йшла про українську справу, то ніщо не могло спинити її завзяття: ні родина, ні діти, ні переслідування царських жандармів чи большевицьких чекістів, ні тюрми, ні арешти, ні тяжкі умови еміґрації, ні персональні втрати майна, ні події приватного життя, ні горе чи втрата близьких. Ніщо не спиняло її енергії в боротьбі за український ідеал, і навпаки, часто »щось« додавало їй якоїсь нової сили для громадської і політичної праці.

Я хочу якраз підкреслити кілька таких моментів з життя світлої пам'яти С. Русової, які показують, як вона вміла перемагати своє персональне горе і цілком підкорити себе гордій девізі своїх предків »LE DEVOIR AVANT TOUT« (»Обов'язок понад усе!«). А цей свій обов'язок вона завжди бачила у праці й боротьбі на користь України.

* * *

Народилася Софія Русова 18 лютого 1856 року в родині дідича Федора Ліндфорса в селі Олешня, на Чернігівщині. Батько її Федір Ліндфорс був швед з походження, з тих, певне, шведів, що колись клали свої голови під Полтавою разом з козаками гетьмана Мазепи у боротьбі проти Москви за Україну. Згідно з традицією свого роду, батько її був військовим — полковником. Мати Софії була французького походження з родини Жерве.

Велика сила притягання благородних душ є в Україні! І ми бачимо на протязі нашої історії стільки прикладів, коли чужинці з походження все своє життя віддавали на службу Україні. Згадаємо лише варягів (шведів) наших князів, згадаємо славного Перебийноса, шкота з походження, що »рубає мечем голови з плечей« під прапорами Хмельниць-

кого, славного оборонця Батурина Кеніґсена і багатьох-багатьох інших військових, учених, політичних діячів. Тому не дивно, що С. Русова, чужинка по крові, стала однією з найдіяльніших дочок України. Для нас не важне походження з крови, але цінимо українських патріотів за їх діла і, очевидно, ціннішими є ті, що робили добро для нашої Батьківщини, ніж чисті з »крови і походження« українці, які несли свій хист і свої сили на службу чужинцям або навіть ішли виразно проти українських ідеалів під ворожими нам прапорами. Це не раз бачимо в наші часи. Шевченко добре картав тих українців »прадідів великих нащадків поганих«, які за »шмат гнилої ковбаси« і за »хоч півдулі« від »старшого брата« готові були нехтувати всім українським, нашою мовою, піснею, духовістю і уважали співи про »Парашу радость нашу« за найвище досягнення »культури« і »панськости«. Не раз і тепер малосвідомі елементи нашого громадянства уважають чад джазів і еквілібристику малярів-футуристів за щось недосяжно вище, ніж наші думи козацькі або наше мистецтво, яке випереджує мистецтво багатьох інших націй.

Кожній здоровомислячій людині йде не про те, хто (чужинець чи свій) працює для Укаріни, а про те, як він працює: на користь чи на шкоду.

Вже батько Софії, Федір Ліндфорс, зробив багато для піднесення культури і добробуту своїх селян: збудував церкву, школу (це була одна з того десятка шкіл у ті часи на Чернігівщині, де після упадку Гетьманщини, коли було всюди сотки шкіл, Росія штучно обнизила культурний рівень українського населення, пам'ятаючи слова Петра І-го: »Народ малороссійскій зело умен, от чего ми в неавантаже оказаться можем«). Збудував також ганчарську майстерню, бо олешенські селяни були переважно ганчарі і сливе кожний мав своє горно для випалу горшків. Коли прийшла »воля«, то, як усі казали на селі, Федір Ліндфорс був справжнім »благодітелем«, наділивши селян землею і лісом, не дбаючи за свої власні інтереси.

Цю подію — звільнення селян від кріпацтва — прекрасно описує С. Русова у своїх спогадах, як одне зі своїх перших світлих вражень з дитинства.

»Коли я увійшла якось перед вечером у нашу залю, вона була ясно освітлена, чайний стіл був прибраний по-празниковому, а за столом сиділи прості селяни. Між ними сидів мій татко і серйозно, заклопотано з ними розмовляв. За самоваром була моя сестра в дуже піднесенім настрої і частувала селян часом. Селяни — то були »старшини« з різних околичних сіл. Татка обрали за »мирового посередника« і він радився з селянами, як найкраще здійснювати »уставні грамоти« (себто як провести в життя закони про скасування кріпацтва)«.

От спогад 8-літньої дівчини про велику подію скасування кріпацтва. І ця симпатія до селянства і віра в те, що в нім залишилася правдива українська душа, лишилася в С. Русової на все життя.

Тому в страшну хвилину, коли вона з малою внучкою, 58 літ пізніше, мусіла покидати Україну, коли червоні москалі вже почали запроваджувати нове, цей раз комуністичне, кріпацтво, коли обман українізації вже почав виявлятися в нищенні наших діячів науки й мистецтва і догоряли останні полум'я боротьби за незалежність, вона пише:

»Куди іти з малою внучкою, вночі перед переходом Збруча? Навколо сторожа й вартові... Іди до селян! Це є люди, наші люди. І я пішла до першої хати. Нас не питали, куди ми йдемо. Нагодували, уклали спати, а за вечерею гірко жалілися, що москалі все забирають. »Останню корову забрали, а у нас же діти малі«.

На другий день ці самі селяни перевели безпечно С. Русову з її малою внучкою Олею на другий бік Збруча, де вже ними заопікувалися зворушливо і дбайливо українці й українки в Галичині.

І ця любов спеціяльно до селянства (певно, під впливом так званого »народництва«, якому в свій час щиро віддалися О. Русов і С. Русова) лишилася в С. Русової на ціле життя. В останній рік свого життя, складаючи читанку »Україна в описах наших поетів і письменників«, вона знову й знову з захопленням читала безсмертний твір Шевченка: »Село і серце одпочине...«

Отже, дитинство Софії до десяти років життя пройшло в маєтку в Олешні, де вона вчилася гри на фортепіяні, удосконалювалася у французькій мові й готувалася до гімназії. Прекрасна бібліотека Ліндфорсів і брата матері Жерве немало сприяла її загальній освіті.

Треба було продовжувати освіту, і родина Ліндфорсів переїхала до Києва, де десятилітня Софія вступила до гімназії, яку і закінчила з відзначенням у 16 році життя.

Тут її спіткало велике горе — помер батько (мати померла значно раніше, ще в Олешні). Перед перевезенням тіла до Олешні, щоб покласти на вічний спочинок на цвинтарі поруч з прадідами коло церкви, в каплиці, де спочивала мати Софії, гріб з тлінними останками Федора Ліндфорса стояв у Георгіївській церкві. Даремно хотів я вклонитися пам'яті мого діда в цій церкві. Московські дикуни знищили її разом з іншими київськими церквами. Даремно хотів я вклонитися пам'яті мого діда Олександра Захаровича Русова і могилі мого батька на Байковім цвинтарі в Києві. І ці дві могили були знищені москалями. Дійсно, міг би повторити свої слова Шевченко: »Живого й мертвого спалили«. Ворогам України страшні не лише наші живі патріоти, але і мертві, спогад про них... Знищено і каплицю в Олешні та зрівняно могили тих, хто робив добро для свого краю.

Як же пережила це горе молода 16-літня панночка?

»Треба було починати нове життя, знайти йому завдання, чимось наповнити ту порожнечу, що постала наслідком нашої великої втрати... Ми одержали від тітки Наталії листа, в якому вона пропонувала мені вступити до Петербурзької консерваторії, а що я мала здібності, то чи не присвятила б я себе музиці? Музика, консерваторія..., яка спокуслива мрія! Але кому з того яка користь? Чи маю я право так егоїстично будувати своє життя? А люди? Чи не треба спочатку для них послужити!? І я відмовилася від цієї блискучої мрії. Долю свою я вирішила тоді: зреклася мистецтва і взялася за школу. Ми вирішили з сестрою почати з дитячого садка...«.

Отак перше велике горе Софії Федорівни втілилося в перший в Україні дитячий садок. А скільки потім дитячих садків, шкілок і позашкільних курсів вела вона всюди там, куди її закидала доля чи недоля! Скільки вийшло з-під її керування досвідчених фребеличок, вихователь ок,

що вкладали далі в дитячі душі любов і відданість до Батьківщини! Червоні москалі знищили могили моїх дідів і батька, але не знищили того, що посіяла моя мати. В 1942 році я не знайшов у Києві їх могил, але до мене не раз приходили вже підстаркуваті вчительки, керівниці дитячих садків, і показували, оглядаючися, по звичці, на двері й вікна, пожовклі і, часто підмочені з перехования від »недремлющого ока« московських окупантів, фотографії. »Це група наших фребеличок, які закінчили у вашої матері навчання. Гляньте, я сиджу третя поруч з С. Русовою...«. Видно, що це був той »льох«, до якого Москва ще не докопалася.

Перший дитячий садок в Україні зв'язаний з ім'ям С. Русової-Ліндфорс. Як це було всюди, де доля заносила її, помешкання на Володимирській (нині Короленка) вулиці швидко стало осередком тодішнього українського життя. І там же вперше залунав спів першої української опери Лисенка »Різдвяна ніч«, у якій ролю Вакули грав Олександер Олександрович Русов. Невдовзі після виставлення опери, і то після відвідання опери »Травіята«, О. Русов зробив С. Ліндфорс пропозицію і, з'єднавши своє життя шлюбом, обидвоє пішли по дорозі боротьби за кращу долю України.

Невдовзі по шлюбі, Русовим »Стара громада« доручила видати перше повне видання творів Шевченка. Для цього вони мусіли від'їхати до Праги, бо в Росії не було чого і думати про видання творів того, хто закликав »вражою злою кров'ю волю окропіте«. Зібравши всі необхідні матеріяли і навіть відвідавши княжну Репніну, кохання якої до Шевченка увійшло в історію, а спогади її не мало спричинилися до пізнання біографії Шевченка, Русови виїхали за кордон до тодішнього центру слов'янського життя, до Праги.

Це завдання — видання першого двотомового »Кобзаря« — було виконане спільною працею Олександра і Софії Русових. Ні матеріяльні труднощі, ні нове персональне горе — смерть першої дочки Людмили, що померла в Празі, не спиняли відданої праці Русових над »Кобзарем«. В однім томі були твори Шевченка, дозволені російською цензурою, в другому недозволені, і їх треба було перепачковувати таємно в Україну. І тут бачимо, що персональне горе поборює С. Русова ще більш завзятою працею для України: »Обов'язок понад усе!«.

Повернувшись в Україну, С. Русова з головою пірнула в боротьбу проти царської Росії. Помешкання Русових у Чернігові стало огнищем українського революційного руху. Щоб ближче увійти в народні маси, Русови залишили вигідний маєток Олешню і придбали невеликий хутір, коло Борзни (на Чернігівщині), званий батьком жартома »хутір Робінзон«, де провадили просте селянське життя. В ті часи (80-ті роки), разом із занепадом української провідної політичної верстви, що донесла ще дух козацької державности до 50-тих років минулого століття, найліпші діячі українського відродження інстинктово шукали »душі« українського народу в українських селянських масах, що були значно менш зрусифіковані, ніж місто і міський елемент. Це був рух так званого »народництва«. В простім селянстві, в його мові, у звичаях, піснях, виробах і взагалі у селянськім мистецтві та його традиціях тодішні українські патріоти шукали тої невмирущої народної душі, яка лишилася живою, хоч

дух нації і занепав. Цим пояснюємо те захоплення українським фолкльором, що був тоді цілком на часі та відограв велику ролю в пізнанні України. Ще і нині є багато таких українців, які, не розуміючи, який колосальний поступ зробило українське національне мислення за останні 50 років, уважають, що все, що »не селянське, є не українське«. Але нині, крім свого — безумовно, прекрасного — народного мистецтва, Україна має вже і національно-політичні аспірації, скріплені кров'ю збройної боротьби.

»Народничання« на хуторі, коли доєння корови змінялося грою на піяніні сонат Бетговена, а праця на полі — писанням наукових праць або популярних брошур для народної освіти (напр., »Пригода на хуторі« — популярна метеорологія О. Русова), скоро скінчилося. Недрімаюче око російського самовластя не могло спокійно дивитися на поступове, але певне пробудження української свідомости і на її »будителів«. Першою, так би мовити, ластівкою переслідувань з боку російської деспотії був випадок арештування і »водворення на місто жительства« Софії Русової, яка з групою селян ішла на прощу до київських святих місць, хоч не тоді й не вважалося за державний злочин.

Реакція 1880-тих років і завзята боротьба проти неї з боку революціонерів розгорялася. Ось як описує у своїх спогадах ці часи С. Русова:

»Політична атмосфера густішала, студентські страйки, закриття університетів, жорстока цензура на журнали, часописи і книжки, арешти і адміністративні заслання молодих і старших діячів, наводили паніку на слабодухих, а людям переконаним, навпаки, »ставили виразний обов'язок боротьби« ...«.

Це було яких 75 років тому. А тепер? Росія є завжди Росія. Лише тепер до цього було ще додано масові розстріли, масові виселення в сибірські концтабори примусової праці та ще гостріше переслідування всього, що не підкоряється Москві. Як тоді »слабодухи« лякалися й ховалися в запічках, а сильні духом ще завзятіше боролися, так і тепер одні лише бояться, а другі збройно і політично борються.

»Соромно стало сидіти на нашім хуторі, коли там гинуть справжні діячі за ті самі змагання, за те саме, що хочемо досягти і ми. Я не витримала, і поїхала до Києва (де якраз було розгромлено царською владою партію »Народньої Волі«). Мене зустріли там радісно; всі були так скомпромітовані, що навіть не могли мати стосунків з арештованими; мене просили передавати їм харчі, якнебудь гроші, дізнатися про їх долю... Вияснилося, що Ланґенса (революціонера) вже не було в київській тюрмі. Його разом з кількома іншими »народовольцями« вивезли до пересильної тюрми у Мценську. Де цей Мценськ? Що воно таке »пересильна тюрма«? Я не уявляла собі цього, але я знала лише одне: герої гинуть, а ми, мізерні люди, поки на ногах, — мусимо допомагати їм! І я, покинувши малого сина мого Мишуню, полетіла в повітове місто Орловської губернії, у Мценськ... Не забути мені ніколи того темного вечора! Місяць сходить і срібним сяйвом заливає високі білі стіни тюрми. Мене ведуть через двір, увіходжу в тюрму, в якусь сутерену. Ось дзенькнули остроги, і з-поза жандарма виступає худа виснажена постать мого друга. Півгодини на побачення, — що сказати за ці хвилини?..«

Так починається боротьба. Спочатку допомога активним діячам, потім власна праця, власна діяльність проти московської тиранії і власні муки в тюрмах. З одного боку, Російська імперія, жандарми, чекісти, Сибір, військо, тюрми; з другого боку, незламний дух, небезпечний російській могутності. З одного боку, Москва; з другого — маленька жінка — українська патріотка.

Слова Шевченка почасти здійснилися: »царя до ката повели«, і на місці пам'ятника катові України цареві Миколі І-му стоїть пам'ятник Тарасу Шевченкові. Але боротьба йде далі. Були царі білі, є червоні, всі вони однаково намагаються знищити дух Української Нації. Та здійсняться і другі пророцтва Шевченка — »переможе Україна і правда святая«.

Ось як описує С. Русова цю боротьбу:

»Я заробляла на своїх діток цілий день, бігаючи по лекціях. Але вечорі цілком віддавала політичній справі. Майже щодня збиралися в нас народовольці, обмірковували справи повстань«.

А ось як описує батько у своїх спогадах, знайдених у 1917 роках у жандармських архівах, розшуки і арешти кінця XIX-го і початку XX-го віку:

»Форма і спосіб провадження трусів за весь час, який обіймають мої спогади, були ті самі: дім і помешкання оточують. Дзвінок або стук у двері. На питання: »Хто там?« — звичайно, коротка відповідь: »Телеграма« або ж грубий наказ: »Відчиняйте!«

Результат трусу: »Розкидані по підлозі книги, перекинені подушки і ковдри, на ліжках, іноді, розрізані матраци, розлите чорнило... розкидані листи, книжки перемішані з пошивками, з посудом, ложечками і серветками... Володар розгромленої хати, якщо сам не дістався у »чрево китове«, відчував, оглядаючи своє помешкання, досить дивне враження, змішане з бажанням якнайшвидше заснути, бо розгром, звичайно, кінчався в 4-5 год. ранку. Підкріпившися сном і прокинувшись, він помічав дивний розгардіяш у помешканні, полишений непроханими гостями, який при деннім світлі робив ще більш гнітуче враження, особливо, коли мирно сплячі під час трусу діти задавали вранці питання: »Тато, сцо це? Де мама?« — Посадивши дітей за стіл, я поясняв їм, цо мама »виїхала« (розумій арештована!) і що ми самі будемо пити чай і молоко«.

Але це ще було не все. Іноді »виїздили« і тато, і мама. Тоді досить було одержати Зіні (старша кузинка дітей), добре звиклій до непевности існування своїх кревних, від когонебудь коротку телеграму: »Юра один!«, і вона зараз же розуміла секрет, захований у такій телеграмі, негайно їхала в місто, звідки одержала телеграму, розшукувати дитину, що лишилася на самоті«.

Це мова йде про мене. Тоді таких дітей, що лишалися »на самоті« після арешту російською владою батьків, були одиниці. Тепер, після розстрілів батьків, залишаються сотні тисяч так званих »безпризорних«. Якне-як, а Росія »прогресує«.

За що ж забирали в дітей батьків, руйнували родини і виховували на свою ж голову месників? Чи це були небезпечні злодії, ґанґстери, шкідливі для суспільства? Або — як тепер прийнято казати — »врагі народа«? Ні, це були люди, що прагнули кращої долі для свого народу.

А от опис тюрми, куди »од'їхала мама«:

»В дверях моєї камери, завжди замкнених, були на жаль, великі щілини і через них до мене лилися всі »аромати« з кримінальної камери, всі розмови їх мешканок, приправлені ой якими виразами«.

Але і тут, сидячи поруч з повіями і з кримінальними злочинцями, С. Русова не забувала, що і ці глибоко упавші жінки були людьми:

»Іноді ввечорі, коли всіх остаточно замикали на ніч... ми сідали з обидвох боків під моїми дверима і я читала їм »Кобзаря«, а перед Різдвом — Євангеліє, і слова любови і всепрощення проникали в нетрі їх змучених сердець, бо я чула часом (через двері), як дехто з них плакав...«

Отже і в тюрмі за ґратами С. Русова не забувала своїх покривджених земляків і землячок. Кобзар і Євангеліє — Україна і Віра християнська! А слова з обидвох книг падали як ліки на змучені душі арештованих.

Подам (за журналом »За сто літ«, т. І., Київ 1927) кілька зразків допитів, яким підпадали мої батьки, їх відповіді і в чому їх обвинувачувано. От постанова жандармського управління № 10, 6 октября 1901-го року: (подано в перекладі):

»1901 року жовтня 17-го дня в Полтаві, я, окремого корпусу жандармів підполковник Телегін, у присутності товариша прокурора полтавського окружного суду пана Вігури добачаємо з листів і рукописів, знайдених при трусі в помешканні Русових дня 6 жовтня:

І) Що надворний совєтник (надвірний радник) Олександер Олександрович Русов і жінка його Софія Русова, уроджена Ліндфорс, яких притягалося і раніше до допитів у містах Києві і Харкові за організацію української партії, продовжують далі свою злочинну діяльність у Полтавській і Чернігівській губерніях, яка має на меті повне відділення Малоросії від Російської імперії та утворення самостійної держави; розповсюджують ці ідеї серед молоді, яку з цією метою в себе в домі чоловік по сорок в один вечір збирають, щоб ця молодь провадила ці думки в народі, нагадуючи простому народу про його самобутність...

2) Що в цій злочинній діяльності приймає участь син їх, колишній студент Харківського університету Михайло Олександрович Русов, що їздив у Женеву, як депутат Української партії для видання органу цієї партії »Молода Україна«, що нині видасться у Львові...

3) Що, як видно з переписки Русових з різними особами, Русови беруть найбільш активну участь в аґітації за введення навчання в народних школах Малоросії »на украінском язике«, а також у розповсюдженні та у виданні українського букваря, малюнків з українського побуту, нот з українськими піснями і других видань українською мовою для народу«...

Що ж відповідає С. Русова на ці обвинувачення на допиті?

С. Русова відверто висловила свої думки і героїчно тримала себе на допиті. Народництво Русової просякає всі її твердження:

»Природно, що інтеліґентне суспільство у Полтаві, що знаходиться в центрі України, турбується про населення, яке нас оточує. Кожен, хто стоїть близько до народної школи в Малоросії, може тільки страждати, бачучи, як тяжко для дітей засвоїти грамоту абетками і книжками, пе-

реповненими не лише російськими, але і спеціяльно великоруськими виразами. Тому і бажаним є буквар мовою українською...

На питання, чи я добивалася, щоб у народній школі викладалося українською мовою, я можу сказати, що моїм глибоким переконанням є, як і кожного педагога, що знає своє діло, що навчання може вестися з користю для учнів лише рідною мовою...«

Ця боротьба за рідну мову в школі особливо гостро почалася від 1870-тих років. Нині ми маємо »рідну мову в школах«, але її поступово московська влада заміняє російською (гляньте на видання »Української« Академії Наук, що є переважно російською мовою!). До того слід додати, що Москва дозволила українську мову лише для прославлення »старшого брата« і для опльовування всіх наших історичних героїв »від Конашевича і досі«. Це було завше: з одного боку — варварська Москва, з другого боку — культурна і гуманна Україна. З одного боку — деспотизм і бажання »покорити под нозі вся врага і супостата«, себто захопити в Російську імперію нові і нові вільні народи, з другого боку, любов до свободи і права людини на вільне життя. Це знали ще на початку минулого століття, коли Мазепа був (не зрадником, за московською термінологією) символом боротьби за волю в західній Европі.

І як тоді, понад 50 років тому, мій брат Михайло за »подання протесту«, за підпис під скаргою за одного побитого нагайкою студента був висланий з Харкова і прогнаний з університету і мусів емігрувати до Ляйпціґу, лишаючи рідну землю, так і тепер сотні тисяч українців, уникаючи розстрілів чи сибірських концтаборів, мусіли залишити Батьківщину, для якої вони працювали, і тинятися по світі, шукаючи тої волі думки і слова, якої ніколи не було і немає там, де є московська тиранія, звана нині »демократизмом« на сміх справжній ідеї демократії. Москва Андрія Боголюбського, Петербурґ Петра І-го, большевицька Москва є завше та сама і завше ворожа Україні.

А от досить дотепні відповіді мого батька на допиті:

»Я, ваше Високоблагородіє, розумію всю серйозність і важливість діла, яким ми тепер зайняті. Я вважаю, що воно робить мені велику честь: »посягнути на цілість Російської імперії« не відважуються навіть сусідні імператори, які розпоряджаються величезними арміями, а мені у вашім обвинуваченні приписується ця сміливість...«

Ось де корінь усього: обвинувачення в намірах зруйнувати велику тюрму народів, де »від молдавина до фина на всіх язиках усе мовчить, бо благоденствує« (особливо тепер!). За це і О. Русов, і М. Русов, і Софія Русова сиділи не раз у московських тюрмах. За це мій батько, згідно російським розпорядженням, не смів жити деякий час в Україні, а моя мати мусіла потайки їхати з України до Петербурґу на шлюб своєї доньки, бо їй, навпаки, було заборонено жити в Петербурзі, де мусів жити її законний чоловік, а мій батько!

На цю ідіотську — з боку здорового розуму — постанову російського уряду (тоді міністром був Плеве, якого невдовзі вбили революціонери), але цілком логічну в сенсі покарання двох українських патріотів, які разом хотіли »порушити цілість Російської імперії«, мій батько писав скаргу до Синоду, доводячи, що уряд не сміє розлучати чоловіка з жінкою (»Бог сочета — человік да не разлучі«)...

За це бажання »порушити цілість Російської імперії« еміґрував мій брат, сиділи в російських тюрмах мої батьки, за це москалі знищили могили дідів і батька, за це мусіла С. Русова вночі з малою внучкою (дочкою брата) тікати через Збруч з совєтської України, хоч і була весь час революціонеркою, що боролася проти царської деспотії. Річ не у владі чи формі влади Росії. Андрій Боголюбський зруйнував Київ у XII віці, Муравйов із своїми »сознательними« большевиками — у 1917 році. »Одних постріляху, других мучаху«.

І от взимі в селянськім убранні з малою внучкою С. Русова, вже маючи 64 роки, була змушена залишити свій рідний край і перейти Збруч. Двічі большевики ловили при спробах втечі цю стару революціонерку, щоб після царських арештів вона скоштувала і совєтських катівень. Лише третя спроба була вдала і їй пощастило перейти прокляту границю, що ділить наші території. І ця революціонерка, яка все життя боролася проти царської тиранії, мусіла рятуватися із »вільної і щасливої Української Радянської Соціялістичної Республіки«, де йшли скажені арешти і розстріли українських учителів, селян та інтеліґенції. Ось що пише мама у своїх спогадах про ці страшні хвилини:

»Прощай, рідна дорога Україно! Кидаю Тебе з одним палким бажанням: усі мої старі сили віддати на визволення Твого народу, щоб знову пишалася Ти волею, наукою і багатством...«

Не для »панства нещасного і лакомства лукавого«, не для спокійного життя на еміґрації і вигід покинула С. Русова палаючу і скривавлену в догоряючих повстаннях Україну. Праця на українській ниві на еміґрації більше відома нашій еміґрації і нашим жінкам за кордонами Батьківщини перебуваючим. Українські жінки знають її невсипущу працю: то як організаторку українських дитячих садків, то як палку промовницю на міжнародних конґресах, де, як вона пише:

»... Як інші представниці у своїх промовах вихвалювали поступ жіночого руху в їх вільних країнах, то я стала розказувати про лихо свого рідного Краю, про те, що большевицька московська влада принесла йому економічну і моральну руїну, голод, деморалізацію та загибіль жінки-матері...«

С. Русова виступає як делеґатка від українок у Газі на Міжнароднім з'їзді Жіночої ради і, наслідком її палкої промови, голляндський Червоний Хрест вислав харчі на допомогу »щасливій і вільній« та голодуючій Україні. Ось що пише мені мати про свій намір їхати до Женеви до Ліґи Націй в комітет меншостей:

»Юра, милий, дорогий! Як мені тяжко без твоєї поради. Оце Виконавчий комітет, проєкт праці якого тобі засилаю, майже одноголосно на вчорашніх загальних зборах призначив мене як делеґатку об'єднаних українських організацій в Женеву до Ліґи Націй у Комітет меншостей, який має зібратися 19 січня. То їхати треба 15-го. Конечно, їду на кошти організацій (вже поєдналося 61 по всій Чехії), але звідки ці гроші? Так боюся, щоб не було чогось непевного. Взагалі ти знаєш, як тяжко з нашими людьми вести якунебудь світову справу та бути перед ними відповідальною. З другого боку, як одмовитися, коли моє знання французької мови, безперечно, грає тут велике значення. Конечно, Шульгин знає мову, але він не скаже того, що скажу я. Коли громадянство усіх відтін-

ків мені доручає найзначнішу сучасну українську справу на інтернаціональнім форумі, то мій обов'язок виконати її якнайкраще. Юра, любий, чи ти мене розумієш? Не честилюбіє, не легкодухість керують мною, а бажання завше прикласти мої сили на маленьку користь Україні. Так пригадую, як твій батько посилав мене на усякі з'їзди. Дуже мені бракує твоєї поради. Напиши мені свою думку на цю справу, але так, щоб я її одержала до 15 січня...«

Я дозволив собі навести цей уривок з одного з небагатьох листів моєї матері, який у мене схоронився, щоб освітлити ту діяльність С. Русової, яку вона вела за кордоном чи то в час еміґрації, чи то ще від 1900 року в час своїх поїздок за кордон. Де б не був якийсь міжнародний з'їзд, де можна було б сказати хоч слово про Україну — чи то в Римі, чи Газі, чи Женеві, чи Брюсселю, чи деінде, — там з'являлася постать старої вже сивої, але зграбної жінки, яка, як докір совісти, кидала у вічі байдужим до долі останнього европейського форпосту на сході — України, всім цим европейським зборам слово про недолю нашої Батьківщини.

Спасибі нашому громадянству. Воно гідно відсвяткувало у Львові 80-тиліття Софії Русової 1936 року. 363 організацій склали пошану її сивому волоссю, чим зворушили до сліз прибулу до Львова ювілятку. Сама вона, хоч в такім поважнім віці, виголосила у Львові палку промову, закликаючи до боротьби за Україну.

Померла пані Софія Русова у Празі дня 5 лютого 1940 року. В тій самій Празі, де 65 років перед тим мала могилка її дочки відмітила видання першого повного »Кобзаря« Шевченка.

Тому, думаю, закінчуючи ці уривки спогадів, що їх можна буде закінчити великими словами нашого пророка Шевченка, які стали нашим заповітом:

»Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
Сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Не злим тихим словом«.

Спом'янемо і ми в цю столітню річницю з дня народження Софії Русової пам'ять цієї ідеалістки і працівниці українського відродження, пам'ять тої українки, що віддала все життя на службу Батьківщині.

На її могилі, за її бажанням, було написано, як і на могилі мого батька (знищеній московськими дикунами) слова: »Раз добром налите серце ввік не охолоне!«

Д-Р Ю. РУСОВ

ЮРІЙ КЛЕН

РОЗМОВА З ЧИТАЧЕМ

Читачу мій! На учту ти чекав.
Барвистий килим розгортав я.
Ти думав: буде добрий добір страв:
Халва, морозиво і кав'яр,

Кіянті, і мадера, і херес
На поетичному бенкеті,
Химерному, як білий Бенарес,
Як з орхідей і мальв букети.

Ти дуже розчарований. Не так?
Що жменями тобі я кидав?
Полин і деревій, і темний мак,
І град розжарених болідів.

І вітами омел переплелись
Не золотисто-сині фрески —
Гадючились узорами якісь
Чудні і дивні арабески.

І у п'янку запашність матіол,
В ясминність спогадів далеких
Вдирався рев гармат і крик »крамол«
Під мирне клацання лелеки.

У гураґанах заливали край
Страшні потоки революцій,
І відновився давній курултай —
Татарство й Захід у сполуці.

У бурі дух безсмертя спопелів.
Точилися одноманітні,
Безбарвні будні спалених років,
минали листопади й квітні.

Невже ж то треба, щоб ті дні віддать,
Рядки знайти нам урочисті
Й скрізь них, немов крізь труби, перегнать
Ті води смрадні і нечисті?

О, ні! Тут треба взяти інший тон.
Добі тій хижій тільки личить
Сатира і памфлет, і фейлетон,
І сірий день нам барв позичить.

Були то обриси химер (а не
Гексаметра стрункі колони),
Лиш бароккове плетиво чудне,
І стали реготом прокльони.

Я мармуру каррарського не мав,
Що уживав Буонаротті,
Коли безсмертну тугу в нього вклав.
Ще не кінець моїй роботі,

А чую вже, читачу, голос твій:
»Це ж не поема, а »стаккато«,
Це ж образів різноманітний рій,
Якась мозаїка строката,

І вірші різних розмірів. Ой, ой,
Поете! Де ж тут єдність теми,
Де нитка провідна, і де герой?
А де розв'язання проблеми?

І раз, нову вславляючи добу,
Собі дозволив ти на вибрик:
На скрипку гравши, дмухнув у трубу,
Бо допустився там верлібру«.

Тож знай: доба, що кров'ю ізійшла,
Роздерта, як твій рідний Київ,
В отих шматках порізнених знайшла
Собі еквівалентний вияв.

Вловив ти в сітку символи пливкі
І розгадав ти їх, до речі?
(Одним із них Санґушко був, який
Добу майбутню заперечив).

В житті, як і в поемі наших днів,
Мінялись розміри і ритми.
В неполотому полі бурянів
Зривали то будяк, то квіт ми.

Та я, читачу, втишити ладен
Тепер твою жадобу норми
І (як співці співали за давен)
Віллю свій вірш у строгі форми.

Тебе у прірву пекла поведу
І виведу на верховини,
І в тім поході грізно загудуть
Від Данта пещені терцини.

Я пошматованості навісній
Різьблену єдність протиставлю,
Явлю добу в красі її страшній
І нерозхристану прославлю.

Та вже я чую інші голоси:
»Для нас це гірше від рицини,
То ж мертві форми мертвої краси —
Сонет, октава і терцини,

Старим паням співай в них про весну!
Віддай ті вірші до архіву!
Ні, не збагнуть цю добу страшну
Тобі, новітній Альмавіво!

Дай нам поему для »широких мас«,
Яка вантаж маленький має!« —
Посміть, п'ятистоповим ямбом вас
Нехай мій вірш поколисає.

Але віллю в ті ямби грім і жах.
О, музо, не зважай на дурнів!
Скакала довго ти по корчаках,
Тож не цурайсь тепер котурнів!

О. ДАНСЬКИЙ

Життя

Род не був самий. Якийсь пан стояв у його кімнаті і врочистим, трохи монотонним голосом говорив безперебійно.

Коли я привітався з Родом, пан обкинув мене уважним, оцінюючим поглядом, опісля склав мені такий чемний і вишуканий уклін, що я ледве стримав сміх. Мимоволі я і собі похилив церемонійно голову, споглядаючи на рівненький, лиснючий проділ у волоссі пана.

Віддавши уклін, пан зразу відвернувся, неначе б мене не було в кімнаті, і далі говорив. Род тільки поглянув на мене, як видалося мені, якось тепло, не промовивши ні слова. Він стояв коло шталюг, високий, худий, нахилений дещо в плечах, перекосивши голову вбік.

Я, за звичкою, не чекаючи запросин, розгостився вигідно в широкому кріслі приятеля, присунув собі попільницю і закурив. Голос пана мав у собі нудьгу невдалої проповіді чи торохтіння дощу в ринві.

За цих кілька місяців, що я не був у друга, в його кімнаті ніщо не змінилося. Ті самі образи на стінах і в усіх кутках. Тільки якісь щільно запнуті полотном великі рами коло вікна були новістю. І на шталюгах, що коло них стояв Род, висів розпочатий образ. Зарис голови на ньому видався мені знайомим. Такі ж самі, без окресленого виразу, очі, повне обличчя, гладка зачіска і якась нахабність у кутках уст. Я намагався пригадати собі, де бачив уже це обличчя міщанина з претенсіями на аристократа...

— Так, маестро, я дозволю собі вибачитись перед вами, але я примушений сказати, що...

Голос пана привернув мою увагу якоюсь ноткою і я поглянув на його обличчя. (Ага, це ж є »знайоме« мені обличчя з портрета!). Я засміявся в душі самий з себе. (Ті ж очі, нахабність у кутках уст..!).

— ... Більше того, я прикро вражений. Ви ж обіцяли мені, так сказати б, з а п е в н и л и,.. — пан не дивився на Рода. Він дбайливо оглядав свої довгі нігті, огидливо милуючись ними.

— Вже півроку пройшло, а ви і досі не закінчили мого портрета. Це... це, дозвольте сказати... (панів голос перейшов у голосок)... не приступиме. Я ж вам п л а ч у!

Постать Рода випростувалася так раптово, що пан змовк. Але він не добачив небезпеки і почав знову:

— Я заплатив вам і тому...

— Ідіть геть! — голос Рода був тихий, але його сила здивувала і мене.

— Що таке? — тоненько перепитав пан.

— Ідіть геть! — ще раз повторив Род. У його обличчі було стільки погрози, що пан швиденько подріботів до дверей.

— Звичайно, я піду, егеж,.. — ніяково заговорив він, — так, я піду, але ви, будь ласка, доставте мені через три дні портрет... Я заплатив!

Род з силою замкнув двері і підійшов до вікна. Я мовчав, споглядаючи на його тонку постать на тлі шиби, як тінь на папері. Було якось досадно і водночас смішно.

— А все таки, — почав я після довгої хвилини, щоб розбити гнітучий настрій, — а все таки, він, може, і має рацію цей твій клієнт, Роде. Адже бідачисько хоче мати свій портрет, і ти погодився...

Род мовчав і тільки дим його цигарки все більше окутував його голову.

— Він заплатив тобі наперед і ти...

— Облиш, Саньку! — тихо промовив Род.

Я раптово всердився.

— Добре, я облишу, але дозволь тобі сказати: ти самий комплікуєш собі життя, ти його не розумієш...

Род відвернувся від вікна. Обличчя його було втомлене, на скривлених устах появилася недобра усмішка.

— Так, він — життя, Саньку, і я його не розумію...

Род почав ходити по кімнаті, розміряно, поволі, неначе б розгойдував своє тіло. Я мовчав, не збагнувши гаразд його слів.

— Він — життя! — Род зупинився перед недокінченим портретом пана і вказав на нього пальцем. — Грубе, тверде, справжнє життя, яке каже: плачу, беру все, що тільки можна взяти, вимагаю від тебе — мусиш працювати по моїй уподобі, за моїми наказами і смаком. Ти ж майстер, ти повинен бути задоволений, веселий, мати усмішку і вдячність для мене... Мене не цікавить, що там у твоїй душі... Це не важне, а навіть, це не пристойно відрізнятися від інших, які втішаються мною. Треба бути звичайною, скромною людиною щоденних турбот, цікавитися цінами харчів, клопотатися, щоб не нарушити прийнятих загальних правил... Бо так кажу я — життя!..

Род притулив чоло до віконної шиби, неначе б холодив біль.

— А я... я, Саньку, — голос друга був глухий і в ньому скривалася велика знемога, — я не можу так жити...

Мовчанка була довгою, як людська скорбота.

— Яка ціна пізнанню? — Род повернувся до мене так раптово, що я аж стрепенувся.

— Якого пізнання, Роде? — непевно запитав я.

Замість відповіді, Род знову почав ходити по кімнаті. За ним снувався дим цигарки, рвався клаптиками і розсотувався по кутках. Род декілька разів обкинув мене уважним, допитливим поглядом, немов хотів упевнитися в чомусь. Врешті, він раптово підійшов до заслонених полотном рам. Одним рухом Род здер полотно і я занімів, немов переді мною розгорнувся інший світ.

Величезне полотно, воно все було залите сонцем. Сонце спливало з голубого неба, тремтіло в повітрі, плило широким ла-

ном збіжжя, заливаючи золотом кожну стеблину, кожну травичку. Тільки червінь маків на першому пляні образа і темна синява волошок, збитих густими китицями проміж колосків, кричали яскравими барвами про свою несамовиту вроду.

А серед тих піль, в сонці і в золоті стояла дівчина. Соняшний пил ляг на її волоссі, де чорною смужечкою, як далека згадка про смуток, темніла стрічка, сонце було в її очах, на блідавих устах, скрізь бризками розкидане по її сукні, що іскрами спливали в збіжжя. Навіть притулений в кутку, вже на межі, ліловий чербець пахнув сонцем.

Я широко розняв груди, немов хотів вдихнути в себе всю красу і теплоту того пишного літнього дня.

— Бачиш, Саньку, — тихо почав Род, — це моє життя, яким живу. Він, онтой, — друг вказав рукою в бік незакінченого портрета, — це справжнє щоденне життя кличе мене і наказує працювати. Я беру палітру, пензель і слухняно працюю. Дбайливо виводжу гладкий пробір волосся, накладаю червінь на нахабні, повні уста... Я ж не дитина і повністю розумію обов'язок. Я мушу іти між людей, всміхатися до них, жити їхніми маленькими турботами, не відрізнятися від інших... Та раптово відчуваю, як щось гидке давить мене за горло і я мушу йти до сонця. Я кидаю все і йду сюди. — Род посміхнувся самими кутиками уст, — не можу не йти...

Род задивився в образ і я не переривав його німої молитви. Після довгих хвилин, він повторив знову:

— Так, брате, не можу не йти. Вона кличе мене, і я йду радісний у поля, в цю соняшну повідь, слухаю, як у небі співає жайворон, вдихаю п'янкий запах чебрецю... Я вчуваю на собі золото її очей, і ми йдемо разом. Збіжжя вклоняються нам переливами, жайворонок зависає над головою, мак ронить їй на руки пелюстки, мов теплу кров... Ми зустрічаємо серед піль Бога і добрий Бог всміхається до нас: »Радієш, Роде?« — »Радію і дякую Тобі!« — І я рву китичку квітів і складаю її до Його стіп. Потім ми відходимо і добрий Бог довго дивиться нам услід, хитаючи своєю білою бородою.

Я щиро засміявся.

— Це тільки казка, Роде!

— Це життя, Саньку, насправді, а не наяву, — суворо сказав друг. — Я таки зустрів її.

Я здвигнув раменами.

Род заходив по кімнаті, що бралася сутінками. Його голос був утомлений, як у людини у надвечер'ї її життя.

— Це було вже давно, Саньку. Тоді, коли доспівала весна і йшли літні дні. Я був у свого знайомого, де завжди було велике товариство. Але ця кількість людей не томила мене. Навпаки, я був навіть радий, коли зміг деколи побувати між ними, перекинутися кількома словами... Знаєш, такі собі звичайні людські розмови за склянкою чаю, нічим незамітні, переплетені, інколи, щирим сміхом. А так, звичайно, я мав повну свободу. Я міг

робити, що мені заманулося. Я читав у своїй кімнатці, не зважаючи на порядок сніданків чи обідів, маючи на це згоду свого приятеля-господаря, ішов у ліс чи у великий сад, малював... Словом, я відпочивав повністю, радіючи днями, самотою, людьми. Гості змінювалися, від'їжджали, я ж залишався, з радісною усмішкою підглядаючи не раз, сам нікому непомітний, прекрасний образ так званого прощання. Скільки там було гамору, сміху і сліз...

Родове обличчя в сивавій імлі випалених нами цигарок зринало переді мною спокійніше, вигладжуване згадками розповіді.

— Пригадую, Саньку, ранок був такий, що треба б бути поетом, і то добрим поетом, щоб знайти слова, яких ще не вживали інші. Я провів його в саду і повертався до хати, увесь пропахлий свіжістю зелені і молодої роси. Сад дзвенів за мною і в мені і я до такту махав рукою, намагаючись повторити мелодію, яка наростала в моїй свідомості. Знаєш, я не музика, але люблю деколи підбирати мелодію і, опісля, мугикати її собі самому. Часто, знайшовши потрібне, я прихорошую її, варіянтам і додаткам немає меж, але головний первісний тон залишається незмінений.

Род майже по-дитячому вибачився усмішкою.

— І того ж ранку, — продовжував він, — я саме мозолився над укладом однієї мелодії, яку підказав мені сад. Властиво, вона вже була в моїй душі, грала переливами, але я не міг надати їй, так сказати, конкретних форм. Я вчував її тільки внутрішньо. Бракувало ключа, щоб попасти на потрібний тон.

Друг поглянув на мене, але я сидів непорушно, з погаслою цигаркою.

— Вже дещо лихий самий на себе, але з сильним бажанням таки віднайти мелодію, я не здавався. Неначе б фізично втомлений, я сів на східцях веранди і вперто шукав розв'язки. І в цей час з кімнати, що була коло веранди, до мене долинули звуки фортепіяна. Хтось узяв кілька акордів легкою, вправною рукою. Із несподіванки я відчув, як щось, мов струм, перейшло моїм тілом. »Так, так, це те!«, закричав я, не тямлячись з радощів. »Продовжуйте далі! Ось так!« — і я заспівав голосно, без слів ту мелодію, яка вже була в моїй душі і яку хтось невидимий почав грати.

Род пристанув на хвилину.

— Покришка фортепіяна стукнула несподівано, Саньку, і я спохватився. Увесь у тремтінні знайденої пісні я встав і глянув туди, звідкіля доходив до мене легесенький сміх. Це була вона. Соняшний пил був на її волоссі, перев'язанім чорною стрічкою, сонце було в її очах і на устах, розхилених ще в сміху, сонце лягало на її сукню. Вона стояла, несвідомо гордо випростувана в маєстаті своєї краси, тримаючи пальці на фортепіяні, і цікаво дивилася в мій бік...

Род замовк і зупинився перед своїм образом, затоплений в думках.

— І що далі, Роде, — якось хрипло перебив я мовчанку, яка з'їдала мене.

Аж після довгого часу Род звернувся до мене.

— Властиво, це було б усе, Саньку, — промовив він сухо. Важка борозна лягла на його чолі між бровами.

— Ми запізналися і провели багато часу на розмовах. І я впевнився, що не тільки одна перша мелодія була нам спільною. Її пальці на клявішах торкали не струн, а клалися на мою душу і віднаходили потрібну мелодію, зрозумілу нам двом. Це була жінка, яка дала мені пізнання іншого світу, іншого життя. Вона принесла мені сонце.

Род поволі обернувся до образа. Крізь вікно промайнула на важкому від хмар небі лискавка і ще раз кинула сяйво на пишний степ із соняшною дівчиною. Постоявши хвилину перед образом, як у якійсь молитовній екстазі, Род звільна закрив його.

— Чому кажеш »була«, Роде? — запитав я тремтяче, вчуваючи, що щось давить мене в горлянці. — Що з нею?

Род узяв пензель і палітру та підступив до портрета пана.

— Її забрало ж и т т я, Саньку! — твердим голосом відповів він.

За вікном опали на світ холодні батоги дощу.

Петро Кізко

ПРИГОДА З ЧОВНОМ

Морська затока поміж гористих скель розбурхалася високими хвилями, що гнали одна за однією і били об каміння, неначе запінені коні. Передвечірнє небо затяглося клубчастими чорними хмарами, що спускалися над самі води і разом створювали страшний образ буряної години.

В таку годину з рибальської каварні повертався Аркадій Змій, що саме програв був усі гроші, ще й заклав останній старий човен. Аркадій Змій ішов суворий та злий, як буря. Він був напідпитку, і лише ця обставина давала можливість Змієві рожевішими очима сприймати довколишню негоду.

Він уже хотів був завернути за ріг високої гострої скелі гори, як раптом почув ззаду якийсь невиразний людський крик, що долітав сюди завдяки однонапрямному вітрові. Аркадій Змій оглянувся, приклав долоню правої руки до чола, поверх густих кущастих брів, щоб ліпше розгледіти, звідки і чий голос чути. В сутінках бурі Змій побачив людину з човном, що борсалася серед вируючих хвиль. У Змієвій голові нараз майнула радісна думка. Він ударив сам себе по чолі, миттю скинув із себе одежу і стрімголов кинувся у води морської затоки. Коли припливав до човна, впізнав на ньому Макса Рубана, доброго знайомого рибалку, що, мабуть, забарився з ловлею риби до такої пори. Макс Рубан, побачивши приятеля, радісним голосом забелькотів назустріч:

— Тримай човна, Аркадію, тримай човна, щоб я міг у нього сісти!

Макс Рубан тримався за перекинений догори дном човен і був увесь у воді. Він ніяк не міг поставити »на живіт« човна, а плисти в одязі теж не міг.

Аркадій Змій, що плавав, мабуть, найкраще з усього риболовецького приморського хутора, швидко опинився біля Максового човна, однією рукою вперся об воду, а другою з усієї сили штовхнув човна, і той перекинувся і став на місце. Максові очі засвітилися променистою радістю, він ухопився за борт човна і спробував стрибнути в середину. Але в цей мент Аркадій Змій усією своєю потужністю штовхонув Рубана в груди, і той знову опинився в хвилях, знову вхопившись руками човна.

— Що ти робиш, Аркадію? — розпучливо вигукнув Макс Рубан, але Змій не слухав. Він узяв весла і штовхонув човен назад, від Рубана. Міцні пальці Максових рук не хотіли пускати човна. Тоді Аркадій Змій вийняв з-за пояса ножа й шмагонув ним по Рубанових пальцях.

Човен відірвався й швидко помчав до берега, залишивши на воді криваві плями Максових пальців. Оглянувшись назад, Аркадій Змій побачив, як на тому місці, де пішов на дно Рубан, кружляли пінисті хвилі. Змієві радісно закалатало серце: »За цей човен можна викупити все програне, ще й другий мати. Такого човна жаден інший рибалка не мав«.

Але нараз Аркадій Змій пополотнів. Під човном раптом немов щось затовклося, забилося, як якась морська потвора. Змієві вибило з рук весла, човен перекинувся і взяв під свій спід Аркадія. Буря ще більше загуркотіла над затокою, і Змій відчув, що сили його покидають. За якийсь короткий час боротьби з човном він відчув, що знемагає і йде на дно морської затоки. Кілька разів гукнув по рятунок, але, крім бурхливих хвиль і хмар, нікого довкола не було.

Так загинув Аркадій Змій.

Згодом буря вщухла, на заході зачервонів обрій, висунулося широке коло кривавого сонця і освітило гори й затоку. Рубанів човен самотньо плавав по тихих, заспокоєних водах. Десь у напрямі рибальської каварні чулися веселі пісні.

* * *

Одного ясного світанку, коли рибалки закидали сіті, на золотистий піщаний берег затоки ступила людина, на яку нараз усі звернули свій погляд і закричали радісними й зворушеними голосами:

— Макс! Макс Рубан! А ми вже давно були його поховали, панахиду на водах відправили...

То був справді Рубан. Він стояв з відрубаними на одній руці пальцями і всміхався до рибалок і моря. Назустріч йому плив його човен.

Радість і зворушення рибалок ще більше загорілись, ніж сонце, що сходило над морем.

ДАМ'ЯН ГОРНЯТКЕВИЧ
Дійсний член УВАН

ЩЕ ПРО КРАКІВСЬКУ АКАДЕМІЮ МИСТЕЦТВ

(Продовження)*

Василь Перебийніс подав у своїй статті загальну характеристику Наталії Мілян, я дозволив собі доповнити його спогади про неї ще деякими подробицями з її життя. Також з його споминами про **Василя Крижанівського** я вповні погоджуюся. »Васю« ми всі щиро любили й він заслуговував на наші дружні почування. Наша мемуаристична література щораз висуває його прізвище, шкода тільки, що все те діється принагідно, у вигляді статтей, та аж досі ніхто не спромігся написати якоїсь обширнішої монографії про цього багатонадійного мистця, що так несподівано відійшов від нас. Але вірю, що хоч би на основі тих принагідних спогадів історик українського мистецтва зможе проаналізувати доволі докладно всю вартість його працю і оцінить його порив для нашої мистецької культури.

Та є в статтях п. В. Перебийноса деякі місця, які прикро вражають дивними інформаціями про наших колишніх колеґ. Поминаю зовсім непотрібні описи росту чи зовнішнього вигляду українців-студентів, де також виступають грубі перебільшення або недокладності, що, зрештою, не має ніякого більшого значення для загальної характеристики описуваних осіб; та куди гірше буває, коли автор несвідомо, або й свідомо, дискредитує деяких своїх товаришів. І так про **Олександра Харкова** мистець В. Перебийніс пише ось що: »У час німецької окупації Кракова, Харків з мішком пішов десь на села міняти продукти. Краківські »андруси« вціпляли його, розпороли живота й насипали піску. Про це чув я від багатьох українців, які мешкали в Кракові. Отака доля спіткала Харкова, хоч сам він, наскільки я знаю, був льояльним у відношенні до поляків« (ст. 316). Ця вістка є звичайною видумкою якихсь людей, ласих на сенсації. На ділі Харків згинув справді з рук поляків, але не в Кракові, а в Стрийщині, й не під час німецької окупації, а на початку німецько-польської війни, і в зовсім інших умовах. А саме, в 1939 р. Олекса Харків малював з Зеноном Охримовичем, молодим студентом Краківської академії мистецтв, церкву в Завадові (ок. Стрий). Здавалося, що в цій глухій закутині, при виконуванні їхньої мистецької праці, їм не загрожує ніяка небезпека, навіть серед воєнної хуртовини. Хоч так можна було думати, та сталося, на жаль, інакше: недобитки відступаючої польської армії, зовсім здезорієнтовані в ході воєнних подій, почали виливати свою лють на безборонному населенню, а жертвою їхньої ненависти до всього, що українське, впали й обидва мистці. Одного дня ці безвідповідальні вояки витягли з церкви Харкова й Охримовича й десь під лісом розстріляли. Харків залишив жінку й сина, які згодом важко пробивалися крізь життя, аж приїхали, врешті, до США, де й поселилися недалеко Нью-Йорку. Тут мимохіть нагаду-

*) Гл. »В. Ш.«, ч. 8, ст. 946-950.

ється наш відомий композитор о. Остап Нижанківський, що в таких умовах та з рук тих самих темних елементів згинув у Стрийщині в 1919 р.

Ще гірше виглядає в спогадах В. Перебийноса характеристика Василя Дядинюка. Він пише про нього буквально так: »В. Дядинюк із своїм особливим характером все зневажав. Він усе, без винятку, »знав«, нічого не оминав, щоб не змішати з болотом. Ми познайомилися з ним у Кракові в академії. Дядинюк приїхав на іспит (1924 р.). Як голова Студентської Громади, я не ділив студентів на »добрих« і »поганих«, тож з охотою, на прохання Дядинюка, переглянув його праці з малярства й рисунків. У рисунках він не мав певности, йшов за формою, в осях губився, і тому пропорції були фальшивими. Я пояснив йому, які вимоги ставлять на іспиті, й обіцяв допомогти йому в рисуванні. Так і було. Але поведінка В. Дядинюка спричинилась до того, що він іспиту не здав і в академію його не прийняли. Тоді він виїхав до Львова« (ст. 430).

Дядинюк не живе, він помер у Відні в 1944 р. Є відома латинська приказка, що про покійників не говориться зле, або взагалі про них не згадується, якщо прийшлося б пригадувати їхні хиби. Кому цікаво знати, які мали бути хиби пок. Дядинюка? Він сам не може боронити себе від закидів у пресі, він стоїть сьогодні далеко від людського суду, й мені приходиться відповісти на питання, наскільки закиди п. В. Перебийноса, спрямовані проти пок. Дядинюка, є оправдані, чи, може, зовсім неслушні. Бо те, що Дядинюк не здав вступного іспиту до академії за першим разом, обсолютно не дискваліфікує його як мистця. Існує вже ціла наукова література, з якої довідуємося, скільки то славних артистів, що перейшли до історії світового мистецтва, не склали вступного іспиту при першій спробі, й щойно згодом, за другим, чи навіть третім разом їх, нарешті, прийняли до академії. Вистане тут згадати ім'я геніяльного пейзажиста Архипа І. Куїнджі, що теж перепав за першим іспитом до академії в Петербурзі, й щойно за другим разом прийняли його, щоб після закінчення студій нагородити його золотою медалею, стипендією, а врешті й номінацією на професора цієї ж академії! Визначні німецькі малярі XIX ст.: Корнеліюс, Овербек, Макарт, Тома, а навіть такий геній, як Арнольд Беклін, були усунені з академій, як нездібні!

Дядинюк не перейнявся рішенням краківського мистецького Олімпу, перенісся до Львова, де записався до мистецької школи Олекси Новаківського, й там став у ряд найкращих учнів цього майстра. Вже самий факт, що дальшою фаховою освітою Дядинюка зайнявся наш великий меценат Андрей гр. Шептицький і вислав його на дальші студії за кордон, свідчить найкраще про його вартість, як образотворчого мистця. У Парижі він студіював декоративне малярство в »Консерваторії мистецтв і промислу«, що помітно піднесло його кваліфікації, й тому Митрополит Андрей доручив йому провадити школу релігійного малярства при манастирі оо. Студитів у Львові. Лебединою піснею цього мистця були прегарні проєкти на розпис парохіяльної церкви в Городку під Львовом, які він виготовив у 1939 р., разом із відомим нашим артистом

Михайлом Дмитренком, але вибух війни перешкодив їм у здійсненні цього задуму.

Наведені факти є вповні переконливим доказом, що іспитова комісія в кожній академії мистецтв не є якимсь непомильним ареопагом, і її рішення не мусить мати прикмет непомильности. Щодо інших закидів п. Перебийноса, звернених проти В. Дядинюка, можу сказати лише те, що я зустрічався з покійним за його життя у Львові, але не завважив у нього нахилу до безпощадного критикування других осіб.

Некорисна опінія мист. В. Перебийноса про Дядинюка має ще й ту хибу, що в США живе його вдова, сама талановита малярка, яка жваво інтересується лектурою на мистецькі теми, й вона могла бути прикро вражена критичними завваженнями, зверненими проти її чоловіка. Зрештою, в останньому часі частіше трапляються випадки, що деякі одиниці, що займають дуже високі й відповідальні становища, не завагалися осуджувати в пресі своїх ближніх, які вже відійшли у вічність і які — силою факту, — не можуть боронитися проти всіляких закидів, спрямованих на їхню адресу. В прикрому світлі такої шкідливої опінії з боку тих людей, покликаних до християнської вибачливости, толерантности, доволі сувора критика п. Перебийноса деякою мірою блідне, але все таки краще було взагалі не виступати з неґативною оцінкою вдачі померлих осіб.

У своїх завваженнях на статтю мист. Перебийноса я заторкую лише найважливіші помилки, які можуть прикро вражати своїм змістом, а лишаю на боці справи меншої ваги.

Та є також чимало місць у його спогадах, що мають позитивну вартість; це відноситься до деяких груп людей, або до окремих осіб, зображених, назагал, доволі вірно. До таких місць належить згадка про взаємовідносини між поляками й українцями на терені Краківської академії мистецтв. Мист. Перебийніс узагальнює цю справу й пише, що ці взаємини були, назагал, коректні. Я впровадив би тут деяку поправку, диференціюючи оці справи на такий лад: 1) відношення секретаріяту до студентів-українців, 2) взаємини між професорами та учнями-українцями й 3) взаємовідносини поміж студентами-поляками й українцями. Справу відношення секретаріяту до нас, українців, у минулих часах насвітлив уже о. Ксенофонт Сосенко в статті п. з. »Українські мистці в автобіографіях« (гл. »Визвольний Шлях«, ч. V. за 1956 р., ст. 542), про останню добу я згадав в епізоді з проф. Пеньковським і д-ром В. Косом (»В. Ш.«, ст. 837 за ц. р.). Що стосується професорів, то їх можна було поділити зовсім виразно на дві категорії: більшість з-поміж них становила групу висококультурних людей, для яких не існував поділ за приципом національної чи релігійної приналежности окремих збірнот або одиниць, а рішальним чинником для визначення справжніх прикмет людини були для них, головним чином, духові вартості. Іншими словами, ті професори не піддавалися ніколи, бодай назовні, якимсь вузьконаціональним упередженням, а трактували других осіб щиро й гарно. Але траплялися й поміж ними типи, що піддавалися шовіністичним настроям мас або якихось урядових чинників і не раз компромітували себе перед нами, українцями.

Те саме, що згадую про професорів, можна сказати теж про наших бувших колеґ-поляків. Переважаюча частина з-поміж них відносилася до нас наскрізь коректно. Щоправда, ми, українці, студенти академії, намагалися — зовсім самочинно — поводитися так, щоб нікому не дати основи до закидів проти нас, і здобували собі загальні симпатії колеґ.

Пам'ятаю одну таку гарну хвилину. Було це ще в 1917 р., я був тоді єдиним українцем, що студіював в академії, решту товаришів становили поляки й жиди. Одного дня, під час вечірніх рисунків, мої колеґи-поляки почали співати »Реве та стогне«. В першій хвилині я майже призабув, що я в Кракові, в академії мистецтв, звуки рідної, а такої гарної пісні перенесли мене на мою рідну землю. Я тоді глибоко відчув, що опинився серед молодих, культурних людей, для яких поняття шовінізму було низьке й чуже.

Єднало нас із поляками іноді й горе, а бували й такі випадки. Спеціяльно глибоке враження зробила на мене ось яка подія: в 1918 р. закінчував свої студії в академії поляк, скульптор Йосиф Дудек. Належав він до тієї вибраної групи мистців, що ніколи не покидають академії мистецтв, зразу йдуть туди в характері учнів, а отримавши абсолюторію й диплом, дістають асистентуру та катедру. Дудек допровадив різьбарську техніку до справжньої віртуозности, й тоді задумав створити свій шедевр: постать Христа в ідеальному вигляді. Довго шукав за відповідним моделем, а що йому здавалося, що Ісус повинен був мати деякі залишки рис семітської раси, Дудек почав ходити по жидівській дільниці Кракова, т. зв. Страдомі, й там натрапив на молодого жида, що видавався йому найкращим типом. Його модель мусів бути в грошових клопотах, бо жиди дуже нерадо позують мистцям, цей, натомість, прийняв пропозицію Дудека без довшого вагання. Дудек опрацював свій твір дійсно по-майстерськи, як під оглядом змісту, намагаючися передати в ньому глибоку духовість Спасителя, так і під оглядом форми, прегарно викінчивши свою працю. Але заслужених лаврів він уже не дочекався... Я відбував тоді службу в австрійській армії, приділений до розмальовування двох каплиць у ґарнізонному шпиталі в Кракові. В першій із них відбувалися Богослуження для хворих вояків, а друга була призначена на похоронну каплицю, де складали тіла старшин і вояків після обов'язуючих секцій. Одного дня я зайшов до залі, де лежали тіла покійників перед секціями, самі нещасливі припадки: один вояк покінчив самогубством зі страху перед виїздом на італійський фронт, другий хотів скоротити собі дорогу, їхавши на відпустку, й пробував вискочити з поїзду, бо з залізничної станції до його рідного села було доволі далеко, але вискочив так нещасливо, що попав під колеса вагона... Третій із них помер в епідемічному бараці на холеру, що тоді ще збирала свої жертви, — всі жалюгідні випадки. Але найбільше жаль мені було того четвертого небіжчика: роздягнений до нага, лежав передо мною на дошках — Йосиф Дудек, що помер на туберкульозу легенів. Виснажений, худий, але з виразом вічного спокою, чекав на останню шпитальну формальність — на секцію... Письменники порушують так багато банальних тем у літературі, але не вміють заглянути в найглибші закутини людського життя і горя, де так багато можна сказати й стільки духових вартостей відкрити!

Мушу теж погодитися з мист. В. Перебийносом з його згадкою про представників старшого українського громадянства в Кракові, до яких належав перш усього проф. гірничої академії Іван Фещенко-Чопівський, далі інж. Роман Коритовський, радник дирекції пошт Софрон Добрянський, прокуратор апеляційного суду Павло Шухевич, а від 1926 р., приїхали туди два професори університету: наш визначний поет Богдан Лепкий і д-р Іван Зілинський.

Найбільш репрезентативним, дуже гостинним українським домом в рр. 1920-1930, був дім пп. Р. Коритовських. Інж. Коритовський був добре ситуований, займав велике, гарне мешкання недалеко залізничного двірця. В своїй хаті мав чималу бібліотеку, цінну збірку картин українських мистців і багату колекцію килимів. Залюбки скуповував праці українців, студентів академії, чим — самозрозуміло — видатно допомагав їм. У домі інж. Коритовського сходилася еліта українського товариства в Кракові: професори університету (Богдан Лепкий зі своєю родиною, Іван Зілинський, Володимир Кубійович), інженери-українці й, врешті, майже вся мистецька братія. Інж. Коритовський теж доволі часто фінансував українські мистецькі імпрези в Кракові, не жалуючи грошей на всілякі культурні цілі. На декілька років перед другою світовою війною він купив хутір у Бережанщині, який большевики »знаціоналізували«, і цей справжній меценат нашого культурного життя помер згодом у Львові — у злиднях.

Другим опікуном і великим добродієм студіюючої молоді в Кракові був проф. д-р інж. Іван Фещенко-Чопівський. В. Перебийніс згадує його в своїх спогадах дуже тепло, на що він вповні заслужив собі. Проф. Фещенко-Чопівський відіграв, ще перед своїм приїздом до Кракова, дуже визначну ролю: він був міністром УНР, президентом Федерації українських інженерних організацій і провадив широку наукову та видавничу діяльність. У Кракові він був покликаний на катедру металюргії в гірничій академії, і там став центральною постаттю серед українського громадянства. Брав активну участь у громадському житті, а над усе займався педагогічною і філянтропійною акцією. Свою професорську платню, зразу не надто велику, він розділяв на дві частини: одну половину призначав на утримання своєї родини, а другу віддавав як підмогу студентам-українцям і на передплату українських часописів. Коли ж згодом підвищено його платню, він далі зберігав такий самий поділ. Для студентів був батьком і найкращим другом, вимагав від них лише одного, — якнайбільшої працьовитости, стежив за вислідами їхніх студій, а після одержання диплому, старався для них про можливо корисні посади. Він сам був зразком людини з невичерпною енергією і з рідким ентузіязмом у плеканні науки.

Цікава була його кар'єра в Польщі. Якась гутнича фірма на Горішньому Шлезьку мала намір продукувати залізничні рейки. Але при пробі, під час переїзду поїзду, рейки піддавалися тягареві льокомотиви й вагонів і неначе втоплювалися в землю. Згадана фірма вислала зразки своїх продуктів перш усього до Англії для аналізи, але навіть тамошні спеціялісти не могли викрити причини розливности рейок. Останнім промінчиком надії являвся для цієї фірми ще тільки гутничий виділ Краківської академії. Тодішній ректор гірничої академії хотів пола-

годити цю справу колеґіяльно, себто засягнути фахової поради у проф. Чопівського, але вислід експертизи подати під фірмою академії й відповідний грошовий гонорар поділити поміж усіх професорів. Проф. Фещенко-Чопівський, навчений довголітнім досвідом у співпраці з такими несовісними одиницями, навіть на професорських катедрах, заявив ректорові, що він у цій справі займе особисте становище, сам видасть вислід аналізи й сам сконтактується з цією ґутою.

(Закінчення буде)

З грузинської національно-революційної поезії

КОТЕ МАКАШВІЛІ

*Аміранї**

Змертвілий світ прокинувся,
Зідх зноситься й радіємо,
З моря до моря спів бринить
Солодкими надіями!

Прийшла в долину новина:
Всі гори скрізь в повстанні є
Й ув'язненого звільнено
Міцного Аміранія.

Вже потоптали, знищили
Мучителя суворого,
Того шуліку, що пив кров
Із серця воя-ворога.

Кайдани з того скинули,
Зцілили рани витязя...
Всі розпочали вже міцні
Серця для нас знов битися.

Гримить, гряде муж-моноліт,
Наш Аміран нездоланий,
В долоні гостре лезо битв —
Алмаз-кинджал, війн полум'я!

Грабіжники, сини татьби —
Злі велетні сховалися,
З страху дракони-вешапи)**
В безодню геть забралися!

Додолу впав великий трон,
Що знам'ям тьми над нивами;
Гряде, гряде наш Аміран,
Гряде та співи співує:

— Вставьте, кріпіть себе самі,
Безщасні, лихом мічені,
Сироти, збосоножені,
Замучені й притнічені!

Окрилюйтесь, чоловіки,
Лиш часом переможені,
Саможертовні для країн,
Тож в серці нагороджені!..

Геть пут сваволю, геть низьку,
Тиранів силу тіняву,
Що кров із серця почуттю
Й думкам високим вийняла!

Встань, сонце, всім невільникам
Тепло й проміння й ціннику,
Сил життєдайних спільнику,
Єдности й братства чинникуі..

Вперед, у бій, чоловіки!
Лих безліч гурт ваш відає,
Та зглянувсь вирок нам віків,
Днесь нашою побіда є!..

Вперед, без трепету, орли!
Героя жде люд змучений;
Понову дух наш учинив,
Завітам іншим вручений! —

Переклав В. Державин

*) Аміані — героїчна постать грузинської мітології, подібна до давньогрецького Прометея. Визволення цього прикутого до скелі велетня символізує собою в цьому вірші падіння російського царату й національно-державне визволення Грузії в 1917 р. (коли його й складено).

**) Підземні змії в грузинській мітології.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Ми вже згадували в нашому попередньому політичному огляді про **міжнародну кризу**, що витворилася у зв'язку з **націоналізацією Нассером Суезького канала**. По кількох тижнях ця справа виросла до великих розмірів і приковує сьогодні увагу цілого світу. Нассер, підсунений »герой« цієї спровокованої Москвою авантюри, стоїть, очевидно, в осередку заінтересування всіх: і тих, що обурюються гітлерівськими методами його політики, і тих, що одобрюють його політику і нею захоплюються. Сумнівна слава диктатора з-над Ніла росте з дня на день, як з дня на день Захід плянує все нові конференції, демонстрації своєї »рішучости« та »готовости« боронити свої права над Суезом. Справа, без сумніву, дуже серйозна: Суез під виключною управою Єгипту означає для Заходу узалежнення від совєтофільського уряду в Каїрі цілої плавби по каналі. Зовсім не дивно, що Захід, занепокоєний такою політикою Нассера, робить протизаходи. Але менш поважним є трактування самої проблеми, яка аж ніяк не є »винаходом« Нассера з його 200-тисячною армією, якої вартість продемонстрована вже у війні з Ізраїлем. Дедалі краще видно, хто має скористати з нової ситуації, а хто в ній зазнає втрат. Уже сьогодні відомо, що змагання відбувається між вільним світом, точніше між західніми великодержавами, та Москвою і її бльоком. Кремлівські вожді послужилися Нассером, щоб дошкульно вдарити вільний світ. Іде, головно, про те, щоб утруднити Заходові імпорт нафти з Середнього Сходу. Очевидно, Кремлеві важливе закріплення московських впливів на Середземному морі і в Африці. І воно прийшло б автоматично, якщо б Кремлеві вдалося задержати нинішній »статус кво«.

Для ілюстрації нашого твердження варта поглянути на статистичні дані, що стосуються продукції і консумпції нафти у світі. В 1955 р. світова продукція нафти осягнула висоту 763 мільйони тонн. З тої кількости видобуто в США 332 міль. тонн. Але США за минулий рік спожили 420 міль. тонн, отже мусіли бракуючу кількість нафти імпортувати. Західня Европа добула 12 міль. тонн, імпортувала 100 міль. тонн; СССР добув 70 міль. тонн (за совєтськими даними), не імпортував нічого. Зрештою, совєти диспонують дуже великими резервами ропи (до 1500 міль тонн) і ніхто не знає, скільки в СССР консумується нафти.

Вже з тих кількох чисел видно, що справа імпорту нафти для Заходу має першорядну вагу, тоді як большевики мають нафту на своїй території, або мають можливість імпортувати її, незалежно від того, в чиїх руках буде Суез. Натомість, Захід змушений розраховувати на Середній Схід, як на джерело погінної сили для свого господарського життя (в 1955 р. на Середньому Сході добуто 161 міль. тонн, т. зн. 21,2 % світової продукції; там же існують резерви ропи, що досягають 60 % світових резерв нафти).

Зайво додавати, що тоді, як на Заході нафтова продукція рівною (якщо не більшою) мірою потрібна не лише для держави, але й для цивільного населення, то в СССР вона зарезервована для потреб дер-

жави і армії. Якщо б одного дня в СССР треба було відібрати населенню право купувати нафту чи бензину, то це не викликало б там жадних видних змін. Але коли б це мало наступити на Заході і, напр., фабрики були позбавлені нафтового сирівцю, не кажучи вже про припинення їзди автами, то це означало б правдиву господарську катастрофу.

Наше з'ясування розвитку політичного конфлікту довкола Суезу коротке, бо криза триває далі й нема надії, що вона закінчиться в найближчому часі.

Наради 18-ти держав у Лондоні в серпні, що мали довести до розв'язки проблеми Суезу, пройшли відносно скоро. Дарма що брала в них участь совєтська делеґація, переважаюча більшість учасників взяла рішення, що мали стати базою до дальших безпосередніх переговорів з Нассером. Головні вимоги, висунені Лондонською конференцією, наступні: респектування суверенности Єгипту; Суез мусить бути міжнародним шляхом, доступним для всіх держав, що схочуть з нього користати; Єгипет одержить належні йому оплати за переїзд чужинецьких кораблів Суезьким каналом; міжнародна суезька компанія, вивласнена єгипетським урядом, мусить одержати відшкодування; повинна бути створена Рада Суезу, до якої входив би теж Єгипет і яка забезпечила б утримування і розбудову Суезу; статут Ради повинен бути опрацьований при співдії і консультації з Єгиптом; повинна постати арбітражна комісія, яка полагоджувала б конфлікти; супроти того, хто нарушить прийняті умови, повинні бути застосовані санкції.

Для офіційних переговорів з Нассером конференція створила комісію з представників п'ятьох держав, очолену австралійським прем'єром Мензісом. Ще поки Мензіс і його делеґація від'їхали до Каїру на розмови з єгипетським диктатором, єгипетська преса, коментуючи лондонські постанови, назвала їх »гадюкою в китиці квітів« та обурено відкидала висунені пропозиції, бо вони, мовляв, є замахом на суверенність Єгипту. Одночасно в Єгипті та інших арабських державах пропаґанда »воєнних настроїв« і боротьби до »останньої краплі крови« осягнула найвищий ступінь. У такій атмосфері було ясним, що місія Мензіса не принесе жадних успіхів. Нассер показався непоступливим, і Мензіс вернувся до Лондону з нічим. Супроводила його кампанія єгипетської преси, що вигукувала в бік »колоніялістів« та тих, що хочуть »поневолити« Єгипет. Москва назвала пропозиції Заходу Єгиптові »ультіматумом«, якого вільний народ не може прийняти...

Концентрація збройних сил Великої Брітанії і Франції на Кіпрі, Мальті та в інших районах Середземного моря мала вказати, що обидві названі держави готові до військової акції у випадку провалу переговорів з Нассером. Але така акція, хоч би тимчасово, виявилася неможливою. Дарма що уряди Великої Брітанії і Франції заступають думку, що треба повести супроти Єгипту рішучу політику, про мілітарні дії годі їм тепер думати. На це складаються внутрішні й зовнішні причини, хоч би поділ громадської думки в самій Великобрітанії і обережне становище політики США, яка протиставиться будь-яким військовим діям у суезькій проблемі. Опозиція до уряду Великої Брітанії, лейбористи, рішуче відкидає можливість збройної акції і уважає, що справу суезького конфлікту мають вирішити Об'єднані Нації.

Практично, це означає, що збройної інтервенції зараз не буде. Французька преса дала дуже цікаву оцінку Об'єднаним Націям. Член французької академії наук Франсуа Понсе вмістив у »Фіґаро« статтю, у якій приходить до таких правдивих, але »непопулярних« висновків: ОН — це організація надто тяжка й повільна, щоб могти рішати в таких важливих моментах. Вона подібно нещаслива інституція, як колишня Ліґа Націй. Та не тільки ця її хиба. ОН створені для того, щоб служити високим завданням народів і людства. В них, однак, є членами не тільки ті, що респектують високі принципи, але й ті, що їх заперечують. У той спосіб ОН стали тільки полем битви двох блоків: держав, що творять цивілізацію, і тих, які хочуть її зруйнувати. І тому автор статті запитує, чи не краще було б взагалі Франції зрезиґнувати з участи в ОН, а міжнародну співпрацю вести в рамках НАТО. Понсе твердить, що Нассер — це ніякий партнер, з яким цивілізований світ може говорити. Це єдиний висновок, що його можна зробити, бо інакше не залишиться нічого іншого, як сказати: »наші цивілізовані часи проминають, зробім місце варварам«.

Очевидно, слова французького мислителя не завершили суезької кризи. Після невдалої спроби полагодити конфлікт переговорами з Нассером, розпочалися знову наради між Парижем і Лондоном. У їх висліді покликано до життя »Спілку користувачів Суезьким каналом«, яка мала б виконувати функції кол. міжнародної Суезької спілки, послуговуючися власними лоцманами. Ця організація мала б, м. ін., брати оплату за проїзд кораблів каналом, з якої частина була б виплачувана Єгиптові.

Американський уряд заявив, що США беруть участь у цій спілці, але у випадку відмови з боку Єгипту визнати її, не підтримають проєкту збройної інтервенції західніх держав. Одночасно в Каїрі Нассер склав декларацію, що здійснення »Спілки користувачів каналом« означатиме війну супроти Єгипту, і він буде боротися всіма засобами. З другого боку, уряди Франції і Великої Брітанії вирішили відбути практичну спробу працездатности новоствореної спілки. Запропоновано вислати в канал кораблі від імені спілки, і якщо з боку Єгипту буде спротив (в чому годі сумніватися), то обидва уряди відкличуться до ОН. Коли б і там не полагоджено конфлікту в дусі висунених Лондонською конференцією пропозицій, то обидві держави застерігають собі право вибирати дальші засоби для полагодження суезької кризи.

Брітанський парлямент відбув надзвичайне засідання, на якому дебатовано проблему Суезу. Не зважаючи на гостру критику лейбористів, уряд одержав вотум довір'я. В другій половині вересня розпочалась у Лондоні чергова конференція 18-ти держав для створення згаданої »Спілки користувачів Суезьким каналом«.

Нассер уже спровадив до Суезького канала певну кількість совєтських і сателітних лоцманів для керування кораблями, що перепливають каналом. Єгипетська преса грозить Заходові, що Єгиптом »заопікується« тепер СССР, та запитує керівників Франції і Великої Брітанії, чи вони свідомі того, що буде, коли захочуть заатакувати Єгипет.

Запитання незвичайно характеристичне і скеровує увагу світу в правильний бік. Бо світова преса цілий час пише про непоступливість єги-

петського диктатора, шукає способів його переконати, а західні політики видумують найбільш скомпліковані концепції примирення Нассера. На конференцію в тій справі кличуть СССР, але всі мовчать про основне: не Нассер зі своїми розгітованими арабськими дорадниками, не самий Єгипет загнав Захід у сліпу вулицю, а Москва. Ніхто інший, а саме Кремль спровокував суезьку кризу, що є в інтересах московського імперіялізму.

Однак про провокацію Москви не говорять, бо ще далі триває »доба коексистенції«, ще далі західні керівники держав ведуть »дружню« переписку з московськими опришками, обговорюючи можливості відпруження і роззброєння у світі.

Дивно, що в західній пресі майже незамітно пройшла **деклярація президента національного Китаю Чіянґ Кай-шека**, яку він склав представникові агенції Ройтера. Він виразно сказав, що не Єгипет, а Москва є головним справником суезької кризи. На думку Чіянґ Кай-шека, розв'язка суезької проблеми не в руках єгипетського уряду чи інших арабських держав. Суезька криза — це новий вияв совєтського колоніялізму. Москва хоче мати контролю над шляхами між Европою, Азією і Африкою. Єгипетський уряд не повинен піти на той шлях, де жде його московська засідка, не повинен жертвувати Єгиптом для інтересів комуністів Якщо б Єгипет звернувся в бік Москви, то в Каїрі постане комуністичний уряд, а Єгипет стане совєтським сателітом.

Твердження досвідченого в боротьбі з московським імперіялізмом китайського політика найбільш на часі і найбільш правильне. Бо черговий конфлікт між Сходом і Заходом у Суезі доказує, що Москва надалі зберігає ініціятиву у світовій політиці, накидає вільним народам різні проблеми і труднощі, організує кризи. Вона, збуджуючи »мирним« зверненням своїх ватажків нові надії на коексистенцію, перш усього розбудовує свої політичні, стратегічні позиції та збільшує свій мілітарний потенціял.

Совєтські »бажання« **скласти з Японією мирний договір** негайно прохололи, як тільки Японія відмовилася відступити в користь СССР частину своєї території. Як відомо, Москва цілий час висувала претенсії до двох стратегічно важливих курильських островів Кунашірі і Етороґу, які від війни окуповані совєтами. Крім того, Москва вимагала обмежити право перепливу морськими просмиками Японії тільки до СССР і північної Кореї. Японія не могла погодитися на московські вимоги, бо це означало б опинитися під постійною загрозою большевицької воєнної фльоти. Уряд у Токіо стоїть на становищі, що він має право диспонувати своїми морськими протоками і дозволяти ними користуватися теж іншим вільним країнам. Відмова СССР звернути Японії її острови і намагання вимусити на ній для совєтської фльоти виключне право перебувати на японських водах за ціну підписання мирного договору вказує, що і в тому випадку Москва користувалася шантажем, який, однак, не осягнув своєї мети.

Імперіялістична політика Москви на Далекому Сході знаходить правильну оцінку в багатьох народів. Не тільки вільний Китай і Японія свідомі небезпеки, яка їм загрожує з боку Москви. Президент Кореї **д-р Сіґман Рі** в інтерв'ю для преси сказав: »З'єднення Кореї є однією

з основних світових проблем. Ми ніколи не діяли на власну руку, бо завжди ще надіємося, що вільні народи, замість продовжувати політику коекзистенції, з'єднаються для оборони волі. Ми переконані, що волелюбні народи упродовж найближчих чотирьох років побачать, що ніхто з них не зможе встоятися сам, якщо не наступить об'єднання до спільної оборони проти комуністичних агресорів, що йдуть проти цілого світу.

В половині серпня корейці перевели вибори до провінціяльних міських рад. Їх вислід вказує, що населення одобрює політику Сінмана Рі. Його урядова ліберальна партія здобула блискучу перемогу. Вона осягнула 189 мандатів, тоді як опозиція має тільки 96. Партія незалежних здобула 119 посольських мандатів, а на інші менші угруповання припало 10 місць.

Реферуючи події на Далекому Сході, слід згадати про **мілітарну розбудову комуністичного Китаю.** В половині вересня відбувся в Пекіні конґрес комуністичної партії Китаю. На конґресі комуністичні ватажки зовсім відкрито говорили про воєнні приготування червоного Китаю, очевидно, ніби, в інтересі »миру«. На конґресі Американського леґіону, що відбувся 4 вересня ц. р. у Лос Анджелес, амбасадор вільного Китаю д-р Голінґтон К. Тонґ остерігав вільний світ перед воєнною політикою китайських комуністів. Він, між іншим, сказав: »Вільний світ не сміє дати себе обдурити новою офензивою миру, що її ведуть комуністи. Вони її ведуть тільки на те, щоб виграти на часі, щоб розбудувати свою воєнну індустрію, армії та інші чинники експансії«. Вказуючи на те, що в тих приготуваннях Москва веде перше місце, д-р Тонґ додав: »Тепер у СССР робиться все можливе, щоб тільки побільшити агресивні сили Пекіну та зробити їх готовими до світової війни«.

Між СССР і червоним Китаєм іде тісна співпраця в напрямі здійснення різних проєктів. Москва вислала до Пекіну знаряддя для влаштування воєнної індустрії на суму 1.400 міль. американських долярів. Передбачається побудову 156 різних військових об'єктів. Навесні цього року Мікоян під час свого перебування в Пекіні в імені СССР підписав з китайськими комуністами договір, на основі якого большевики подадуть допомогу розбудові китайської індустрії на вартість дальших 629 міль. долярів.

Але большевики не тільки дбають про належну воєнну готовість своїх сателітів. **Гарячкові збройння ведуться в самому СССР.** 31 серпня ц. р. появилося повідомлення совєтської пресової аґенції ТАСС про пробні вибухи нуклеарних бомб в СССР. Комунікат ТАСС-у спрепарований у типово московському обманному стилі. Большевики твердять, що вони постійно змагають до »роззброєння«, але на Заході не знаходять »зрозуміння« їх пропозиції. Все таки, твердять вони, надалі змагатимуть »усіма засобами« до »мирного ужиткування атомової енергії«. Кілька днів після повідомлення ТАСС-у, московське радіо подало, що »США відповідають за те, що досі не вдалося осягнути міжнародної згоди в справі заборони здійснювати експерименти з атомовою зброєю. Вашінґтон так само мало бажає полагодити ту справу, як і справу загального роззброєння. Тому СССР мусить думати про свою власну безпеку і не може занедбувати в себе дослідів над ядерною зброєю«.

На европейському терені події в різних державах стоять більшою чи меншою мірою в залежності від дипломатичної і політичної акції Москви. Перш усього тут належить згадати Скандінавські держави. У Швеції громадська опінія обурюється новою шпигунською аферою, якої »героями« є не тільки місцеві платні аґенти Москви, але й члени совєтської амбасади. Мова тут про крадіж таємних плянів з фабрики радару, що її, на доручення московської розвідки, від довшого часу практикував Анатоль Еріксон, син шведа і московки, член большевицької розвідки від 1936 року. Дістався до військових фабрик у Стокгольмі, Еріксон викрадав документи, фотографував їх та передавав совєтським »дипломатам« в амбасаді СССР — Чістякову і Мірошнікову. Варта зазначити, що Еріксон, крім того, був дуже активним »антикомуністом« і діяв у середовищі еміґраційних єдинонеділимців.

Афера Еріксона викликала великий відгомін у всіх скандінавських країнах, у тому і в Норвегії. Здавалося б, що цей черговий доказ підступної гри Москви трохи опритомнить норвезьких соціялістів (вони тепер при владі) і що вони будуть більш обережні у своїх плянах. Але не зважаючи на те, соціялістичний уряд Норвегії з кінцем серпня звернувся до головної квартири НАТО в справі редукції збройних сил норвезької армії. На думку прем'єра Ґергардзена, Рада міністрів НАТО повинна прихилитися до його погляду, що час військової служби треба скоротити, »якщо дійсно настушило відпруження«.

В Італії прискореним темпом відбувається притягнення впливової великої соціялістичної партії Сараґата до спільного комуністичного знаменника. З тактичних мотивів, у тій історії італійська комуністична партія не виступає на денне світло. Її ролю зовсім добре відограє партія »лівих соціялістів« Ненні. Саме з нею має відбутися повне злиття обидвох комунофільських організацій. Історія партії Ненні показала, що вона є найбільш надійним попутником компартії, очоленої Толіятті. Доволі великі розбіжності між соціялістами Сараґата і комуністами мають зникнути, коли »з'єднений комуністичний рух« в Італії буде »солідарно боротися за клясові інтереси і демократичну структуру в країні«. Годі мати сумніви, що після остаточного злиття обидвох партій »фольксфронт« в Італії буде тільки проблемою часу. В найкращому випадку той альянс може закінчитися поважним захитанням прозахідньої політики Італії та збільшенням впливів Толіятті.

Покликаючись на рішення конституційного трибуналу, уряд Західньої Німеччини 17 серпня ц. р. видав закон про розв'язання німецької комуністичної партії, як організації, що шкодить інтересам німецького народу. Німецька суспільність з вдоволенням прийняла цей крок уряду, і це знайшло віддзеркалення в пресі. Все ж не бракувало і голосів, які гостро критикували цей закон, мовляв, він »заганяє комуністів у підпілля«. Оборонцями існування компартії виявилися соціялісти та різні менші ліві партії, які, відкликаючись до »демократичних принципів«, твердили, що комуністам треба залишити вільність діяння. Подібні арґументи висунули різні часописи в інших країнах на Заході. Зайво говорити, що та арґументація не видержує жадної критики і є наочно демагогічна. У своїх »леґальних« діях компартії на Заході обмежувалися до мобілізації прихильників, пропаґанди та обструкції в національній

політиці держав. Усю іншу, найважливішу, протидержавну роботу вони завжди вели в підпіллі. Їх дезорієнтаційна тактика доведена до того, що навіть визначні комуністичні провідники компартії не були їх дійсними керівниками, бо ті діяли з підпілля, часто, навіть, »виступивши« з комуністичних рядів. Удар по комуністах у Німеччині свідчить про те, що уряд у Бонн не тільки свідомий небезпеки комунізму, але теж добре орієнтується в тому, де і як треба бити московську п'яту колону.

Французький уряд стоїть перед цілим рядом труднощів зовнішнього і внутрішнього політичного характеру. Боротьба з альжірськими терористами не припиняється. Війна, що розгорілася в північній Африці, вимагає від Франції не тільки постійного фінансового зусилля, але й багато крови. Саме в цих днях уряд розписав внутрішню позичку на боротьбу в Альжірі. Позичка проходить з несподівано добрим успіхом. За вийнятком комуністів, ціле французьке населення підтримує урядові зусилля розв'язати альжірську проблему, що може наступити щойно після ліквідації партизанки в тій країні. Однак альжірські терористи, підтримувані Єгиптом, перш за все совєтськими аґентами, далекі від капітуляції. Все вказує на те, що війна в Альжірі, це акція Москви, обрахована на далеку мету, і годі сподіватися її розв'язки в близькому часі.

Теж і в **Марокко**, тепер уже самостійній державі, ведеться протифранцузька акція. Під претекстом, що французька організація »Презанс франсез« видала листівки, звернені проти уряду Марокко, марокканська влада арештувала більшу кількість французьких громадян та наказала негайно депортувати їх. Французький амбасадор Дюбуа вніс до марокканського уряду протест з того приводу, але протифранцузька нагінка триває там далі. Мабуть і тут ця акція фаворизована Москвою, що має за мету витиснути европейців з північної Африки та залишити можливість робити там політику арабам, які, як відомо, сьогодні задивлені на Кремль.

США стоять під знаком передвиборчої кампанії. До боротьби за становище президента став від республіканців **Айзенгауер**, а від демократів — **Стівенсон**. Хто переможе — побачимо в листопаді. Для нас, українців, перемога однієї чи другої партії в США ледве чи принесе якісь зміни у ставленні США до нашої визвольної боротьби. Характеристичним є факт, що ані республіканці, ані демократи, навіть на теперішній гарячий передвиборчий час, не висловилися в справі політичних змагань українського народу. Натомість, є познаки, які вказують, що ті чинники, які вороже наставлені до справи державности України, надалі зберігають свої міцні позиції в США. Багатомовним фактом у тому відношенні є те, що »приватна« американська радіостанція в Европі »Ліберейшен« пофальшувала текст документів, присланих українськими в'язнями з мордовських концтаборів. З листів в'язнів скреслені всі місця, де є згадка про державницьку роботьбу України, національно-політичну мету та дійсне ставлення до московських окупантів. Найсумніше в тій історії залишається те, що фальсифікація цих документів сталася, якщо не руками українських урядовців у радіо »Ліберейшен«, то при їх повній згоді. Доказом цього є факт, що всі вони надалі залишилися на своїх місцях, навіть не здобувшись на демонстративний ви-

ступ. Коли мова про українських урядовців у радіо »Ліберейшен«, то слід пам'ятати, що вони є ставленниками т. зв. УНР-ади, яка теж мовчки прийняла ганебне пофальшування документів українських політичних в'язнів.

Листи від українських в'язнів з мордовських концтаборів викликали великий відгук серед нашої еміґрації. В поодиноких країнах потворилися українські комітети для оборони національно-політично і релігійно переслідуваних у СССР. Українська еміґрація розгортає акцію за те, щоб західній світ і ОН піднесли свій голос у захист не тільки в'язнів у концтаборах, але й цілого поневоленого українського народу. Хоч міжнародна ситуація не сприяє такому виступові, все ж таки, відповідно розгорнена акція, може принести успіхи для української справи.

Наприкінці згадаємо про поїздку голови АБН **Я. Стецька** до Туреччини. Пан Ярослав Стецько відвідав ту країну на запрошення протикомуністичної організації »Турецьких революційних сердець«, а його візита в Туреччині віддзеркалилася в тамошній пресі прихильним для України відгуком. Зміцнювання самостійницького фронту українського та інших поневолених народів, встановлювання зв'язків з країнами, що стоять у боротьбі з московським імперіялізмом, та продовжування справді незалежної визвольно-революційної політики сьогодні, у час самогубного шукання компромісу з Москвою, практикованого великодержавами, є відрадним явищем, що піддержує нашу віру в перемогу над темними силами Москви.

Париж, у вересні 1956 р. **БОРИС ВІТОШИНСЬКИЙ**

Р. ВОЛОДИМИР

МОСКВА

В ліси закочене,
Багном оточене,
Кубло пекельне розвелось.
В котлі замішано
Та перемішано
Всесвітнє зло, що там зійшлось.

Гидкою лявою,
Падлом, заразою
Розлився скрізь злий дух Москви.
Злобою, злочином,
Підступним почином
Москва здвигнула царство тьми.

Розбоєм, зрадою,
Кривоприсягою,
Вона здавна й наш народ.
Обманна, світ пройшла,
А без того — зійшла б,
Скотилася б під Конотоп.

Не »білокаменна«,
Лиш кров'ю сплямлена —
Її наймення з давнини,
Хай славлять плазуни,
Ми ж зневажать прийшли
Москву — знаряддя сатани.

Гад — між сміливими,
Давун — з трусливими, —
В тім демонічна суть Москви.
Народовбивець злий, —
Це »миролюбний« змій
Парадоксальної доби!

1956

Репортаж

НА ПРОТОКАХ

(Фраґменти з візити п. Я. Стецька, Голови ЦК АБН, в Істанбулі)

Нам, українцям у Туреччині, ще два роки тому відомо було про те, що п. Я. Стецько, Голова ЦК АБН, має намір прибути з візитою до Туреччини. В листах до нашої місцевої Української громади, Голова АБН цікавився нашим громадським і особистим життям, питав про можливості зміцнити громаду... Та його особиста візита все якось відкладалася, і час минав. Два роки — не вічність...

Приїзд

Та ось 21 серпня пошта принесла листа, а також щоденні турецькі газети. В листі та в газетах — та сама новина: до Царгороду з короткою візитою прибуває Голова ЦК АБН, кол. Голова Тимчасового Правління України в 1941 р., п. Ярослав Стецько. Новина трохи припізнена, вона застала нас врозполох, бо ніхто з українців уже не мав можливости вийти на літунський майдан привітати гостя...

Голова ЦК АБН, п. Я. Стецько (посередині), Велі Каюм-хан (ліворуч) і д-р Саліч Еркінкол (праворуч) в Істанбулі.

Пізніше з'ясувалося, що на аеродромі п. Голову привітали представники турецьких і туркестанських політичних та громадських організацій, а також група кореспондентів місцевих щоденних газет, а це »Ва-

тан« (Батьківщина), »Джумхуріет« (Республіка), »Міліет« (Нація), »Шехір« (Місто), »Дьюня« (світ), »Тан« (Світанок), »Йєні Сабах« (Новий ранок), »Хурієт« (Воля), »Сон Пота« (Остання пошта), »Йєні Істанбул« (Новий Істанбул), »Терджуман« (Перекладач), »Халк« (Нарід), французькомовного »Істанбуль« та ін. Були промови, квіти, пресова конференція, — все, що на таку нагоду надобиться. Нам прикро було, що це відбулося без нашої участи, але й... приємно також, що все таки відбулося, що гість прибував не лише до нас і його чекали не лише ми. Доказом цього були голоси турецької преси.

Гість у турецькій пресі

Головний редактор та власник щоденника »Ватан« Ахмет Ємін Ялман у своєму органі писав: »Колишній прем'єр-міністер України, п. Я. Стецько, що прибув до Царгороду для вивчення змін, які сталися в Туреччині в часах великого Ататюрка, заявив: »Переворот, вчинений Ататюрком, був переворотом усього турецького народу. Він поставив тривку греблю проти поширення комунізму в Туреччині«. Зацитувавши кілька біографічних даних, далі часопис подав: »30. 6. 1941 р. п. Стецько став першим головою Правління відновленої національної України. Тоді Україна, як незалежна держава, пропонувала Гітлерові співдію в боротьбі проти Росії, але Гітлер рішуче відкинув ту пропозицію. Члени українського уряду були заарештовані та вкинуті до концентраційних таборів... Таким способом, п. Стецько лише два тижні був прем'єром і залишився в німецькому концтаборі до 1944 р.... Про сьогоднішню Росію він сказав, що там змінився лише режим, а поза тим — усе залишилося по-старому... В Росії панує імперіялізм в усій своїй силі. Ті, що знаходяться по той бік залізної заслони, нас підтримують. Ми прагнемо розбити Російську імперію та створити національні держави. Російська організація НТС змагає тільки до усунення комуністичного режиму, намагаючись створити т. зв. федерацію. Ми є проти цієї організації, підтримуваної деякими американськими капіталістами, тому що її мета — відновити імперію в новому лиш вигляді...«

Часопис »Джумхуріет«, власником якого є відомий Юнус Наді, це серйозний національний часопис, але... в останніх часах можна було зауважити в ньому — так, між стрічками — певну схильність до сильного північного сусіда. Та з нагоди прибуття п. Стецька часопис у вістці п. з. »Приїхав Голова Антибольшевицького Блоку« написав: »До Царгороду приїхав кол. прем'єр-міністер і Голова Антибольшевицького Блоку п. Я. Стецько. Він заявив, що большевизм складається з мішанини комунізму з російським імперіялізмом. Мета Антибольшевицького Блоку Народів — повалити російський імперіялізм і при допомозі перевороту повернути волю всім поневоленим Росією націям та здійснити демократію на національних принципах...« Репортер »викинув коника« і в певному місці вістки назвав п. Стецька... »білим росіянином«. Очевидно, негайно було внесене спростування, в вірі, що це була звичайна помилка.

Кореспондентка часопису »Міліет« Лейля Омар зокрема зупинилася на діях УПА: »В той час (війни), — написала, — постала українська таємна національна армія, що з одного боку боролася проти Гітлера, ґештапо та СС, а з другого — проти Росії. В 1943 р. ця армія нарахо-

вувала понад 200.000 вояків. З їх рук згинули генерали Ватутін..., Свєрчевський, колишній командир червоної бриґади у війні в Еспанії. В 1943 р. українські та туркестанські національні організації створили АБН, який в 1945 р. поширився на 13 поневолених країн... Вийшовши з концтабору, п. Я. Стецько, подорожуючи по Канаді, Англії, Франції, Еспанії та національному Китаї, розпочав широку протикомуністичну діяльність...«

Популярний часопис **»Йені Істанбул«** окремо наголосив, що »п. Ярослав Стецько сказав, що врешті-решт Росія розпадеться. і нації, які втратили волю, знову відзискають свою державність...«

Інші часописи (як **»Шехір«**) схвалили високу оцінку п. Я. Стецька для Туреччини, як заборола в боротьбі проти комунізму та російського імперіялізму... В загальному, відгук преси на візиту був дуже прихильний, хоч — як траплялося і в інших країнах при подібних нагодах — у повідомлення прокралися певні недокладності та помилки.

В готелі Старого кварталу

22 серпня ц. р. покликав мене до себе голова Української Громади в Туреччині і призначив значковим на час перебування в Царгороді нашого Високого Гостя, п. Я. Стецька. Отримавши таке почесне призначення, їду, разом з п. сот. М. Забеллом, до п. Голови. Але до готелю, де зупинився наш Гість, дістались не зразу. Турки дуже обережні й охорона, призначена урядовими чинниками, поставилась до нас не зовсім довірливо. Та по якомусь часі справа вияснилась і ми увійшли у гол, де нас зустрів п. Голова.

Румелі Гіссар — колосальна фортеця на европейському боці Босфору.

Вітаємо нашого Гостя з щасливим приїздом, сідаємо там же в привітному голі та інформуємо його про українську справу в Туреччині. Ми не бачили Голови АБН ніколи перед тим, ані п. Голова не бачив нас, але в нас швидко нав'язалась щира розмова. Пан голова ставив нам багато запитань, на які одержував вичерпні відповіді. Була пізня година, ми мусіли прощатись, бо п. Голову чекали цього вечора ще інші обов'язки. Ми умовились, що зустрінемо п. Голову знову завтра вранці.

Вулицями сивого Царгороду

На другий день серед розмов на загальноукраїнські, еміґрантські й наші місцеві, царгородські, теми проминув нам ранок — наче б його не було. Прийшов симпатичний п. д-р Арін Саффет Енґін, щоб обговорити з п. Головою важливі політичні справи. Опісля п. Голова запросив нас усіх на обід.

Під вечір я запропонував п. Голові оглянути дещо зі старовини сивого Царгороду. Для відвідувача з Заходу Царгород пропахлий екзотикою, зокрема ж для відвідувача українського — нашою історією. Щит Святослава на воротах Царгороду, Байда підвішений на гаку, чайки козацькі за муром, — хто не пам'ятає?

Ось стара, візантійських часів ще, міська водойма, звана по-турецьки »Ере-Батан«. Колосальна заля з тисячами мармурових колон, до половини залитих водою. Зверху дискретними жмутками просочуються і лягають на воду чарівними рефлексами світла прожекторів. Неповторне враження... А ось »Еди-Куле«, старий замок на сім башт, збудований на могутніх мурах оборонної системи Візантії над самим Мармуровим морем. Крізь ворота того замку в'їжджали до міста переможці. Тоді — неважко уявити собі — ціле місто палахкотіло смолоскипами, рокотало вистрілами гармат і гаківниць, шуміло збурханою юрбою, дзвеніло ланцюгами бранців. Тепер лиш чути пошум Босфору та гудки корабельних сирен, а з семи башт можна найспокійніше в світі глядіти на море, рахувати мінарети в місті. В підземеллях »Еді-Куле« перетримували колись значніших старшин славного Війська Запорізького. Чи це сюди приходила з ключами Маруся Богуславка? Хто знає, може таки сюди. Про це трапилась нагода здогадуватися в невеличкій турецькій »локанті«-корчмі, що напроти.

Між Азією та Европою

До Чорного моря звідси — рукою подати: всього дві години плавби не наймодернішим корабликом для прогулянок. Чи дивно, що на другий день вранці ми захотіли виплисти на Чорне море, — постояти, так би мовити, на границі України? Не даремно п. Голова в дорозі пожартував: »Ви, пане сотнику Забелло, тут, на Протоках, є нашим незмінним вартовим у доступах до українських портів«... Справді, це єдиний доступ, і тепер так само пильно оберіганий, як колись, коли гарматніми пострілами димилися »Румелі Гіссар« — з одного берега, і »Анадол Гіссар« — з другого.

»Румелі Гіссар« — це фортеця, збудована над Босфором по европейському боці, а »Анадол Гіссар«, така ж фортеця, наче двійняк першої, — по протилежному, азійському боці. З обидвох Оттоманська імперія

контролювала плавбу по Протоках, оберігала доступ до столиці. Колись, ще в часи, як сюди »в гості до султана« прибували »наші завзяті чубаті слов'яни«, від однієї фортеці — через ширину цілих Проток — аж до другої простягали довжелезного ланцюга. Покладений на дні, на ніч цей ланцюг підіймався до самої поверхні води, щоб зупинити несподіваний похід та відкрити гарматній вогонь. Та хитрі козаки вночі зупинялися на морі і з течією по Босфорі пускали великі пеньки дубів, що їх зумисне приволікали сюди аж від Дніпра. Вткнувши в ланцюгах, невинні дуби алярмували залогу турків на обидвох берегах, скеровували на себе весь обстріл набережної артилерії — аж до вичерпання бочок з порохом, а перед світанком запорожці причалювали до берега. Спокійно, майже без вистрілу... Були ми на вершку славного »Румелі Гіссар«, споглядали на Босфор, на Царгород, на реставраційні роботи на мурах. Піднялися вверх і опустилися вниз... електричним ліфтом. Очевидно, за козацьких часів його ще не було!

Мечет Сулеймана, збудований у 1556-1566 рр. Біля мечету мавзолей, де похована славна Роксоляна.

Обідали ми в чепурному селі по азійському боці Анадолу-кавак, знову вернувшись »до Европи«, побували на майдані Таксім, де височіє величавий пам'ятник »батькові турків« — Газі-Мустафі-Кемаль-Паші Ата Тюркові, пройшлися по головному проспекті »Бейоглу«. І... не могли проминути будинку генерального консульства СССР у тому пункті. Значить, ті також на Протоках... вартують.

Голоси з історії

Розмови, наради, відвідини, ніч і, на наступний день, ми знову на прогулянці Царгородом. Ось мечет Сулейманів, велика будова часів найпишнішого розквіту — а також і схилку — імперії Оттоманів. Біля мечету — розкішний мавзолей. Тут похована славна Роксоляна, одна з багатьох бранок українських, попівна з галицького села, що стала жінкою Сулеймана Пишного та з висот трону впродовж 24-ох років правила імперією: роздавала становища, втихомирювала бунти, рубала голови султаничам від інших султанських жінок. Тут і спочиває вона... Потім ми піднеслися на 180 ступенів вежі »Сараскьєра«, колись міністерства війни, тепер університету. Це найвища вежа, побудована на найвищій точці міста. Звідси можна любуватися краєвидами, яких, — так кажуть знавці, — у світі мало... А ще згодом оглянули мечет султана Ахмета, колись візантійський гіподром. Саме відбувалася денна молитва-»намаз«. Вражали не лише величні й дорогоцінні орнаменти, але й суворо зберіганий звичай скидання черевиків перед входом та обмивання рук і ніг...

Нарешті, ми в св. Софії, тій славній святині, що від часів Юстиніяна Великого в VI ст., як пам'ятник Божій Премудрості та... величі імперії, простояла до наших днів. Майже 15 століть! Це сюди, мабуть, заходили посли Володимира Великого »і не знали, в небі вони, чи на землі«; це тут, за леґендою, розступилася одна з колон, прийнявши в себе останнього християнського священика, що в час штурму міста турками правив і не скінчив Богослуження; перед тією святинею Мохаммед Завойовник зійшов з коня й ударив лицем у порох... Перемінена колись на мечет, тепер святиня стала — волею Кемаль-паші Ататюрка — музеєм. Постійно відбуваються реставраційні роботи, на стінах відчищено вже багато візантійських фресків та мозаїк... А поблизу св. Софії — церква св. Ірени. Колись церква, тепер донедавна також музей. Навколо св. Ірени — старі і дуже старі гармати, повернені цівками вгору. Вони вимовно говорять про бурхливість тих часів, коли церква поставала, перемінялася на мечет, потім оберталася в музей...

До дальших справ

В неділю, 26 серпня, вранці в сальоні готелю відбулася ще остання наша гутірка з Гостем. Ще обговорювано справи місцевої української колонії, можливості поширити її працю, повести ширшу інформаційну діяльність з допомогою турецької преси по лінії АБН, затіснити співпрацю з іншими національними групами в Туреччині, зокрема з туркестанцями... Ще були проєкти зійтися ширшим гуртом по обіді, відбути прогулянку в підміські околиці на другий день, але ввечорі наспіло несподіване повідомлення, що п. Голова може скористатися послугою найближчого літака та поїхати до Анкари. Прощаючись з ним, в його дорозі до дальших справ ми бажали йому дальших успіхів.

Царгород, у вересні 1956. **К. Чорноморець**

З нових видань

Петро Кізко: »УСТИМ БЕЗРІДНИЙ«. Повість, частина І. »Українське Видавництво«, Мюнхен, 1956, ст. 176.

Можливість виявити в белетристичний спосіб повоєнні відносини та настрої в захопленій московським окупантом іще 1919-20 рр. та потворно захопленій ним же 1943 р. наддніпрянській частині України — становить завдання надзвичайно відповідальне. Треба дуже добре знати наддніпрянське село з останніх років перед війною, щоб спромогтись вірогідно писати про його стан насьогодні, коли проминуло вже понад двадцять років по офіційному »об'єднанні« всіх українських земель під московським ярмом. Серед українських белетристів, що продовжують свою національно-визвольну боротьбу по цей бік залізної заслони, П. Кізко визначається особливим знанням національних і соціяльних умовин, що існували в підсовєтській Україні перед війною, отже тривають — лише з незначними модифікаціями — і насьогодні; саме через це він і спромігся виконати з честю своє основне, дуже нелегке й дуже актуальне завдання — правдоподібно відтворити політичну атмосферу сьогоднішнього українського села (зглядно, містечка, »районового центру« тощо) на Наддніпрянщині, — і за це йому належиться велика хвала, незалежно від абияких застережень суто літературного характеру.

А застережень такого роду, на жаль, не бракує. Автор не раз видає себе самого за наївнішого, аніж він є (очевидно, занизько оцінюючи літературний рівень нашого масового читача), спрощує психологічні ситуації, кількома рядками від себе »пояснює« те, що треба було б, за всіма правилами белетристичної техніки, зробити правдоподібним коштом цілого окремого роздліу. Щоб не судити голословно: як це позитивна »героїня« цілої повісти Наталія Іванівна, вже по кількох хвилинах ненадто змістовної розмови з цілковито невідомим її чоловіком, відразу оголошує, що вона ненавидить свого чоловіка і, очевидна річ, не бажає собі нічого кращого, ніж беззастережно довіритись незнайомцеві? Зрештою, Наталія ще не є найбільш схематичною постаттю в цілому творі, — її, щодо цього, далеко перевищує сам архіпозитивний герой українського націоналістичного підпілля, отой »Максим Безрідний«, який під цим ім'ям провадить протибольшевицьку акцію на селі. Автор поставив був собі завдання конкретно зобразити українського повоєнного підпільника, проте не впорався з цим завданням, зробивши з свого героя штучне втілення чи не всіх можливих чеснот — себто не живу людську постать, але абстрактну схему, яка читача мало переконує.

Щоправда, маємо покищо діло лише з »частиною І« повісти; можливо, що в дальших томах цього надійного белетристичного твору головні дієві особи набудуть реальніших характеристичних рис, а деякі зовсім вдало накреслені другорядні персонажі — як от, наприклад, дуже жваво зображений професійний кримінальник і тимчасовий »міліціонер« (поліцай) Митька Циганенко — відіграватимуть надалі більшу ролю, ніж та цілком епізодична, що припала їм у першій частині. Зрештою, негативні типи підсовєтської дійсности вдались авторові краще, і шкода лише, що більшість тих емґебістів і їхніх яничарів та шпигунів фізично зникає по середині І-го тому; боїмось, що авторові доведеться в дальшому викладі замінювати їх такими самими постатями під іншими іменами, себто чинити зайве самоповторювання.

Проте, наколи власне літературна побудова повісти П. Кізка викликає зазначені вище застереження, то інформаційна й виховна вартість твору стоїть понад усяким сумнівом. Автор пише лише про те, що він таки справді добре знає, і лише за те, в що він безумовно вірить; а якщо деякі з поданих ним постатей є недосить переконливі, то цілком

переконливо лишається, в його зображенні, ціла національно-соціяльна дійсність і психологічна атмосфера уярмленого большевизмом осередньо- та східньо-українського села насьогодні. Само з себе зрозуміло, що немає в повісті ані сліду тих жахливих ляпсусів щодо підсовєтського громадського »ладу«, суспільного та приватного побуту тощо, які так відштовхують обізнаного в цих справах читача-еміґранта в чималій кількості патріотично настроєних, але по-делетантському виконаних белетристичних творах на теми протибольшевицької підпільної боротьби (зокрема в тому типі пригодницької повісти, на якому спеціялізується відоме видавництво »Дніпрова хвиля«). Авторова бездоганна обізнаність у підсовєтській дійсності великою мірою сприяє політично-виховній ефективності твору.

Те саме можна певною мірою сказати й про авторову мову, що приємно вражає не лише самою формальною правильністю, але й стилістичною різноманітністю: автор прекрасно порізнює мову своїх дієвих осіб — які, отже, висловлюються не без уживання тих історично зумовлених русизмів, що вони на осередніх і східніх українських землях насьогодні фактично поширені — і свою власну суто літературну мову, яка, на тлі жахливої провінціялізації та вульґаризації українського літературного стилю і правопису на сторінках численних еміґраційних видань, може правити за справжній зразок мовної правильности, що з нього слід було б повчитись не одному »соборникові« по обох боках.

Зовнішнє оформлення книжки можна було б визнати за більш ніж задовільне, наколи б не далеко занадто »мелодраматичний« малюнок на супер-обкладинці, а рівнож і прикрий друкарський огріх на стор. 174, де найправдоподібніше, випало 1-2 рядки тексту.

В. Д.

* * *

Степан Шах: »ЛЬВІВ, — МІСТО МОЄЇ МОЛОДОСТИ« (частини I і II, В-во »Християнський голос«, Мюнхен 1955).

Коли б Автор не додав був цього додатку »місто моєї молодости«, то можна б мати претенсії, чому він не змалював Львова передусім як революційного центру українського націоналізму. Але в часах авторової молодости »революцією« був розвиток української культури й шкільництва, і саме цим справам присвятив проф. Степан Шах свою працю. І коли б Автор був обмежив її тільки до української культури і шкільництва, вичерпавши це питання всебічно, — наша довідкова література збагатилася б чудовим джерельним матеріялом. На жаль, Автор займається у своїй праці ще й історією та географією (а навіть топографією) Львова, але трактує їх побічно і вони не дають жадного джерельного матеріялу, а тільки забирають місце. На цьому потерпіли описи львівських пам'яток, зокрема церков, бо Автор мусів їх обмежувати, а у відділі шкільництва про деякі львівські середні школи згадав дуже коротко, або й зовсім проминув без згадки.

Беручи до уваги, що обговорення чиєїсь праці не сміє бути пустословною »критикою«, себто намаганням принизити людину, яка завдала собі труду збагатити нашу мемуарну літературу, хочу подати деякі відомості про дві школи, що в праці Автора майже повністю поминені.

Мова про дівочі гімназію і семінар »Рідної Школи« у Львові, без права прилюдности, що, здається, від закладення їх (мабуть, 1925 р.) містилися на вулиці Мохнацького, ч. 12, у приміщеннях української народної т. зв. »Школи вправ«, якої довгорічною директоркою була Константина Малицька, так тепло згадана Автором у розділі »Народні школи«.

Не знаю, яка причина вимагала заснувати в одному році дві середні школи, не тільки без найменшої урядової субсидії, але без прилюдних прав і без відповідного приміщення; та знаю, що ці дві школи відограли згодом ролю пристановища для всіх »політично підозрілих«, переслідуваних у інших школах чи викинених з державних шкіл дівчат. Це факт! Коротко: гімназія і семінар УПТ (Українського Педагогічного Т-ва »Рід-

на Школа«) були паралелею до пізнішої т. зв. »Малої семінарії«, у якій докінчували своє перерване навчання ідейні хлопці. Такі прізвища, як Ольга Вербицька (з голосного процесу УВО »Вербицького і тов.«, викинена з державного семінара закінчила навчання в УПТ), Дарія Федак (яку поляки арештували як учениці гімназії і вона могла вернутися тільки тому, що школа була приватна, без прав), Н. Жарська (арештована перед »матурою« в час демолювання польськими студентами українського »Академічного дому«, але все ж таки змогла скласти іспити у цьому семінарі з-за цих самих привілеїв), — вказують проречисто, який дух у цих школах панував.

Учителі обидвох шкіл були найгірше оплачувані, бо ж утримувала їх »Рідна Школа« з громадських пожертв. Навчання відбувалось на зміну в цих самих клясах — вранці для семінариcток, по полудні для гімназисток. Не було будь-яких кабінетів, руханкових заль, городу (було тільки невеличке, оточене муром, подвір'я). На нижчому поверсі приміщувалась ще третя школа, »народна«. Все ж таки ті школи зуміли виявитися високим рівнем навчання, пильністю і наполегливістю учнів, а навіть їхньою інтеліґенністю та різнорідною обдарованістю. Можна назвати ряд імен наших мистців, письменниць, співачок, громадських діячок — у краю і на еміґрації — які навчання і мистецьку спонуку дістали саме в цих школах. Ось декілька з них: Євгенія Зарицька (згадувана проф. Шахом), співачка, Дарія Нижанківська, Ірина Голубович і Ляля Федак — балетмайстри, Слава Гаращак (Оксана Керч) — письменниця, Стефа Стадник — драматична акторка, Марія Мамчак — вихозниця та інші, які після одруження змінили прізвища, а через те важко їх розпізнати як колишніх »дівчат з УПТ«, але вони виринають то тут, то там, як громадські діячки, виховниці, голови товариств, учительки музики чи просто зразкові члени української громади.

Обидві школи пережили, майже з самого початку свого існування, велике потрясення. Як у мряці пригадую день, коли в найбільшій клясі (жадної »залі« в цій школі не було!) зібралися всі учениці гімназії й семінара, а попередній директор (чи відпоручник »Рідної Школи«) відрекомендував нам нового директора школи — проф. Антона Крушельницького та весь новий педагогічний склад. На катедру ввійшов високий, уродливий старший пан з сивіючою чуприною, синіми очима й вірлиним носом. Він почав говорити, але його слова швидко заглушили перешіптування, голосний сміх, а вкінці вигуки. Мені, тоді ще дуже малій, важко було зрозуміти, з чого сміються »старші«, а одночасно прикро було дивитися, як »старший пан« зніяковів і даремно намагався опанувати ситуацію. Врешті, це йому якось удалося, й він виголосив промову, якої я, на жаль, не запам'ятала, а тоді відрекомендував нам усіх учителів. Та це не була одинока несподіванка того дня. Коли новий директор наказав розходитися по клясах, — навчені кимось чи зорганізовані, дівчата вищих кляс одягнулися в плащі, забрали книжки і вийшли на вулицю. За ними, звичайно, попленталися й ми, молодші, вражувані, що »немає науки«. На протилежному боці вулиці, на травнику під »старим університетом« і церквою св. Миколая, — громадилися батьки дівчат та студенти з »Академічного дому«. Вони жваво про щось розмовляли, обурювалися, нараджувалися. Ці події відбувалися продовж кількох днів. Учениці приходили »під школу« з батьками і знайомими, й там простоювали по декілька годин, а тоді верталися домів. Врешті, одного дня всі учениці ввійшли в школу й розійшлися по клясах. Уже було відомо, що на зміну бойкотованому совєтофілові Антонові Крушельницькому (який згодом, не зважаючи на пересторогу, поїхав з усією родиною »на родіну«, де всі вони й пропали!), прийшли два нові директори: до гімназії — дир. Ілля Кокорудз, до семінара — дир. Остап Макарушка.

Учительський склад поповнився тими, що прийшли з Крушельницьким. Це були випускники різних польських університетів, але з кількарічними студіями в »Українському таємному університеті« або в загра-

ничних університетах. Вони, звичайно, не могли й надіятися на »посаду« в державному шкільництві, переключатися на інший фах — теж не хотіли, раз обравши виховання українських дітей, — тому й з усім своїм запалом та фаховістю взялися за наше, трохи вже занедбане й вибите з рівноваги наведеними подіями, навчання. Саме їм, цим ідейним українським педагогам, — вихованки цих двох шкіл УПТ, в тому й авторка цих рядків, завдячують свій сутоукраїнський світогляд, любов і пошану до української культури та незвичайно солідно опанований запас знання. Не від речі буде навести імена цих наших педагогів — як скромненьку подяку за їхню ідейну і майже безкорисну працю. Це, насамперед, учителі української і польської мов та літератури: проф. Іларіон Гриневецький (у семінарі), Микола Матіїв-Мельник (у гімназії), що викладали українську мову і культуру, а попри те вели ще учнівські хори, себто плекали в нас замилування до українського живого і друкованого слова та пісні. Проф. Василь Лев і Іван Крушельницький (син священика) викладали в обидвох школах польську мову, користаючи з »привілею« браку прилюдности (бо в державних українських школах польську мову і історію могли викладати виключно поляки!). Вони зуміли на польській літературі показати так багато впливів і паралель з української літератури, а »непідлеглосьцьове« ідеї польських письменників так зілюструвати українськими, — що нам кращої лекції національної боротьби й не треба було! З істориків — два старші педагоги, проф. О. Барвінський та Іван Крип'якевич, не знайшли, на жаль, з нами такого контакту, як їхні молодші колеги. Зате справжньою насолодою були для нас рідкі (бо тільки в заступстві) лекції історії проф. Омеляна Терлецького, який своїм державницьким підходом — у противагу до »демократичного« підходу проф. Крип'якевича — заполонював нас незвичайно. Проф. Зарицький — блискучий, незвичайно інтеліґентний і дотепний математик був божищем гімназисток, у семінарі цю важку дисципліну викладала п. М. Кандякова. Користаючи з того самого »привілею«, »Рідна Школа« призначила вчителькою географії п. Степанію Пашкевич (не Іванну, як помилково називає її проф. Шах) — вчительку народних і виділових шкіл. Вона знала свій предмет досконало, не зважаючи на неповні студії, й зуміла нам розкрити красу української землі. На жаль, за большевицьких часів довелось мені бачити її на трибуні, серед »почесних делеґатів«, у товаристві проф. Крип'якевича, на імпрезі »історичного« акту »воз'єднання« Галичини з »Радянською Україною«, — а згодом вичитати якраз у книжці проф. Шаха, що большевики забрали її в Казахстан. Слід згадати ще незвичайного ерудита, але дуже незарадного вчителя педагогіки проф. Баб'яка в семінарі, проф. Шмігельську від ручних робіт, яку теж згадує проф. Шах, але в народній школі, проф. Буцманюка — від рисунків, о. Ґорчинського — від релігії (на »екзорти« доводилось нам ходити аж до Волоської церкви!) та ще інших, яких не можу пригадати. Всі вони зуміли дати нам максімум знання, необхідного для складення »матури« перед польською комісією, делеґованою шкільною кураторією. Учениці гімназії мусіли здавати 11 предметів, а семінара — 17! Хоч і як »шикували« нас делеґати кураторії, все ж таки, вони зі соромом мусіли признати, що рівень нашої приватної школи був куди вищий за рівень їхніх державних шкіл. На маргінесі треба теж відзначити неабияку »педагогічну« допомогу в »матурах« — терціяна заведення, прізвища якого не пригадую. Він то, з гарячим патріотизмом до »переслідуваних« учениць »ляцькими« гнобителями, жертовно передавав »теми« письмових завдань, улаштовував у своїй кімнаті, в сутеринах будинку, справжнє »виробництво« й згодом заносив »зголоднілим дівчатам« готові »вільні, літературні й історичні« праці, написані в гарячковому поспіху студентами з »Академічного дому« — в булках з маслом чи в коржиках зі сливками.

Взагалі ж, поміж »упетянками« з вул. Мохнацького й студентами з »Академічного дому« на вул. Супінського (ці дві вулиці творять прямий кут) завжди існували тісні взаємини й товариська взаємодопомога. За оті еляборати в булках »упетянки« віддячувалися студентам під час облоги »Академічного дому« ; готували їм обіди та носили у величезних »баняках« до здемольованого й знищеного польською вулицею (на чолі з польськими студентами!) приміщення харчівні, або виступали індивідуально як »сестри« перед слідчим »Бриґідок«, щоб дістати побачення з ув'язненими. Ці дружні взаємини були дуже не до смаку юнакам-середньошкільникам з двох, а згодом трьох, чоловічих гімназій, на яких гарні, але горді зв'язками (різного роду — від підпільних до сердечних) зі студентами »упетянки« не хотіли дивитися. Озлоблені гімназисти склали з того приводу загальновідому в тих часах пісеньку, яку, для зображення атмосфери, наведу тут:

»А в наших »упетянок«
Взялась така манера,
Що жадна з них не хоче йти,
Тільки за інженера!

А інженер великий пан,
Не дивиться на очі,
На біле личко, на красу,
Тільки долярів хоче!«

Завдяки добродійности п-ва Кокорудзів, гімназія, недовго перед другою світовою війною, перенеслася до власного будинка, а семінарія могла вигідніше розміститися в давньому. Був це найвищий час, бо з загальним зростом свідомости українського населення наплив сільської молоді до шкіл і перетворення її на міську інтеліґенцію прибирав імпозантних розмірів, не дивлячись на матеріяльні труднощі. А старий, милий будинок на вул. Мохнацького 12, на жаль, не був із гуми!

Оце й доповнення (щоправда, дещо широке!) до II-гої частини книжки проф. Степана Шаха, розділ »Львівське шкільництво«.

Накінець треба сказати, що важко погодитися з поглядами Автора на мову книжки. У своєму »Кінцевому слові« Автор нарікає, що редакція »Християнського голосу« виправила мову його книжки, наближаючи її до сучасної літературної, ще й до »своєї напрямної лінії враз зі »соборницьким« (лапки Автора) правописом нагнула«, і не хотіла, як Автор, »завернути до мови Івана Франка«! Автор зрезиґновано заявляє: »Чи мій спомин на тім зискав, чи потерпів, не берусь видавати осуду«. Але при цьому наводить похвальні слова д-ра Наконечної за його »галицизми«, забуваючи, що д-р Наконечна читала спогади вже по редакційному виправленні книжки, з якої викинуто польонізми, русизми та різні архаїзми. Вистачить тільки порівняти текст усієї книжки з невиправленим текстом »Кінцевого слова« Автора, щоб побачити позитивний вклад мовного редактора книжки, якому проф. Шах може бути тільки вдячним. Ось декілька »ізмів« із невиправленого тексту »Кінцевого слова«: »розвій подій **о** історичнім значінню« (ст. 233), має бути »розвій подій історичного значення«, »інші люди жиють« (ст. 235), має бути »... живуть«, »ред. Льва Лепкого (ст. 238), має бути »Лева«, »мемоаристика«, має бути »мемуаристика« (там же), »не мені **о** тім видавати осуд« (там же, польонізм), має бути »... про те видавати ...«, »иншим«, має бути »іншим«, »між прочим« (русизм), має бути »між іншим«, »впрочім (русизм), має бути »зрештою, а втім«, »поучаючу« (польонізм), має бути »повчальну« і т. п. Правда, Автор пояснює, що тому »мемоарів«, що це з французької, але французьке »oi«, читається як »уа«, й тому буде таки »мемуарів«.

Зате Автор має рацію, коли боронить своїх цитат з клясичних авторів, зокрема латинських! Саме ці латинські приказки так дуже характеризують мову галицького інтеліґента з-перед та міжвоєнних часів. Їх натикав Автор доволі, й вони вистачають, щоб дати цей своєрідний галицький мовний стиль інтеліґенції. Польонізми і русизми, які Автор

хотів затримати в сучасній українській мові, не тільки не збагачують, але засмічують і збіднюють її, бо на їх місце є в нас по декілька гарних синонімів, які звучать краще, й пояснюють слова набагато точніше за оці невдалі запозичення. І добре зробила ред. »Християнського голосу«, що виправила мову книжки.

Софія Наумович

* * *

Василь Барка: »РАЙ«, роман, 309 ст. В-во »Свобода«, Джерзі Сіті — Нью-Йорк 1953 р.

Книжка Василя Барки появилася ще 1953 р., й на неї написано було багато рецензій, тому сьогоднішнє обговорення може видаватися дещо спізненим. Коли ж підписана все ж таки береться за нього, то має на меті не так заторкнути саму книжку, як її сюжет, — життя підсовєтської української інтеліґенції. Вивчання підсовєтського життя і його вплив на наш народ, а зокрема на його провідну верству — інтеліґенцію, не може не збуджувати завжди свіжого зацікавлення, й тому підписана наважується в цих рядках повернути увагу Читача в бік давно вже, мабудь, прочитаної книжки!

Щиро признаюся, що, не зважаючи на добірну обкладинку Ю. Соловія, розгортала книжку Василя Барки з острахом: невже це ще одна повість про колгоспи, страхіття штучного голоду, тюрми, катування й заслання? Прости, Господи, але я вже не можу читати таких страшних книжок! Просто не витримують нерви, й у мене, попри сердешне співчуття до переслідуваних, родиться ненависть до письменника! Так і хочеться йому крикнути: »Якщо життя таке страшне, — хіба ти мусиш бути його фотографом-реалістом? Чи не можеш створити героя, який не дав би зловити себе, як баран, а навпаки, наробивши окупантові яких пакостей, здорово посміявся б над ним?« О, з якою ж насолодою я — та чи тільки я? — читала б таку книжку!

І, на диво, »Рай« Василя Барки — саме й є такий бадьорий, оптимістичний роман з нотками тонкої іронії й ґумору, виведених на тлі жахливого совєтського життя з брудним московським тавром на всіх його ділянках! І, прочитавши роман »одним душком«, я навіть здивувалася: чому це після його появи не вив'язалася між нашими літературними журналами й газетами — »літературна дискусія«? Це ж бо не звичайний собі »романс«, якими так любили зачитуватися наші бабуні! Він, поперше, зовсім не сантиментальний; він і без того спокійного, розповідного тону, такого прикметного авторам романів; у ньому повно недоговорень, »темних місць«, а навіть якоїсь, здавалося б, невмісної »містики« (Карміндониха). У ньому — незвичне для автора роману непослідовне виведення ґенерацій: є стара, довоєнна, яка пам'ятає ще »добрі« часи, й найновіша — типовий продукт совєтського »вчення«, (апаратчики й »безпрізорніє«), а немає середньої! І як це не дивно, але діти й унуки дихають цією самою ненавистю до займанця, а їхня мораль і етика — ідентичні! У цьому романі ніжна поезія переплітається з брутальною прозою, а філософські висновки вченого дублюються маяченнями ворожки й пророцтвами жебрака. Його персонажі позначені сірими ймєнами й »по-батькові« (Іван Іванович), або ж натавровані такими прізвищами, що правлять за всю характеристику (Мікроб, Єєєхов); персонажам трапляються буденні пригоди совєтського побуту (купівля черевиків), або й абсолютно небуденні (дуель); у них буває здорова, лагідна, чесна любов (Олександер Астряб, Ольга Білолан), або ж злочинна (Маргарита Крат — Іван Іванович); у ньому, врешті, побіч »всемогутньої« одної установи, виводить автор інтеліґентних переслідуваних, аж ніяк не наївних, але обережних і опанованих, які вміють захистити себе навіть від »всемогутніх«, здебільша тупих і жорстоких. А попри все — чудова, мелодійна, співуча й поетична мова! (При тому Барчині »дімінутиви« зовсім хибно зрозуміли деякі фельєтоністи й ґумористи, висміваючи їх, — зрештою, незлобно!). Оці то »ліричні відступи«, мовні здрібніння й чиста, нематеріяльна поезія, — це було все,

тім могли рятувати себе ці українські громадяни, які не хотіли зійти до рівня «совєтського человєка». Цією дрібною кроскою, вже серпанком, відділяє Автор позитивні персонажі від «чорних» типів, яких, до речі, набагато більше. І врешті — що вважаю найбільшим досягненням твору — усупереч хитрій системі жахливої дійсності, перемагають позитивні герої, а «темні типи», мабуть, таки заплатують «совєтській справедливості» (молоток їхньої Немезиди). Хоч на кожну заперечує ланку, дня «стиш-енда» їх ніяк не затягнених, некоротких ти... келотічних! Усім ходом подій, розвитком ситуацій й доведеними О до катастрофи Автор думав попередити тих найкращих, що ще можуть захитатися й не може бути! Він навіть не вірив, як «дедух» Мельник, московсько-німецьку війну, що вибухає вже після розгромних постів і являється тільки ритуалом для перемігших своїх «ідейних» героїв.

Та деякі претенсії до Автора, все таки, можна мати. Змальовавши, вічне життя, професора Сподаренка, вивівши постаті совєтського управління — лицарським і відважним Астрабом, давши цікаву галерію совєтських типів — Кар'єровичів, Інвертинків, хлопчиків, провокаторів, звичайців — та ряд «мам'яток старовини» у сторожах, музейних упорядниках і т. д., Автор не дав ні одного вірного портрета української дівчини чи жінки! Ольга — надто пасивна, непричасна до подій, далека від українства; Маргарита Крат — пройшла тільки поблизости — спершу трагедію, а тоді двома цвяшниками, і, здається, неукраїнка; романтична Людмила, росіянка, виринає перед читачем тільки з рамок позначеної картини. — Оце й усе! Справжньої українки з крови й кости у «Раю» немає. Чому?

Софія Наумович

ПРИСИЛАЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ:

104. п. Т. Парик (Балтімор, США) — 1
105. п. П. Пеньківський (Торонто, Канада) — 2
106. п. І. Гриць (Руфе, Франція) — 2
107. п. А. Андрєєв (Нашвіл, США) — 2
107. «Українець» (Париж, Франція) — 2
108. п. Т. Василик (Парма, Огайо, США) — 1
109. п. І. Сантар (Брадфорд, Англія) — 1
110. п. І. Зубрицький (Шарлеруа, Бельгія) — 1
111. п. І. Юрків (Віндзор, Канада) — 1
112. п. І. Стадник (Сеппелгер, Німеччина) 1
113. п. М. Федитник (Детройт, США) — 1

Хто черговий? Ставайте в ряди активних пошукачів Рахунку журналу! Пам'ятайте, що «Визвольний Шлях» видається виключно Вашими матеріяльними жертвами, жертвенною співпрацею його співробітників, Заступників і Кольпортерів. Використайте кожну нагоду, щоб приєднати нових читачів і передплатників єдиному суспільно-політичному і науково-літературному місячникові на чужині, що служить тільки інтересам українського народу і боронить позиції Українського Визвольного Руху (ОУН, УПА, УГВР) на Рідних Землях.

Кожний Читач «Визвольного Шляху» повинен приєднати хоч одного нового передплатника або читача, щоб ділом розбудувати свій журнал.